

lolog. 1919.) V kriticky hudební činnosti se podobal Chmelenskému novinář Ludvík Ritter z Rittersberku (1809—1858), jenž kromě statí o slovanské hudbě podal příspěvky k poznání lidového života v Haliči, kdež byl v 40. l. žil.

Ze starší generace se přichýlil k směru, nejdokonaleji zastupovanému Čelakovským, osvícenský veterán K. S. Šnajdr. Karel Sudimír Šnajdr (1766—1835) vrchnostenský úředník na různých místech v Čechách, v l. 1803—1806 suplent estetiky na pražské universitě, stal se českým básníkem teprve v stařeckých letech, když předtím vydal řadu sbírek německých. Šnajdrův »Okus v básnění českém« (II díly 1823 a 1830) jest kniha kompromisní. Jako v německých verších obnovuje tu zastaralé již galantní a anakreontické motivy, hlavně bujně a vtípně milostné, na druhé straně jeví se napodobení lidové písně a balady, kterou Šnajdr sbíral a studoval; vliv Čelakovského zračí se v nejedné z těchto lehkých a pružných písní a balad, které částečně znárodněly (na př. »Jan zachrt a dá n«, »Poustevník«). (Vydání Šnajdrových českých pokusů poetických v »Nár. bibliot.« 1869 za redakce a s úvodem A. Rybičky; kritické ocenění v stati Ferd. Schulze o »České baladě« v »Osvětě« [1877].)

c) Starší romantika.

(1830—1848.)

1. Povaha doby.

Poměry veřejné. Opoždění, s nímž na českou půdu a do českého písemnictví dospěla čistá romantika, zbavená příměsků racionalistických a klasicistických, vykládá se spoutáním veřejného života v Rakousku na sklonku vlády Františka I. i za panování Ferdinanda V., který r. 1835 dosedl na trůn. Slabomyslného panovníka zastupovali ve »státní konferenci«, řídící říši, tři starci, kteří stůj co stůj chtěli zachovati dotavadní poměry a brzdili každý ruch a pokrok jak ve státním celku, tak v jednotlivých národech, probouzejících se stále větší měrou k sebevědomí. Ale pokrok hospodářský, zvláště zdokonalené dopravnictví, způsoboval, že Rakousko a české země v něm nemohly, přese všecku ostražitost dozorčích orgánů vládních, zůstatí odloučeny od ostatní Evropy západní. Tajně vnikaly tam noviny, brožury a knihy, přinášející poselství o politickém a národním hnutí pokročilé ciziny a hlavně odvážné mládeže v ní. Kdežto

o červencové revoluci republikánů a demokratů francouzských v Paříži r. 1830, o protipapežském povstání v Itálii od února r. 1831, o politických snahách jihoněmeckých liberálů a o převratném snažení spisovatelů i publicistů »Mladého Německa« mezi Goethovou smrtí a zákazem spisů nové školy r. 1835 docházely k nám zvěsti zpožděné, kusé a neurčité, bylo mladší vzdělanstvo české zpraveno velmi úplně o polském povstání od listopadu 1830 až po vítězství ruských zbraní nad ním v květnu r. 1831. Část polské emigrace se zastavila také v Praze a dovedla přes ruské oficiální náklonnosti starších slavomilů s Hankou v čele získati pro svou věc sympatie svých mladších vrstevníků, mezi nimiž nechyběl ani Mácha, jeden z vůdců školy romantické. I když všecka tato hnutí, o nichž se česká inteligence dozvíдалa, vyzněla vítězstvím státní autority nad odvahou povstaleckou a myšlenkou revoluční, zůstal z nich v l. 30. mocný dojem o možnosti vzruchu, obratu, vzepření, o čemž se dříve českým vzdělancům ani nesnilo.

Pokud šlo o myšlenkovou náplň oněch hnutí, nebyla v Čechách jednomyslnost, až na obecnou sympatii s mohutnějším principem národním, který byl všude vítán. Vedle přivrženců revolučního svobodomyšlnictví nechybělo mezi českými romantiky ani vyznavačů zesílené auktority náboženské a církevní, kteří se nelekali ani theokracie — právě v tomto období časové romantiky české se upevnil ideově a vyjádřil také slovesně tábor spisovatelů katolických. Ano, nacházíme mezi českými literáty i družinu, která vyslovuje cítění a smýšlení, nazývané po německém vzoru »biedermeierstvím«; rubem romantické touhy po smyslovém, citovém i myšlenkovém vzrušení byla šosácká záliba v zápečném pohodlí, bezpečném klidu, domácké pohodě. Byl to méně ohlas oficiálních tendencí vládních než výraz převládajícího ducha měšťanského, který také u nás vytlačuje z národní vzdělanosti živel šlechtický, jako se jej snaží, zprvu nesměle, odstraniti z politického vedení.

Začátkem let 40. proniká však liberálně politické hnutí i na půdě české patrněji, když se Ferdinandovo Rakousko nedovede ubrániti rozvoji národního liberalismu. Jeho nejsilnější úspěch, který mohli zaznamenati politicky uvědomělí a vítězni Maďaři, znamenal však pro českou věc újmu politování hodnou. Sebevědomí nacionálové maďarští, sotva v oboru státoprávním i jazykovém prosadili své smělé nároky, jali se nebezpečně potlačovati Slováky, kteří hledali ve Vídni ochranu a v českém šlechtickém i občanském táboře docházeli podpory; od Maďarů byli obviněni z nebezpečného panslavismu a z vlastizrádných sym-

patí k carskému Rusku. Aby tomu ulomili hrot, odhodlali se slovenští vlastenci, v čele s L. Štúrem, M. Hodžou a J. M. Hurbanem, chtějíce získati zemanstvo i lid, k odluce od jazykové a literární jednoty s Čechy a prohlásili se r. 1844 za samostatný národ vlastního jazyka spisovného; z čistě romantických koncepcí čerpali sebevědomé přesvědčení, že jsou dědici nejčistšího slovanství v jeho původních sídlech. Ačkoliv se nejenom vůdci českého duševního života jako Jungmann a Palacký, ale i nejlepší synové slovenští s Kollárem a Šafaříkem v čele postavili proti tomuto separatismu, neopustili již Slováci dráhy jednou nastoupené.

Zato byl velmi příznivě v Čechách jako obdoba i posila domácího hnutí národního přijat jiný politický směr, podněcený obranou proti maďarskému nacionalismu: Lj. Gaje, žáká ideí Šafaříkových a Kollárových, ilyrismus, jednotící v celek, byť především jazykový a slovesný, všechny jižní Slovany. Slovanská myšlenka ovládala stále zřejmé myšlení české, posilujíc je mravně a budíc naděje zpravidla neodůvodněné, pokud šlo o podporu českých snah slovanskými činiteli veřejnými. Bylo nasloucháno polským emigrantům s jejich tužbami a věštbami mesianistickými; z Ruska nepůsobila na hrdost českých slavomilů pouze rozkvétající literatura, ale i carská moc Mikulášova, opírající se o theokracii.

Druhou hybnou silou veřejného života v Čechách v l. 40. byl liberalismus, který si postupně dodával odvahy jak proti dvorskému absolutismu a moci byrokracie, tak proti mohutnějším nárokům šlechty státoprávní. Vyvráležší pokolení živilo jej studiem děl a nauk jihoněmeckých svobodomyšlníků, kdežto mládež spatřovala jeho ideální ztělesnění v revolučních snahách »Mladé Evropy«, tajného to sdružení, v jehož čele stál ušlechtilý politický romantik italský, G. Mazzini. Když r. 1848 došlo v Praze, uznaném politickém srdci Čech, k národně politickému hnutí, zkřížily se v něm obě vůdčí tendence, slovanská i liberální, ale ohlásila se také složka sociální, která na sebe pět let před tím upozornila dělnickými bouřemi v průmyslových městech.

I lze pozorovati ve veřejném životě českém let 30. a 40., ovládaném v podstatě hnutím romantickým, ne jeden prvek, který původní romantiku rozkládá a ruší. Vedle českých romantiků stáli v popředí literární a vědecké tvorby mužové kořenů klasicistických, již hlavně v oboru ideovém anticipovali značnou část romantiky; poznali jsme je v kapitolách předešlých.

Romantismus v evropských literaturách.

Romantismem nazýváme velké hnutí duševní, které, sahajíc kořeny svého vzniku hluboko do XVIII. st., se zmocňuje v první polovici XIX. věku nejen literatury a umění, filosofie a vědy, nýbrž i politiky a mravního života evropského lidstva. Stavějíc se v příkrý a výbojný protiklad proti duševnímu názoru předchozí doby, proti osvícenství a klasicismu, dává široký a nový základ vědě i umění. Název svůj, jenž zprvu zněl takměř jako přezdívka, dostal romantismus podle románu, čistě moderního útvaru uměleckého, v němž bujná obraznost, prudká citovost, nespoutaná vášnivost častokráte převládají na úkor klidného, osvíceného rozumu, a kde vynalézavost básníkovy umísťuje své smyšlené děje do nejrozmanitějších scenerií volné, divoké, neobyčejné přírody. Tyto rysy, pozorované s příhanou na románě od kritiků i moralistů, jsou vskutku příznačné pro veškerou romantiku; jeť vyslovenou reakcí citu a vášně proti jednostrannému rozumu věku XVIII.; jeť protestem nadšené a výmluvné lásky k přírodě proti vyumělkované strojenosti, uhlazenému dvořanství, nucené konvenci století osvícenského.

Filosofická kritika ukázala k mezím poznání a uvedla na pravou míru bezměrnou důvěru ve všemohoucnost a vševědounost rozumu; odkázala proto důrazně lidskou bytost k oblasti citové a mravní, jakožto k nejvýznamnějším duševním sférám; po té stránce jest Kant prvním velkým filosofem romantiky, k níž se vědomě a věrně přiznávali teprve Kantovi žáci, Fichte, Schelling, Hegel, kteří rozložili a přehodnotili filosofické dílo anglického, francouzského a německého osvícenství. Soudobě odhalili velicí psychologové společenští, především Rousseau, mohutnou touhu evropského přesyceného lidstva po vášnivém pokoření divoké přírodě, po přecitlivělem návratu k původním primitivním útvarům společenským a po možnosti prožítí takto v samotě a daleko od společnosti chvíle snivosti, citového vzrušení, nezkrocené vášnivosti. Tento citový převrat, tento návrat k přírodě proměnil podstatně i názor společenský a kulturní: kdežto všecka přemoudřelá přítomnost a přetížená vzdělanost, výhradně vládnoucí společnosti dvorské a stavovské, se pociťovaly jako nepříjemné břímě, zdál se žadoucím útěk k prostému lidu, k daleké nekultivované minulosti, k naivnímu ráji »lidstva nepokaženého vzdělaností a státem«; i sama velká revoluce francouzská byla, přes své záliby klasicistické, divokým výrazem takového romantismu politického.

Nejmocněji zasáhlo romantické hnutí do umění a hlavně do literatury; ba, možno říci, že se podle romantického básnictví u-

tvářel namnoze i život romanticky. Romantické zdůrazňování citu sejevilo v básnictví jako vítězství živlu lyrického a to i v románě a v dramate. Romantický kult vášně se promítal nespoutaným individualismem v kresbě osob a krajním subjektivismem na úkor dějového rozvoje. Romantická záliba v přírodě vedla jednak k širokým popisům divokých lesů, hor, pustin, moří v románě, kde se osud rekův zdál nerozlučným od jeho přírodního prostředí, jednak k podrobnému zachycování nejjemnějších odstínů přírodních v písních i básních. Romantický útěk z rozumové přítomnosti otvíral brány dalekým obdobím historickým, především středověku; návrat romantiky k lidu byl pak východiskem studia lidového básnictví a lidového ducha.

V příkrém odporu k předchozí době stála romantika i v otázkách náboženství, národnosti, dějin. Kdežto si filosoficky založený osvícenec XVIII. věku liboval v rozumovém rozboru víry, křesťanství, bohosloví a hledal cestou kritiky přirozený základ náboženství, čistý romantik se dával upoutati jinou stránkou náboženství: jeho náplní citovou, jeho úchvatnou ekstatičností, rozkoší jeho tajemství a kultu a příkláněl se proto se zvláštní zálibou k barvitému, opojnému, liturgickému katolictví. Čím pro osvícenství byl stát, tím pro romantiku byla národnost, totiž posledním smyslem všeho veřejného života; kdežto však osvícenství vidělo ve státu uskutečněn svůj přesný, rozumový pořádek a svůj prakticko-účelný ideál, ctíla romantika v národnosti posvěcení citové, temné svazky krve a minulosti, jednotu citění a řeči. Obdobně to bylo i s jejím poměrem k historii: osvícenství nerozumělo vývoji, bylo protihistorické, pohrdalo tradicí, pokud se přičíla rozumovému poznání; romantika milovala dějiny mnohem více než přítomnost, vykládala si celé dění v řadě vývojové, studovala usilovně staré památky, staré periody, staré literatury, zejména středověké, vyhýbajíc se anti-ce. Sílena kromě toho všeobecným zájmem kulturním, obsáhlým universalismem, který objímal všechny národy, všechny literatury, všechny stupně vývojové, obdařena vzácným darem pronikati k cizím osobnostem, k vzdáleným dobám, k nejrůznějším národům, vytvořila romantika moderní názor o dějinách a kromě historie, především kulturní a umělecké, vybudovala též srovnávací a historický jazykozpyt, literární dějepis, národopis a umění překladatelské.

Jako každé novotářství měla i romantika ve svých počátcích ráz převratný, ba revoluční a na poli čistě literárním zůstala mu namnoze věrna: odstranila přehrady básnických druhů; od-

mítla estetická pravidla; odpoutala se od klasických vzorů; dala verši, rýmu i volbě obrazů úplnou volnost; obohatila svůj jazyk pestrými a smělymi výrazy z mluvy lidové, z archaismů, z řečí cizích; zrušila hranice, oddělující jednotlivá umění, činíc lyriku hudbou a dávajíc románu povahu malebnou. Ale jen romantikové francouzští zachovali naskrze tento původní revoluční charakter; naopak se romantika německá, pod jejímž vlivem se především romantické básnictví našeho obrození vyvíjelo, postupně, hlavně v pozdních svých fázích, sblížovala nejen se směry konservativními, ale i s činiteli reakčními. Jednak historická úcta před tradicí, jednak důvěrný poměr k náboženství usnadnily stárnoucím romantikům, kteří z mládí zbožňovali francouzskou revoluci, přechod do tábora politicky a církevně reakčního, takže v poslední době svého rozvoje romantika byla souznačná přímo se zpátečnictvím.

Pro naše znovuzrození měla význam hlavně romantika německá, a to již v pozdějších obdobích svého rozvoje. Naši vynikající básníci a buditelé studovali na vysokých školách německých, stojících pod vlivem romantické literatury, vědy a politiky; blízká Vídeň byla důležitým střediskem romantického života literárního; na pražských školách působili učitelé romanticky smýšlející; němečtí básníci a dramatikové se obraceli se zvláštní zálibou pro látky do báječného pravěku českého. Po stránce myšlenkové však nejmocněji zasáhla do rozvoje našeho znovuzrození t. zv. heidelberská skupina pozdějších romantiků, již představují přátelé Achim von Arnim a Kliment Brentano i bratři Jakub a Vilém Grimm; podle vzoru této skupiny usilovali naši buditelé vzkřísiti staročeský starověk, oživití ducha prostonárodního básnictví českého, vytvořiti dějepis a národopis na základě myšlenky národnostní. Vedle tohoto vlivu zvláště mocně působila též bytost Goethova, jenž sám projevil živý zájem o snahy našeho národního obrození; čeští romantikové právě jako jejich němečtí druhové viděli v Goethovi vlastního tvůrce a mistra veškerých svých snah. Také k velkému učiteli Goethovu a německých romantiků, k Herderovi, vzhlížela naše romantika stejně jako klasicismus předtím, jako k svému vůdci, a to v otázce lidové poesie i v názoru o dějinném poslání Slovanstva ve vývoji lidstva.

Povaha českého romantismu literárního. České hnutí romantické, které s plným odůvodněním cíle dokonalo buditelské dílo, započaté v době osvícenské a propracované klasicisty z družiny Jungmannovy, nebylo daleko tak složitým a bohatým zjevem jako romantika anglická, francouzská neb německá, nýbrž účel-

ně a obezřetně si vybíralo z cizího romantismu jen ony tendence, které mohly býti na prospěch velkého díla obrozovacího, pouze ony literární prvky, které byly schopny znovu vytvořiti písemnictví, v přirozeném svém vývoji přetržené.

Vůdčí myšlenkou českého romantismu byla nově pojatá idea národnostní, kterou již vyznávali, věrní dávné tradici domácí, všichni klasicisté jungmannovští, ať původu českého, ať slovenského. Čeští romantikové postavili v popředí svého myšlení, cítění i konání národnost, která jim byla výrazem rodové, zvykové a tradiční, ale především jazykové jednoty a sounáležitosti. Národnost a jazyk byly většině českých romantiků pojmy naprosto souznačné; jen nejbystřejší z nich prohloubili národnost i po stránce historické a mravní. Nejkrásněji vyjádřil pojetí to již Kollár r. 1824 v slavné své znělce (II. 124) slovy:

»Nepřipisuj svaté jméno vlasti
kraji tomu, v kterém bydlíme;
pravou vlast jen v srdci nosíme,
tuto nelze bít ani krásti.

— — — — —
Ale meze vlasti nerozborné,
jichž se bojí tknouti potupa,
jsou jen mravy, řeč a myslí svorné.«

Dalším romantickým rysem našeho obrození byl kult lidu, jeho původního básnictví, jeho písně, jeho názorů, kult to, jenž v Německu soudobě přinášel nejskvělejší plody. Česká romantika lid zbožňovala, její učenci pozorně a pilně sbírali lidové písně, pohádky, úsloví; zaznamenávali, studovali, vydávali je; její básníci, jejichž řadu již dříve zahájil Hanka a skvěle zastupoval Čelakovský, napodobili je programně, prohlašující t. zv. ohlasy lidové poesie za vrchol svérázného umění básnického; její filologové zpytovali řeč a sloh těchto památek. Tím vznikla poesie, blízká přírodě, lidu, jeho naivitě, primitivním útvarům společenským, a konečně i hudbě, umění po výtce romantickému. Zde tkví i počátky nové vědy, národopisu.

Obrození naše v době romantické lze uvést na patero základních pojmů; jsou to národnost, slovanství, jazyk, dávnověkost, lidovost; obory slovesné, které sloužily těmto ideálům, byly soustavně a úspěšně pěstovány. V lyrice vytvořen nový básnický jazyk, oplodněný vlivem mluvy lidové a jiných řečí slovanských; prosodické umění zvolným překonáváním názorů klasicistických i praksí přirozených mistrů slova bylo značně

zdokonaleno; básnický vkus se vytríbil na vzorech cizích, které k nám uvádělo znamenité umění překladatelské; epika, drama, novelistika živořily však, odkázány ke kultu vlastenecké dávnověkosti. Jazykozpyt, a to spíše po stránce popisné než analytické, se dělil dále ve vědě o prvenství s dějepiscetvím. Ostatní vědy byly v nesmělých začátcích; ale i jim vytkli romantikové pevný cíl, aby, opustíce vyježděnou cestu popularisace, slučovaly tendence čistě naukové s úsilím o znárodnění.

Časopisectvo a publicistika starší české romantiky. V letech 30. se měnila značně tvářnost novinářství a časopisectva českého. Na místě osvícenského poučování a vzdělání lidu převládá zájem o zábavu hlavně v rouše beletristickém, a vedle prósy povídkové přibývá i příspěvků básnických. Jednostranná závislost časopisů na německých předlohách a pomůckách pomíjí, zřetel slovanský se stává obecnějším, sem tam se již projevuje snaha orientovati se ve vzdělanosti a slovesnosti evropské. Ale pak se rázem všecek periodický tisk zpolitisuje; jest to na prospěch duševní samostatnosti, avšak zároveň na škodu literární zajímavosti a ceny časopisectva českého, které jenom v »Časopisu nár. musea« a v »Kroku« zachovává úroveň, vybojovanou českým klasicismem Jungmannovým a Palackého.

Oficiálním představitelem českého úředního novinářství byly od r. 1824 Haaseovy »Pražské noviny«, jejichž české znění povznesl i s přílohou vysoko český spisovatel Josef Linda. Když ten r. 1832 onemocněl, odevzdal redakci »Pražských novin« i »Rozličností« F. B. Tomsovi, který však vedl časopisy krátce. R. 1834 vyhledal nakladatel Haase pro oba své podniky za redaktora F. L. Čelakovského; ten se věnoval horlivě jak redakci politických »Pražských novin«, pro něž pilně a časově opatroval žurnalistickou látku, tak přílohy, již přezval na »Č e s k o u v č e l u«. »Česká včela« byla za redakce Čelakovského nejpřednějším českým listem beletristickým; velký rozhled redaktorův po poesii světové, hlavně slovanské, umělecký jeho vkus, dokonalost formální dodávaly jí rázu vybraného. Když r. 1835 byl na zakročení ruské vlády Čelakovský zbaven redakce obou časopisů, stal se jejich redaktorem J. N. Štěpánek, za něhož jmenovitě »Včela« poklesla. Po smrti Štěpánkové r. 1844 redigoval časopisy Fr. Klučák a K. B. Štorch. Od r. 1846, kdy přešly do majetku Medauova, se stal redaktorem K. Havlíček, jenž je postavil v popředí veřejného života českého, ale když si Havlíček vytvořil nezávislý list vlastní, »Pražské

noviny« pozbyly jako orgán vládní zcela významu, a »Včela« zanikla.

Jako podnik »Včele« konkurenční vystupoval časopis »K v ě t y č e s k é«, později »Květy« zvaný. Vznikl z časopisu »Jindy a nyní«, jež vedle jiných periodických publikací vydával Jan Hýbl; r. 1834 převzal redakci J. K. Tyl a proměnil jejich jméno; za Tylovy redakce (1834—1837 a 1841—1845) se stal časopis střediskem mladších beletristů-romantiků a pro svůj lehký způsob, pro rozmanitost a zajímavost obsahu, pro sloh prostonárodní hojně byl čítán; možno jej označiti jako orgán české romantiky. R. 1837—1840 vedl redakci jejich nakladatel Pospíšil, po Tylovi se stal redaktorem Jakub Malý; za jeho vedení list upadal, až se r. 1848 změnil v časopis politický za bystrého vedení K. B. Štorcha, byv přezván na »Květy a plody«, ale v době reakční vzal list za své. Vedle »Květů« a »Včely« stály mezi beletristicko-populárními časopisy v popředí ještě: »Čechoslav« (1830—1831), jež za redakce Langrovy, Tomíčkovy a Frantovy byl orgánem mladší generace spisovatelské, slavjanofilsky a svobodomyslně založené; Tylův, později K. B. Štorcha »Vlastimil« (1820—1842), přihlížející také k naukovému vzdělání lidu; K. V. Zapa »Poutník« (1846—1847), nesený národopisným a historickým směrem s pilným zřetelem slovanským; Tylův »Pražský posel« (1846—1848), jež v prvním svém období před r. 1848 budil uvědomění lidu osvícenským způsobem, pokračuje tak v snahách starších podniků Hýblových a Tomsových; obecně poučný cíl sledoval též Šafaříkův »Světozor« (1834—1835). Čím více se blížila doba revoluční, tím více vnikalo politické látky do zábavných časopisů, které své obecnost nehledaly již v klidném měšťanu, bažícím po zábavě, nýbrž v uvědoměném občanu, zajímajícím se o demokratisaci veškerého života.

2. Česká katolická romantika.

Obnova náboženského ducha a náboženského vědomí, která jako likvidace smýšlení osvícenského a názorů revolučních byla ve Francii zahájena Napoleonovým konkordátem a dovršena za restaurace bourbonské, zasáhla Evropu veškerou, a se vzkríšením zásady státního legitimismu ožil i princip legitimismu církevního v Rakousku stejně jako v Prusku a na Rusi. Toto mocné hnutí restaurace katolické se opíralo o ideovou stavbu myslitelů jako Chateaubrianda, Bonalda a de Maistra ve Francii, Bedřicha Schlegla, Novalise a Adama Müllera v Německu;

souviselo i s obnovou záliby pro gotiku a středověk v umění výtvarném. Romantika básnická, zvláště v pozdějších svých údobích převzala všechny tyto zásady, plně je vroucností citovou, vzletem obrazným a smyslovou vášnivostí: vztah k Bohu, ke spasení, k věčnosti, ale i k Madonně, k eucharistii, k milosti svátostné se staly plodnými podněty básnického tvoření, a látky gotického i rytířského středověku i s jeho pokladem legendárním poskytovaly vítané pole jak evokačnímu daru, tak hře fantasmie slovesných umělců. Světové literatuře dalo toto mocné hnutí řadu velkých básníků: Chateaubrianda a Lamartina ve Francii, Manzoniho ve Vlaších, Novalise a Brentana v Německu, Mickiewicze a Krasiňského na půdě polské.

¹ Náboženské poměry na české půdě byly značně složité. Určoval je jednak silně racionalistický sklon ducha českého, jednak ² národní odpor proti Vídni a směrům od ní chráněným, jednak ³ i tradiční oposice, živěná husitskými vzpomínkami, proti veškerému státnímu a církevnímu legitimismu. Jako za hnutí osvícenského zaujímali i tentokrát význačné místo v náboženském ruchu reformní cizinci, kteří se přizpůsobili poměrům českým a dávali se strhovat silou postupujícího národního obrození. V Čechách se nesrazila s osvícenstvím XVIII. stol. pravá náboženská romantika, nýbrž katolické osvícenství, jež sice z racionalismu přijímalo důvody, ale ulamovalo jim protináboženský hrot; vycházelo z rozumového a nikoliv citového základu a nikterak se nepokoušelo o obnovu moci církevní a papežské. Proti tomuto hnutí, soustředěnému v Praze a v Litoměřicích za ochrany arcibiskupa V. L. Chlumčanského z Přestavlk a biskupa Jos. Frant. Hurdálka, postupovala vláda vídeňská, dočasně spojená s ultramontánním zastupitelstvím římským, ale hlavně hovějící snahám po obnově dvorské supremacie ve věcech kázně církevní; tím si náboženští rádci a vůdci císaře Františka znepřátelili kněžstvo i úřednictvo česky a protivídeňsky smýšlející.

Na základech, připravených německými osvícenci rázu Seibtova a Kindermannova, budoval přítel Dobrovského vlašského původu, rodák pražský, národním smýšlením Němec, ušlechtilý kněz Bernard Bolzano (1781—1848), od r. 1804 profesor katechetiky na filosofické fakultě pražské, v oboru matematiky a logiky průkopný duch světového formátu a geniální předvídavost, v otázkách náboženských však věrný směrů věku XVIII., jak ukazují oba jeho spisy »Erbauungsreden« (1828) a »Lehrbuch der Religionswissenschaft« (1829). Snaže se smířiti katolictví a rozumovou filosofii, hlavně Leibnitzovu, zamítal přík-

ře scholastiku tomistickou i protireformační katolictví a vůbec nad theologii a dogmatiku stavěl praktické křesťanství eudaimonistického rázu a humanitní lásky k bližnímu. Zásady ty hlásal ve svých proslulých exhortách, které navštěvovalo vzdělanstvo české i německé s horlivým nadšením; postavilo se s odhodlanou věrností za milovaného kazatele života světeckého, když se r. 1819 octl v otevřeném boji s chráněncem císaře Františka, dvorním kazatelem Jak. Frintem, a když jeho vlivem sesazen s katedry. Živé slovo Bolzanovo našlo nemalý ozvuk také u vlastenců českých; jen družina Jungmannova nepřála příteli Dobrovského. Bolzano měl značný vliv na obnovu náboženského citění v Čechách předbřeznových, ač nebyl vlastně náboženskou osobností: ze směru jeho myšlení si vysvětlujeme převahu etického a humanitního živlu nad prvkem ekstaticky citovým v náboženské lyrice české v době Čelakovského. Za ideové a mravní žáky Bolzanovy se hlásili Palacký, Čelakovský, Havlíček, Jablonský; ještě K. Světlá vykládala duševní ovzduší, z něhož v rodině vyrostla, ze setby Bolzanovy; M. Červinková-Riegrová, čerpajíc z rodinné tradice, vyličila jeho vliv a osobnost studií v »Osvětě« 1881. (Viz i spisek Jos. Durdíka »O filosofii a osobnosti B. Bolzana« 1881, filosof. ocenění od Huga Bergmanna »Das philosophische Werk Bolzanos« 1899 v Halle a zvl. Eduard Winter, »B. Bolzano u. sein Kreis« 1933 v Lipsku, osvětlující celé náboženské poměry české v l. 1804—1848; sebr. spisy Bolzanovy vyd. od r. 1930 Král. Čes. Spol. Nauk.)

Přímá dráha od Bolzana vede k prvnímu filosofu českému, Vincenci Zahradníkovi, ježž zároveň s jiným horlivým českým bolzanovcem, Michalem Feslem, povolal biskup Hurdálek na stolicí bohosloveckého učení v Litoměřicích. Ten zastupuje českým jazykem českokatolické osvícenství, stadium to protiromanické.

Vincenc Zahradník (1790—1836) se narodil 29. prosince 1790 v Mladé Boleslavi, kdež vystudoval a připravoval se jako piaristický klerik k učitelství. Vystoupiv však z koleje, dostudoval bohosloví a byl vysvěcen r. 1813 v Litoměřicích, poté se stal kaplanem ve Všejanech a Křinci. Biskup Hurdálek povolal jej r. 1816 za svého knihovníka a r. 1820 jmenoval jej profesorem pastorálky na theologickém ústavě v Litoměřicích. Když se počalo v Praze stíhání Bolzanovo, byl i Fesl vyšetřován a sesazen; stejného osudu se dostalo též jeho příteli V. Zahradníkovi, jenž zbaven byv profesury, odstraněn na faru do Zubrníc u Ústí n. L. R. 1830 se stal farářem v Křešicích, kdež 31. srpna 1836 tyfem zemřel.

Zahradník byl duch vpravdě filosofický; svědčí o tom i jeho činnost básnická. Z jeho básnických skladeb vynikají jmenovitě bajky, které se, na rozdíl od bajek Puchmajerových, Chmelových, Langrových a Rubšových, přesně přidrží klasické teorie a praxe Lessingovy a jsou určeny pro čtenáře zralé, jadrnou a prostou formou, důmyslným vtípem a plynouou řečí vykládají zkušenosti morální a často i poznatky filosofické. Ze 324 Zahradníkových bajek, jež zprvu psány německy, vyšla za života auktora jen část: r. 1830 v ČČM. 25 bajek, 1832 v samostatné knize »Bájk y Vincencia Zahradníka« o 161 čísle se zajímavou předmluvou teoretickou; z »Druhé sbírky bajek s připojenými aforismy o bájce«, k tisku r. 1834 přichystané, vydány byly jen některé ukázky. Teprve r. 1906 shrnul Ferd. Strejček v »Svět. knih.« veškeré Zahradníkovy »Bájk y i básně«, do nichž po prvé souborně pojal i Zahradníkovy didaktické skladby, »Zábavné hodiny«, navrátil jim původní formu veršovou, z níž vydavatel v »Květech« r. 1834 je převedl do prózy. (Viz kromě úvodu Strejčkova diskusi o formální stránce jejich v »Besedách Času« 1906 a v »L. filol.« 1906 [tuto od Fr. Čády].)

Jako filosof vycházel Zahradník stejně jako Bolzano od myšlení katolického, pokoušel se však opřít jeho názor důkazy z jiných učení filosofických, hlavně z populární německé filosofie XVIII. věku (jmenovitě Chr. Garveho); vždy se snažil »rozumově podepíratí obsah učení církve katolické, ukazovati k praktické jeho hodnotě« bez tvrdé nesnášenlivosti k jinověrcům, v duchu humanity bolzanovské. Hlavní zásluha jeho záleží v přesném a jazykově ryzím tlumočení filosofických poznatků a pomyslů. Z jeho filosofických prací vyšlo za života jeho jen »Rozjímání o některých stránkách praktické filosofie« (v »Hlasateli« 1818), první to původní filosofické pojednání české; pak »O určitelnosti a svobodě vůle lidské« (v »Čas. kat. duchovenstva« 1836), »O cestách ku poznání mravního dobra vedoucích« (tamže 1837), »Filosofická jednání o vnitřní a zevnitřní povaze ctnosti« (neúplně tamže 1836). Nevydána zůstala soustavná logika, sestavená podle Bolzana, Kanta a Kruga, »Počátkové umění myslitelství« a etická soustava Zahradníkova »Jednání o svrchovaném zákonu ctnosti« (z r. 1829); ztratila se jeho psychologie (1835); k tomu se druží řada dogmatických, moralistických a pedagogických statí, psaných většinou pro »Čas. kat. duchovenstva«. Čtyři sbírky kázání (z l. 1832—1838) ukazují ne-

jen k lidovému řečníku značné prakse, ale i k odbornému znalci širokého rozhledu po rozvoji kazatelského umění; ten se legitimoval také teoretickou statí v »Čas. katol. duch.« 1829. Ač byl ctitelem citového Fénelona, přece se na kazatelně obracel logickou stavbou a důkazy především k rozumu. Zájem homiletický v této době byl značný, což se jeví také překlady z klasických kazatelů, jako Massillona, Bossueta, Bourdaloua. Mezi četnými autory sbírek kázání a postil vynikli — mimo Puchmajera, Vojt. Nejedlého, Ant. Marka a B. Jablonského — v této době zvláště děkan kopidlenský František Alois Vacek (1779—1854), zasloužilý zvláště v pedagogice; děkan sedlčanský Leopold František Viršink (1787—1844); dřevčický farář František Alexandr Rokos (1797—1852) a pozdější biskup českobudějovský Jan Valerian Jirsík (1798—1883), vzor českého pastýře duchovního.

[Jasný obraz o Zahradníkovi, prvním filosofu českém, podalo teprve vyd. Filosofických spisů, o IV d., jež, použiv rukopisné pozůstalosti, uspořádal, úvody opatřil a ve »Filos. bibl.« České ak. vydal Fr. Čáda, 1907—1908 a 1915—1917.]

Snahy o povznesení katolického života myšlenkového a o jeho spojení s ruchem buditelským rozkvetly za pražského arcibiskupa V. L. Chlumčanského z Přestavlk a litoměřského biskupa Jos. Frant. Hurdálka, obou bolzanovců. Tehdy vlivem arcibiskupského ceremoniáře K. Vinařického r. 1828 založen »Časopis katolického duchovenstva«; redaktorem se stal Karel Vinařický, jenž dovedl odborné bohosloví spojovati s praktickými potřebami pastorálními; po něm vedl theologickou redakci svatovítský kanovník, Václav Michal Pešina (1782—1859), vlastenecký obnovitel katedrály pražské. Ten stál v čele také velké knižní katolické matice, »Dědictví sv. Jana«, utvořené na podnět kněze klokotského, Jana Haničkyře, náhradou za zrušené Šteyerovo »Dědictví svatováclavské«. V těchto podnicích osvětská složka postupně mizí, přísná pravověrnost dogmatická se pojí se smýšlením ultramontanním; tomu nabídl Václav Štulc za orgán svůj týdeník »Blahověst« (1847—1862), svou knihovnu »Besedy katolické« a kalendář »Poutník z Prahy«, podniky to, ocitající se pak v opětovných prudkých srážkách s mluvčími národně liberálního tábora. Na Moravě pracovali v témže směru katolicko politické propagandy Matěj Procházka a Frant. Sušil; r. 1849 založili moravský lidový deník »Hlas«, o rok později knižní matice »Dědictví Cyrilometodějské«. Ale tyto nábožensko-církevní podniky se plně rozvily až o mnoho později

v dusném vzduchu reakce politické, příznivé také propagandě církevní.

Ačkoliv samo české předbřeznové básnictví katolické pohřešovalo děl, nesených vzletnější obrazností a prohrátých ohnivějším citem, nebyli jeho pěstitelé bez porozumění pro tyto hodnoty a hledali je v písemnictví světovém. Cestu jim ukázal Jungmann překladem Chateaubriandovy »Ataly«, jejíž náboženský tón se však snažil omlouvati. O další díla velkého romantika francouzského v duchu katolickém se pokusilo několik dalších překladatelů, se zdarem zvláště příbramský děkan P r o k o p O n d r á k (1810—1873), který ztlumočil Chateaubriandovy »Mučedníky«; že jeho volba nebyla nikterak nahodilá, dokazuje i okolnost, že sáhl také k románu jiného velkého katolického romantika, k »Snoubencům« Al. Manzoniho. Na jiný zdroj katolické inspirace básnické uhodil Václav Štulc (v. n.), když se v opozici proti převládajícímu rusofilství obrátil k polským, katolicky nadšeným romantikům, Mickiewiczovi a Krasińskému, z nichž hojně překládal. Již u Čelakovského, básníka ódy »Buď vůle tvá«, můžeme mluvit o uvědomělé zbožnosti katolické; silněji se ozývají tyto tóny u obou kněží z jeho důvěrného kruhu přátelského, u Kamarýta a Vinařického.

Josef Vlastimil Kamarýt (1797—1833), rodák z Velešína u Krumlova, farář v Klokotech, byl nejdůvěrnějším přítelem Čelakovského již od doby budějovské. Jak mocně oba druhové na sebe vzájemně působili, o tom svědčí listy i spisy Kamarýtovy; památce jeho a Chmelenského, »neocenitelných a příliš brzy z tohoto světa vykročivších přátel«, věnoval Čelakovský svůj »Ohlas písní českých«. Současně s Čelakovským vydal »S m í š e n é b á s n ě« (1822), obsahující kromě lehké a hravé lyriky milostné četné prožité idyly, hojně písně ve slohu prstonárodním a balady namnoze za vlivu Rukopisu Královédvorského, ale touto knihou se loučil Kamarýt, uchylující se k bohosloví, již s básnictvím; později složil několik chrámových písní, z nichž emfatická skladba postní, »Matka pláče, ruce spíná« jest české »Stabat mater«, prošedší mediem lidového baroku, ač v náboženském smýšlení byl Kamarýt bolzanovcem. V »Č e s k ý c h n á r o d n í c h d u c h o v n í c h p í s n í c h« (II díly 1831 a 1832, v. v.) shrnul na základě tradice ústní i podle tištěných a psaných kancionálů množství pozdní náboženské poesie české, řídě se zájmem básnickým a snahou po proniknutí k duši lidové, což zavdalo podnět k nelibosti u vrchnosti církevní nad příkladným knězem duše panenské a života

svatého. (Souborné vydání spisů Kamarýtových vyšlo 1867; životopis podali A. Rybička v »Předních křisitelích« a J. F. Zítek 1897 ve »Světozoru«.)

Karel Vinařický (1803—1869) pocházel ze Slaného, kde se narodil 24. ledna 1803; psal se proto také Slánský. Jako kněz dosáhl vysokých důstojenství; r. 1825 se stal ceremoniářem, r. 1829 tajemníkem arcibiskupským, r. 1833 farářem v Kování, r. 1849 děkanem v Týně nad Vltavou, r. 1859 kanovníkem na Vyšehradě; tu zemřel 3. února 1869. Jako básník byl K. Vinařický umělý formalista, pečlivý překladatel a napodobitel poesie klasické, horlivý obhájce libozvučnosti češtiny i prosodie časoměrné. V satirických »S ně mech z ví ř at« (1841 a 1863), z básněných na motivech Flaškovy »Nové rady« a ukazujících k satíře Čechově v »Hanumanovi«, se postavil ostře proti zrůdným zjevům v nových proudech kulturních, literárních i politických za doby bujejšího liberalismu, jehož mluvčí z mládeže se ozvali polemicky proti zbožnému legitimistovi. Ve sbírce »V a r i t o a l y r a« (1843) ukázal řadou hříček poetických na hudební kvality a libozvučnost češtiny. V pozdní »V l a s t i« (1863) shrnul do rámce kollárovské pouti po Čechách cyklus idylických obrázků; jeho truchlohra »J a n S l e p ý« (1847) zcela zapadla. Z básnických úprav svědčí přepracování V. Stacha i Jana Holého a dílo »B o h u s l a v a H a s i š t e j n s k é h o z L o b k o v i c v ě k a s p i s y v y b r a n é« (1836) o formálním nadšení pro časomíru; přebásnění V e r g i l i o v y »A e n e i d y« (1851, nově vyd. B. Ryba v Svět. knih.« 1927) a »Z p ě v ů p a s t ý ř s k ý c h« (1838) i kusů z Biona, Homéra, Horatia o vytríbeném smyslu klasickém, jeho převod P y r k e r o v ý c h »H y m e n p o s v á t n ý c h« (1842) o vroucí zbožnosti.

Význam Vinařického záleží však v jiném. Hluboká zbožnost, prostá nesnášenlivosti a stranictví, postavila vlivného kněze záhy v popředí organizací katolicko-církevních. Založil »Č a s o p i s k a t o l i c k é h o d u c h o v e n s t v a« (v. v.), a tam i v »Č a s . č e s . m u s e a« otiskl v l. 1828—1841 některé bystré posudky kritické, zachovávající tradici českého klasicismu. Líbezný duch ušlechtilého kněze, jenž se v dobách největší tísně ukázal nezištným a obětavým druhem Čelakovského, se záhy obrátil k pedagogice a k literatuře pro mládež, v Čechách jeden z prvních. Jeho básně a říkadla pro děti, »K y t k a b á s n i c e k« (1842 a 1845) i »M o d l i t b y m a l i č k ý c h« (1845) svou roztomilou naivností a usměvavou něhou získaly si srdce dětská; to platí i o jeho čítankách pro školy obecné. Jako buditel národní a politický stál K. Vinařický vždy v řadě první. (Sebr. spisy v »Nár.

bibli. ve II sv. 1871 a 1875; korespondence 1903—1925 ve 4 sv. redakcí V. O. Slavíka, J. Jakubce a J. Šafránka v »Čes. Akad.«; ocenění jazykových a pedagogických zásluh Čelakovského podal J. Šafránek v »Osvětě« 1885, a v »Čas. kat. duchov.« 1922—1930.)

František Jaroslav Vacek Kamenický (1806—1869), děkan v Blovicích, se přihlásil k básnickému programu svého krajana a kolegy Čelakovského i Kamarýta sbírkou charakteristickou již názvem, »Písně v národním českém duchu« (1833), Čelakovskému věnovanou, kde jest napodobení písně lidové provedeno s věrností až otrockou a bez osobitější invence, ale se značnou melodičností; odtud dětská píseň, »Co tě, skřivánku, ze sna budí«, milostná »U panského dvora« a vlastenecká »Kde můj je kraj« pro sevřenost výrazu právem znárodněly. Sentimentalita, naivní vlastenectví, prostá vroucnost náboženská vyznačují i další, nerozsáhlou jeho činnost básnickou, z níž zmínky zasluhují procítěné »Elegie nad hrobem matčiným« (v Musejníku 1839) a cyklus znělek »Lilie a růže« (1846), kde po příkladě Vocelově bez básnického vzletu předvádí výjevy z nejstarších dějin českých až do smrti Břetislavy; v pozdních letech vznikly ještě platonické znělky milostné, do r. 1911 netištěné. (Životopis od J. Raušara 1885 a článek M. Hýska v L. filol. 1911.)

Ani Kamarýtova ani Vackova básnická činnost se nevyčerpávala lyrikou duchovní. Původ z lidu stejně jako přilnutí k romantické teorii o prstonárodní písni vedl je k napodobení lidového zpěvu; předběžný duch času, »když si náš dědeček babičku bral«, označované Němci jako »Biedermeierzeit«, povzbuzoval je, aby stavěli svou poesii do služeb společenské zábavy; důvěrné styky s hudebníky, od doby Rybovy, Tomáškovy, Škroupovy běžné, nutili je skládati pro hudbu. Takto se u nich a u duchů s nimi příbuzných samotářská romantika mění v družnou romantiku společenskou: hromadné city, jako národnost a slovanství, kult minulosti a jazyka, přátelství a krajanství hovějí tomuto ovzduší. Rádi zasazovali do sentimentálních krajinek vlasteneckých romantické skupinky lovců, plavců, cikánů, kterým do úst vkládali cituplné zpěvy, ale ještě raději opěvovali tichou pohodu domova, rodinu, založenou na něžné lásce, společenský poklid; i byli to konservativní, protirevoluční legitimisté, stejně jako katoličtí romantikové náboženští. Proto možno v jejich sousedství postavit bez násilí laika-byrokrata V. J. Pícka.

Václav Jaromír Pícek (Podsvijanský) (1812—1869) byl úředníkem zprvu vrchnostenským, pak státním, posléze okres-

ním sudím v Nov. Benátkách. Jeho »B á s n ě« (1843), »P í s n ě« (III. sv. 1847, 1852, 1856) vyvrcholují sentimentalitu zněžných epigonů mužného a jadrného Čelakovského: vlastenectví, erotika, dějiny české, krajinné krásy jsou oblíbenými předměty jeho formálně obratné, ale nemůžně titěrné a uslužené poesie, kterou odsoudili sice Čelakovský i Havlíček, která však ve vlasteneckých vrstvách požívala takové obliby, že velmi mnoho z písní Pickových, s oblibou komponovaných, znárodnělo (tak »Písně dcery ducha mého«, »Já jsem Slovan s duší tělem«, »Bývali Čechové«.) Bez významu jsou historická jeho dramata »Vilém R o ž m b e r k« (1840) a »K r á l V l a d i s l a v n a M o r a v ě« (1840, nedochováno). V době probuzeného života politického stál Pícek jako redaktor »P r a ž s k ý c h n o v i n« ve službách vládní reakce, jak ukazují i jeho polemické »P o l i t i c k é z l o m k y o Č e c h á c h« (1850), psané v duchu politiky Lva Thuna. V životě politickém byl Havlíček odpovědným nepřítelem Pickovým.

Z básnířek národní romantiky, které slučovaly prostoduchou erotiku s vlasteneckým horováním v písních konvenčního stříhu a »biedermeierovského« ovzduší, vydaly knihy básní M a r i e Č a c k á (vl. Františka Svobodová provd. Pichlová 1811—1882) a A n n a V l a s t i m i l a R ů ž i č k o v á (1824—1869).

Skutečnou osobností mezi katolickými básníky předbreznovými byl Boleslav Jablonský, druh Máchův a Tylův; jako Langer upoutal hned ze svých lyrických počátků vášnivou prožitostí své poesie; i když se později stal didaktikem, cítili v něm vrstevníci vyhraněnou individualitu.

B o l e s l a v J a b l o n s k ý vlastně K a r e l T u p ý (1813—1881), byl rodák z Kardašovy Řečice, kde se narodil 14. ledna 1813. Život se mu rozestoupil na tři díly. Do roku 1837, kdy po gymnasijských letech v Jindřichově Hradci a po filosofických i nedokončených právnických studiích vstoupil, hnán nouzí i puzen vůlí otcovou, do řádu premonstrátského, byl romantickým lyrikem, jenž v ohlasech kollárovských a v napodobeninách lidové písně opěvoval lásku k dívce a k vlasti, psal příležitostné básně a ve veršované pohádce (»Tři zlaté vlasové«) se pokusil básnicky využítí báchorkových motivů. Po r. 1837 v klausuře vznikala vášnivě bolestnou vzpomínkou na bolestný vztah k Angelině Marii (Marii Pospíšilové) erotika opravdově prožitá a výrazově strhující (hl. cyklus, »Písně milosti«, nové vyd. od J. Voborníka 1917) vedle populárních deklamovánek, oslavujících vlast a národ v duchu svobodomyslné »Mladé Čechie« (»Tři doby země české« 1846). Vývoj své mladosti shrnul B. Jablonský

dodatečně sbírkou »B á s n í« (1841). Jako kněz premonstrátský, který od r. 1847 do své smrti působil ve Zvěřinci u Krakova, kde přilnul k polskému prostředí, se B. Jablonský věnoval činnosti kazatelsko-homiletické a to nejen ve sbírce kázání »V í t ě z s t v í k ř í ž e« (1844), v modlitební knize »R ů ž e S i o n s k á (1844), nýbrž i v plodech veršovaných. Z původních 19 didaktických skladbiček, zařazených do 1. vyd. »Básní« a nadepsaných »M o u d r o s t o t c o v s k á«, vznikl obsáhlý cyklus, vykazující posléze 110 čísel. Zarámování lehce a obratně zveršovaných básniček jest pravidelně lyricko-krajinářské, za každým obrázkem přírody skrývá se však mravní naučení, dogmatické pravidlo, kus průměrné moudrosti životní. Názor, opěvovaný s touto obratností formální a s touto vytrvalostí kazatelskou, jest praktické křesťanství, lidumilně zabarvené, jež přijal od svého učitele B. Bolzana. Lehounké rouchó veršové, prostá jasnost básnických obrazů, srozumitelnost výkladů mravoučných, vhodnost deklamační — to vše přispělo k neobyčejné popularitě »Moudrosti otcovské«, v níž se zalíbilo hlavně škole a čítankám. Za pobytu krakovského B. Jablonský nadlouho umkl, až se v 70. letech ozval, pokračuje v tónech své mladosti, horkou erotikou, s níž souběžně jsou i některé dvorně milostné básně polské. »Básně« Jablonského, jejichž »Moudrost otcovská« byla hlavní částí, vyšly do r. 1893 v osmi vydáních; také »Moudrost otcovská«, od II. vyd. »S a l o m o n e m« nazývaná, častěji byla otiskována. Teprve od let 90. obliba její klesá, a Jablonskému jako básníku se vykazuje skrovnější místo v české slovesnosti předbřeznové. (Životopis B. Jablonského od Al. Matušky 1886; o vztahu k Polsku Edv. Jelínek v »Slov. návštěvách« 1889; krit. rozbor od Jar. Vlčka v »Několika kapitolkách« 1898; celkové ocenění M. Hýskem v ČČM. 1919).

V á c l a v Š t u l c (1814—1887), rodák kladenský, od r. 1839 horlivý kněz, v duchovní správě i činnosti katechetické vynikající, posléze sídelní kanovník a probošt na Vyšehradě, spojoval v suchopárných a plytkých verších nadšení vlastenecké a slovanské s uvědomělým katolictvím, k němuž dospěl od náboženské krise a od svobodomyslného bolzanovství. První jeho básnický cyklus, prodšený myšlenkou vzájemnosti slovanské, »N a T a t r á c h a p o d T a t r a m i« (otišt. až 1874), se hlásí duchem k »Slávy dceři« a formou k »Růži stolisté«, a toto spojení se jeví i v dalších veršovaných knihách Štulcových. Z nich »P o m n ě n k y n a c e s t á c h ž i v o t a« (1845) konvenčně, ale upřímně vyjadřují básníkům obrat od bolestného subjektivismu k uklidněnému názoru katolickému; »P e r l y n e b e s-

ké« (1865) opěvují paraboly evangelií; »Dumy české« (1867) směle zasahují do politicko-národních otázek přítomnosti; »Harfa Sionská« (1868) se inspiruje lyrikou starozákonní. Zvláště činně a obětavě působil V. Štulc vedle K. V. Zapa a J. P. Koubka pro shodu českopolskou a to jak literární, tak společenskou, když ho kníže Jiří Lubomirski, jeho doživotní přítel, získal pro věc polskou. Krásný pomník svému polnofilství postavil překladem hlavních děl Adama Mickiewicze, Konrada Wallenroda, Gražiny, Sonetů krymských, balad a Dziadů. (Překlady ty vyplňují 2. svazek dvojdl. vyd. v »Nár. bibl.« 1874 a 1878. Vedle Mickiewicze se zabýval také s láskou poesíí Krasińského. O jeho vztazích k Polsku Edv. Jelínek v »Slovanských návštěvách« 1889.)

Přední osobností tábora katolického na Moravě byl František Sušil (1804—1868), rodák z Nového Rousinova u Brna, kdež se narodil 14. června 1804. Vysvěcen r. 1827, se stal po duchovní službě na různých místech r. 1837 profesorem bohosloví v Brně; tu působil jako uvědomělý Čech a horlivý katolík do své smrti 31. května 1868 v Bystřici pod Hostýnem. Původní básně Sušilovy nejsou valné ceny; vyšly jako »Básně« (1847), »Růže a trní« (1851), pak znovu jako »Sebrané básně« (1862); posmrtné vyd. »Nové básně« (1869 a 1870) mají dva díly »Zpěvy a hněvy« a »Smíšené básně«. Převládá tu suchá didaxe a přísná mravouka, obsah jest vlastenecký a důrazně církevní. Nepřístupnými činí tyto ztrnulé a těžké básně, jimiž se, podobně jako veršováním Sušilova protichůdce Klácela, opožděně uzavírá kapitola formalistického klasicismu českého, jejich stránka formální, jsouť plny výrazů neobvyklých, zastaralých a strojených, psány těžkopádnou časomírou, jejímž horlivým obráncem a teoretikem se ukázal Sušil v »Krátké prosodii české« (1856, 1861, 1863). Tyto formální zvláštnosti a podivnosti vadí též Sušilovým básnickým překladům středověkých »Hymen církevních« (1846 a 1859) i »Antologii z Ovidia, Katulla, Propertia a Musea« (1861). Významnější než básnická činnost Sušilova jest jeho působení ve prospěch písně lidové (v. v.). Z theologické činnosti, zahájené r. 1837 tlumočnickou prací z patristiky, »Spisy sv. Otců a poštolských«, Sušilovy stojí v popředí jeho překlad a výklad Nového zákona (1863—1871), vycházející z Vulgaty, ale přihlížející na základě moderní katolické vědy biblické také k jiným překladům Písma; shromáždil tu mnoho bibliologické látky věcné i jazykové. R. 1859 přeložil znovu Josefa Flavia »Válku

židovskou«. (Cenný životopis Sušilův vydal v Brně r. 1904 Pavel Vychodil; jeho redakcí též vydání korespondence Sušilovy a jeho družiny od r. 1917 v Brně; významný článek P. Váši v Ottově Slovn.)

2. Romantikové za vlivu písně lidové.

V letech 30. a 40. se shromažďovalo nejprve v Langrově »Čechoslavu«, pak v Pospíšilových a Tylových »Květech« mladé básnické pokolení českých romantiků, které přineslo nový kvas do tvoření slovesného. Prošlo vesměs školou Kollárovou a Čelakovského a často napodobovalo tyto uznané mistry i jejich cizí vzory, ale odklánělo se zřetelně od jejich klasicistických předpokladů. S polskými sympatiemi národně politickými, kterými se lišilo od rusofilského nadšení starších buditelů, spojovalo i romantický názor na poesii a na lidové podání, v Polsku obecně rozšířený a Mickiewiczem mohutně ztělesňovaný: zabíralo se do tajemství a demonologie, jaké tvůrčí obraznost básníkovy dovede odhaliti v přírodě, v prostonárodní tradici i na dně vlastního nitra. Toto vše plynulo u mladých romantiků českých ze zvýšeného subjektivismu básnického, jenž zdůrazňoval osobnost, prožitek, akt tvůrčí a tím reagoval na objektivní snahy klasicismu jak u Jungmanna, tak u Čelakovského. Proto zamítali také trpné podřizování individuality tvůrčí lidové písní, jak se dalo v »ohlasech« Čelakovského i jeho nohsledů; bystře tu rozlišili oblast lyrickou, kde má básník vyjádřiti celou svou bytost, od okruhu epického, v němž integrace s lidovým duchem jest žádoucí; v důsledcích toho pěstovali zvláště baladu a v ní dosáhli skutečného mistrovství. Teoreticky tyto zásady formuloval a hájil Langer, umělecky je ztělesnil a budoucím generacím odevzdal Erben, oba velmi samostatní a kritičtí žáci Čelakovského.

Josef Jaroslav Langer (1806—1846) byl zajímavý neméně osudy než díly. Nar. se 12. listopadu 1806 v idylické Bohdanči; za studií gymnasiálních v Hradci Král. se za vlivu profesorů V. Kl. Klicpery a zejména J o s. C h m e l y (1793—1847), bajkáře, idylika a překladatele z latiny, stal vlastencem a básníkem. Na studiích filosofických i právnických v Praze od r. 1826 seskupil kolem sebe řadu mladých vlastenců, básníků a bohémů v »Čechoslavu« (v. v.); sám však záhy nechal soustavného studia, oddal se žurnalistice, přípravě historické, hlavně pak romantickému snění a bohémské volnosti; při tom pracoval svědomitě o svém vývoji poetickém. R. 1830 a pak trvale

r. 1833 musil opustiti Prahu. Příčiny toho nejsou zcela jasné, vedle důvodů politických i motivů intimních a milostných rozhodla rozhorlená vůle bohदानeckého otce. Vrátil se do rodné Bohdanče, kde nejprve byl společensky i literárně horlivě činný, až po r. 1835 sražen novou katastrofou erotickou, zvolna upadal, oddán pijáctví a pusté melancholii. Když 28. dubna 1846 zemřel, byl již napolo zapomenut.

První básnické práce Langrovy jsou »B á j k y« v ČČM. (1829) a »S e l a n k y« (1830); jest to idylka, jdoucí ve stopách gessnerovců Chmely a Lindy, ale již se v nich sem tam hlásí působení Čelakovského, zvláště těsnějším přimknutím k písni lidové; romantickým rysem jest záliba v staroslovanském bájesloví i starožitnictví, poskytujícím jinotajům rámeček archaický, kdežto svěží krajinomalba obráží dojmy domácké. Ze školy satirika Čelakovského vyšly břitké »K o p ř i v y« (1829—1831), užívající lafontainské formy pro vlastenecko-politickou satiru, dnes zpola nesrozumitelnou, a později parodie hlouposti maloměstské se skrytým ostnem proti padělkům Hankovým, »B o h d a n e c k ý r u k o p i s« (1831), i delší prosaické dílo »D e n v K o c o u r k o v ě« (1832) alegorického rázu s hojnými šlehy na tehdejší život český, s částečnou motivickou příklonou k »Labyrintu« J. A. Komenského, ale zatížené jak museálním zakuklením, tak slohovými kudrlinkami; nad povšechně typisující satiru k mužné účelnosti havlíčkovské se Langer nikde nepovznáší. Tato dvě díla, řadící se k příbuzným projevům protikocourkovským u Rubše a později u Chocholouška, byla výrazem Langrova opovržení k českému maloměšťáctví, jímž v Bohdanči strádal. Hlavní zájem věnoval Langer v době bohदानecké studiu lidové poesie. Vznikly tu však také »Č e s k é k r a k o v á č k y« (1835), Langrovo dílko nejsvěžejší; v lidové formě polské, kterou poznal ze sbírky Čelakovského, v osmiveršových básničkách trochajských, pravidelně střídajících ženské a mužské rýmy, dovedl bez příkras s úchvatnou pravdivostí vyjádřiti prudký cit a vášnivý prožitek. Improvisoval své »K r a k o v á č k y« doma v Bohdanči jako písničky k tanci, ale dovedl jimi strhnouti i zájem literární, neboť, nejinak než Mácha a Jablonský, tvořil nikoliv z konvence, nýbrž z prožité skutečnosti vnitřní; cenné »Č e s k é p r o s t o n á r o d n í o b y č e j e a p í s n ě« (v ČČM. 1834) předvádějí nám jeho snahy národopisné. Tehdy Langer po stopách pražského estetika Müllera podrobným studiem lidové poesie dospěl názorů odchylných od teorie Čelakovského, jehož v praxi následoval. Vyslovil se ostře proti mechanickému napodobení písně lidové zejména v lyrice, položil dů-

raz na improvisační ráz, lyričnost a hudebnost prstonárodní písně, pronesl námitky proti metodě, podle níž byl složen Čelakovského »Ohlas písní českých«; postup »ohlasový« připouštěl pouze pro epiku. Ale odsoudiv tak padělání lidových písní, jehož se kdysi též sám účastnil, a zdůrazniv, že se národnost básnictví zakládá na subjektivní síle a osobité formě básníkův, nedovedl se přece vypracovati k modernějšímu a životnějšimu umění; dlouho chystaná občanská hra »M á r i n k a Z á l e s k á« zůstala torsem, jehož dokončení překazil trudný konec básníkův. Jméno Langrovo bylo s úctou vyslovováno nejen od současníků, kteří znali jeho počátky v duchu Čelakovského, ale i od generace mladé, jež v něm ctila více jednotu života a činnosti než zásady, nedospěví vyslovení, ba ani domyšlení; také ironická příchut některých spisů Langrových měla pro mladé spisovatele zvláštní kouzlo příbuzenské. (Dvojdílné vydání Langrových spisů vyšlo za redakce a se životopisem V. Filipka 1860—1861; pěkný výbor vydal K. Rieger v »Svět. knih.« 1909; tam i novotisk »Dne v Kocourkově« 1912; ocenění lit. od J. Šafránka v »Osvětě« 1887, Jar. Vlčka v »Několika kapitolkách z dějin naší poesie« 1898, Jos. Hanuše v »Literatuře české XIX. století«, II. 601—655 a Zd. Nejedlého ve »Zvonu« 1906 i v »Lumíru« 1907; životopis od J. Peška v »Čes. revui« 1911; od tohoto také vyd. korespondence v »Č. mod. filolog.« 1911—1913, a inštruktivní antologie »Srdce mého hlasy« 1917.)

Langer, zamítaje v lyrice postup imitační, dovedl oceniti baladické mistrovství svého učitele Čelakovského. Ten v klasickém »Tomanu a lesní panně« vytvořil novou baladickou techniku a postihl sugestivní kouzlo, plné tajemné přírodní nálady a pochmurné tragičnosti. Dotud vládl v české baladice starý sloh XVIII. století, jenž tragiku, hrůzu, zázračnost a přišernost parodoval, převáděl v grotesku a schválně se přibližoval hrubě drastickému podání zpěváků jarmarečních: Š. Hněvkovský, V. Nejedlý i K. S. Šnajdr si libovali v tomto slohu. Teprve básnická romantika, zbystřivší své poznání na vzorech staroskotských, našla v baladě něco jiného: zkrácené drama s tragickým konfliktem a s jádrem mravním, vsazené do rámce přírodního líčení, soustředěný to obraz vnitřního života lidového s celým ovzduším národního bytí. Hloub založeným romantikům nešlo tolik v baladě o mechanické napodobení básnické tradice lidové, jako o samostatné umělé vytváření v duchu lidovém. (Srv. studie o české baladě a romanci Ferd. Schulze v »Osvětě« [1877], M. Hýska o vlivu Bürgerově na baladistiku českou v »L. filol.« 1908, a Fr. Kocourka v progr. reálky v Žižkově 1911

i Jul. Heidenreicha monografii »Vliv Mickiewiczův na čes. lit. předbřeznovou« 1930.) Toto modernější a ryzejší pojetí balady představují zlomkovité náběhy J. J. Kaliny a hotová umělecká díla K. J. Erbena.

Josef Jaroslav Kalina (1816—1847), rodák z Boru na Litoměřicku, ale plzeňský odchovanec Sedláčkův, zemřel příliš záhy, aby byl mohl vyplniti naděje obecně skládané v nevědní jeho talent. Neklidný život nedostudovaného bohéma příliš byl rozerván vědeckým diletantismem, obracejícím se zvláště k srovnávacímu obecnému jazykozpytu, uměleckým blouzněním, nejistotou cíle a máchovskou tragikou v lásce, takže všechny jeho práce zůstaly troskami neb nehotovými náčrtky. J. J. Kalina měl bohaté vzdělání básnické; kromě národní poesie studoval a pak i překládal Höltého, Byrona, Mickiewicze, Rousseaua; překlady ty se většinou ztratily. Mezi básněmi jeho mimo lyriku citu i výrazu velmi vášnivého a formy rapsodicky uvolněné, prosycenou divokou erotikou a uklidňující se v krásných elegiích na matku, vynikají balady, na př. »K š a f t«, »L á z e ň L i b u š i n a«, »Z e d n í k«, silně procítěnou stránkou etickou a dramaticky vzrušeným vypravováním; formálně jsou nepropracovány a drsné. (Básně Kalinovy byly vydány posmrtně Fr. Douchou a J. Vlčkem 1852, k tomu s názv. »Upomínka na J. J. Kalinu« 1870 drobnosti z pozůstalosti; pak Fr. Zákřejs vydal spisy v »Nár. bibliot.« 1874, úplněji Fr. Frýdecký v »Svět. knih.« 1916; rozbor činnosti Kalinovy od Fr. Zákřeje v »Osvětě« [1874], vřelé ocenění Nerudovo z r. 1860 v »Krit. spisech« VI, str. 201—203 a od J. Máchala v »Literatuře české XIX. stol.«, II. díl, str. 835—844.)

Karel Jaromír Erben (1811—1870) se narodil 7. listopadu 1811 v Miletíně. Vystudovav gymnasium v Hradci Králové a filosofii i práva v Praze, vstoupil nejprve r. 1837 do služby soudní, pak fiskální; r. 1842 pojal za choť Barboru Mečířovou ze Žebráka. R. 1843 se věnoval ve službách zemských za iniciativy Palackého studiu venkovských archivů; na čas r. 1848 a 1849 byl i politicky činný a redigoval vládní noviny, celkem v duchu liberálním. R. 1851 se stal archivářem města Prahy, r. 1864 ředitelem pomocných úřadů pražských, při nichž vytrval do své smrti 21. listopadu 1870.

Činnost Erbenova jest trojí; sběratelská, básnická a vydavatelská. Básnické první pokusy náleží již do mladých jeho let, ale teprve, když poznal usilovným studiem v lidu samém jeho poesii a tradici, vytvořil svůj vrcholný čin umělecký, »Kytici«.

Erben se již záhy, vytvořiv si v duchu romantiky německé i slovanské počátkem let 40. velkorysý program národopisný, chystal k soustavnému dílu lidopisnému, »Obyčeje národu českého« a k němu za pátrání archiválního na českém venkově horlivě shledával látku. Ale k chystanému souboru nedošlo; zato místo něho vydal Erben příbuzné práce jiné, pro národopis český obsahu epochálního; o něm jako sběrateli písní a pohádek, vydavateli i tvůrci pohádkové prósy v. str. 184. Ze studií slovanské epiky národní vzešly překlady »Dvou zpěvů staroruských totiž: O výpravě Igorově a Zádonština« (1869). Národopisec Erben krácel vždy ruku v ruce s Erbenem básníkem, a to nejenom tím, že sběratel-etnograf shromažďoval motivickou látku pro tvůrčího umělce, ale i v tom, že se mistr slova veršovaného i prosaického učil svému výrazu z podání lidového: jeho čtvero úhelných českých pohádek nemá menší cenu než veršované balady, pověsti a legendy z »Kytice«. Sběratel a vydavatel písní a říkadel zachoval nám soubor v bohatství i rozmanitosti jedinečný; jeho sbírky slovanských pohádek a báčorek byly zároveň výrazem slovanské vzájemnosti i naukového úsilí srovnávacího; jeho mytologické stati, zvl. »O dvojici a trojici v bájesloví slovanském« (ČČM. 1857) a »Báje slovanská o stvoření světa« (ČČM. 1866), jsou ukázkami grimmovsky romantického pojetí ústních tradic lidových a zacházejí na této dráze namnoze do oblastí blouznivých dohadů. Bez nich však nerozumíme správně Erbenově inspiraci básnické, jak se jeví v »Kytici«, ani jeho názorovému poměru k Čelakovskému: vyznavač zásad mladší německé školy romantické, kam vedle bratří Grimmů náležel také Brentano, a obdivovatel romantiků polských, byl na míle vzdálen od klasicismu Čelakovského.

Sběratelská činnost, která pro český národopis má význam průkopnický, byla spolu průpravou Erbenovy tvorby básnické. V mladých svých letech psal, zčásti i otiskl drobnější básně lyrické i baladické různé intonace a různé hodnoty; byly vesměs důkazem cizích vlivů, a to od Hanky, Čelakovského, Langra, Máchy až po Mickiewiczze a Heina. Básnická osobnost Erbenova se jimi plně neprojevila. Též veselohra z maloměstského života, »Sládcí« (1836), za života básníkovy nevytištěná, se neuchyluje nikterak od běžných tehdy frašek se zpěvy. Od r. 1834 stojí baladistika v popředí jeho zájmu básnického, a ze skladeb budoucí »Kytice« vzniká nejprve »Polednice«; r. 1836 pracuje Erben o prvním náčrtku legendárního »Záhoře« se snahou vyrovnati se s Máchovým »Májem«, dílem v přilnutí, dílem

však i v reakci proti básníku, od něhož se postupně přechyloval k Čelakovskému, ač mezi uznaným mistrem »Ohlasů« a mladším svobodným pokračovatelem v jeho tradici byly rozpory osobní. První baladou v romantickém duchu lidovém, ale se zřejmou snahou o harmonii v podání jest »Poklad« z r. 1838. Dalších čtvero balad, mezi nimiž i »Svatební košile«, pochází z let 1843—1851, a v únoru 1853 mohl vydati »Kytici z pověstí národních«, z jejichž 12 skladeb polovina psána pro knižní sbírku, celek pak podroben jednotčí revisi textové i umělecké. Úspěch knihy byl neobyčejný. Ačkoliv se již Erben zatím básnictví vzdal, rozmnožil své dílo přece; r. 1861 vyšla »Kytice z básní K. J. Erben a«; k baladám přibyla »Lilie«, pak oddíl »Písni«, t. j. kratších skladeb schopných zhudebnění, leckdy však také obsahu výpravného, a pak některé překlady; tu mladické práce převládaly. (K tisku připravil Erben ještě vyd. III., jež vyšlo však posmrtně 1871; r. 1891 vydala »Umělecká beseda« vydání se studií Jar. Vrchlického o básnickém významu »Kytice« [nově otištěna ve »Studiích a podobiznách« 1892]; 1901 vyšlo vydání v »Svět. knih.« s úv. a pozn. L. Quise; téhož roku vydali v Zábřeze R. Schenk a J. Straka školní vydání s úvodem a poznámkami; kriticky vydal Erbenovy »Veškeré spisy básnické« r. 1905 Jaroslav Sutnar; dodatky a varianty snesl i výkladem opatřil St. Souček v ČMM. 1915; vyd. Jar. Durycha 1924 přináší zvl. duchaplný úvod intuitivního znalce básnictví, vyd. Ot. Fischera v I. sv. sbírky »Kytice« [St. nakladatelství 1930 a 1935] vedle pronikavého syntetického úvodu potřebné poznámky.)

Váha »Kytice« spočívá na první části, nadepsané »Pověsti národní«, která vedle úvodní básně, vykládající název sbírky, obsahuje 12 balad: I. Poklad, II. Svatební košile, III. Polednice, IV. Zlatý kolovrat, V. Štědrý den, VI. Holoubek, VII. Záhořovo lože, VIII. Vodník, IX. Vrba, X. Lilie, XI. Dceřina kletba, XII. Věštyně; poslední úryvkovitá báseň jest lyrický jinotaj obsahu národně politického. Také Erbenovy balady a legendy jsou »ohlasy« národní poesie jako obě díla Čelakovského, ačkoliv samostatný tvůrčí podíl Erbenův po všech stránkách byl daleko větší. Vyvoliv si z lidové tradice české, někdy opřené podáním jinoslovanským, některou zvláště charakteristickou pověst neb alespoň několik význačných motivů, Erben se snažil ostře vypracovati právě epické i psychologické rysy povahy národní; nesa sám ve své hrudi její tajemství, mohl se spoléhati na hlas, který mu radil látku obměňovati. U většiny básní »Kytice« můžeme vedle různých fází vzniku skladby

dopodrobna studovati použité pověsti s varianty a vždy vidíme, kterak básnický idealismus Erbenův, jeho lidozpytný bystrozrak, jeho bezpečný umělecký vkus i etická ušlechtilost volily vesměs motivy i rysy lidsky a zároveň národně typické. Mnohé z pověstí, zpracovaných v »Kytici«, sahají podle romantického přesvědčení Erbenova svým původem do bájeťvorné dávnověkosti a vyskytují se proto i u mimoslovanských národů evropských; Erben si vybírá kromě legendárních látek, prodšených zanícenou zbožností katolickou, se zálibou ony, v nichž starodávná víra v nadpřirozené bytosti, pověrečná hrůza ze záhadných živelných démonů, lidská bezmocnost před silami přírodními nalézají byť zastřené vyjádření, nebo kde mocné, zhoubné vášně a temné viny otřásají základy bytosti lidské. Ale proti těmto žvlům démonickým a vášnivým vystupuje vyšší etický řád, přísné mravní vědomí, vznešený zákon lásky a očisty, a básník, hlubokou mravní přísností a ušlechtilostí vynikající, zdůrazňuje tento mravní obsah pověstí, prohlubuje jej psychologicky jednak povahopisem jednajících osob, jednak soustředěním dějovým. Z tohoto mohutného konfliktu vzniká tragika epických básní »Kytice«, tragika čistě lidská, kterou však Erben, osobnost romantická, zkrocená kázní v duchu etiky a estetiky období klasicistického, zpravidla vyřešuje smírně a harmonicky, dáváje vykoupiti vinu očístou a pokáním. Takto obměňuje Erben původní charakter baladiky, jak ji našel u svých učitelů, Herdera, Bürgera, Goetha, Mickiewicze, u nichž démonické a vášnivé živly pravidelně vítězí; takto proti temnému fatalismu máchovskému, s nímž dočasně zápasil, projevil svůj básnický a lidský idealismus. Ale toto psychologické a mravní zmocnění pověstí národních bylo jen součástíkou díla Erbenova. Pro baladické své tragedie ze života lidového Erben s podivuhodným uměním syté a jímavé nálady, se stručným a reliefním darem krajinomalby, s bezpečnou schopností úsečné a názorné kresby osob několika rysy vytvářel celý básnický rámeček. Dlouholetým studiem tradice lidové poznal jadrnou stručnost a pregnantní plnost řeči prstonárodní, naučil se charakteristickým obrátům, výrazným přirovnáním a plastickým epitetům lidového básnictví našeho, poznal živě dramatický spád dialogu i lyrický proud scénického líčení; toho všeho užil v »Kytici«, která se proto stala vzorem básnického stylu národně českého. Při tom byl stále tvůrčím umělcem; znal a využíval hudební hodnoty jazyka, ladil melodicky rytmus, asonanci a rým, ukázal se vzácným virtuosem zvukomalby. Prododicky se Erben rovněž přidržoval lidové písně a usiloval o

zpěvnost veršovou; vedle přízvuku přispívá u něho také přirozená délka k melodice verše. Podstata prosodického umění Erbenova, které značilo zřetelný pokrok proti Čelakovskému a silně působilo na pokolení mladší, bývá vykládána různě. Jedněm záleží v rozmanitosti, jakou vnáší do schemat trochajských a zvláště iambických, která přetváří v metra daktylotrochejská (Mukařovský, Jakobson), druzí vidí tu dokonce náběhy k volnému verši s proměnlivým počtem dvou až čtyř iktů, ale bez ohledu na počet slabik nepřízvučných (Grund). Ale odbornému badání jest stále jasnější, že i v prosodickém oboru třeba v Erbenovi spatřovati tvůrčí individualitu, kterou nelze odsuzovati normativně pro její odchylky od pravidel (tak Král, »O prosodii české« 1923, 641) a jež i rytmiku lidové písně přetvářela a prostě nepřejímala (tak mínili L. Šolc v »Hlid. lit.« 1893 a Jos. Letošník v »L. filolog.« 1909). Poslední slovo v této nejobtížnější kapitole dějin české prosodie nebylo vyřčeno. (Pro ocenění »Kytice« poučné jest i její srovnání s předlohami lidovými; provedli je po L. Šolcovi v »Hlidce lit.« [1892 a 1893] úhrnněji J. Máchal v »Lit. čes. XIX. stol.« II. díl, str. 808—827 a Jan Jakubec v »Děj. lit. čes.« II, 1934, 650 a násl. i Ot. Fischer v pozn. svého vyd.; z rozborů jednotlivých básní nejhodnotnější »Štědrého dne« od Fr. Táborského, [zpráva v. dívčí školy v Praze 1887] a »Svatebních košil« od Ant. Grunda v »Lumíru« 1934; o metrice srov. nyní: Jan Mukařovský, v studii »Český verš« v »Čsl. vlastivědě« III, 1934, str. 413—416 a R. Jakobson v »Slově a slovesnosti« I, 1935, str. 218—229, tam polemika s názory Královými i Grundovými.)

Veliký literární a národní význam »Kytice« oceněn byl jak od současníků, tak od pokolení následujících; Erben, jehož význam postřehl Fr. Palacký hned, jak vyšel »Poklad« r. 1838, se stal učitelem a miláčkem všech, kdož měli důvěrný vztah k národnímu básnictví lidovému, neb kdož usilovali o vytvoření básnického slohu českého, jak to vyznal J. Neruda 1858 veršem v »Hřbitovním kvítí«, 1870 prósou v nekrologu (Kr. sp. VI, 271), pronikavou studií Vrchlický 1892 (v »Studiích a podobiznách«). Tak jako Erben, nikoliv jako Čelakovský, si formulovala vedle slovenských štúrovců mladá básnická družina, seskupená kolem »Máje«, hlavně Hálek, Neruda, Heyduk, svůj slohový poměr k básnictví národnímu; arciť vliv Erbenův se v tomto pokolení stále křížil s působením Máchovým. I později se ukazuje tento vliv Erbenův jasně: L. Quis závisí na něm cele, J. Vrchlický se u něho učí pro svou baladiku. V stol. 20. po erbenovských názvucích u Bezruče dva duchové tak různorodí, jako

Jar. Durych a Jiří Wolker, našli osobité cesty k Erbenovi a k jeho slohu, který jim ukázal k hodnotám výrazovým, aby u nich rozkvetly v nové kráse. »Kytice« inspirovala též často umělce hudební, zvl. A. Dvořáka, Zd. Fibicha a Vít. Nováka; slabší a méně významné jsou výtvarné její parafrase.

V pozdějších letech se oddal K. J. Erben skoro výhradně činnosti vědecké; z její inspirace vyšly jak jeho polobeletrické evokace minulosti, uveřejňované v l. 40. a 50. po časopisech a připravující pozdější realistickou povídku historickou, tak pozdní ohlas staročeského básnictví, mužně jadrná »P í s e ň o v í t ě z s t v í u D o m a ž l i c l. 1431« (1862). Pro vědu jsou nejdůležitější práce diplomaticko-archivální a vydavatelské. Na základě obsáhlých studií v archivech pražských a venkovských, z podnětu Palackého konaných, vydal »R e g e s t a d i p l o m a t i c a n e c n o n e p i s t o l a r i a B o h e m i a e e t M o r a v i a e« (1855), obsahující dobu l. 600—1253; historickým účelům slouží též jeho překlad N e s t o r o v a »L e t o p i s u r u s k é h o« (1867). Jako vydavatel šel po stopách Palackého; o tom svědčí vedle »Výboru z literatury české« (v. v.) hlavně edice Štítného »K n i h š e s t e r ý c h« (1852), Bartošovy »K r o n i k y p r a ž s k é« (1851), Harantovy »Cesty do Sv. země« (1854 a 1855), »Legendy o sv. Kateřině« (1860) a S p i s ů H u s o v ý c h (III díly 1865—1868). (Starší životopis od Vinc. Brandla z r. 1887 byl úplně nahrazen velkou, obsažnou monografií Ant. Grunda, »K. J. Erben« 1935, která vzbudila živou diskusi zvl. v I. a II. roč. »Slova a slovesnosti« 1935 a 1936; o Erbenovi národopisci srv. Jiřího Horáka v »Národopisu čsl.« v »Čsl. vlastivědě« II. 1933, str. 342—351.)

3. Karel Hynek Mácha.

Nejodvážnější a nejdůsažnější čin básnické romantiky české se pojí ke jménu a dílu K. H. Máchy; vedle Erbenovy »Kytice«, vydané však o 17 let později, byl to její jediný čin skutečně vítězný. Mácha, povahou i tvořivým principem pravý protivník o málo mladšího Erbeny, se na rozdíl od něho, pokračujícího svébytně v básnickém směru Čelakovského, postavil do příkrého odporu k soudobému vkusu a názoru a působil jako revolucionář, který láme domácí tradici a kleslí cestu cizí romantice k nám. Zdál se zevně jeho krok básnický především uvědomělým a zaníceným byronismem, a podobně jako Máchovu obdivovanému anglickému vzoru, lordu Byronovi, vytýkala i česká kritika básníku »Máje« vedle látkové závadnosti své-

tobol, negativnost, citovou rozervanost. V jádře však záležel průkopný význam Máchův v odvaze, s jakou do idylisujícího a klidného básnictví vlastenecké romantiky české uvedl, vycházející z prudkého prožitku, jednak vášně lásky a zmaru, jednak hlubokou filosofickou úvahu o posledních záhadách života a s ní zároveň inspiraci kosmickou, vedle těchto idealistických vznětů však také novou syrovou a nekonvenční skutečnost. Zemřel příliš záhy; i nemohl domyslet ani slohově plně rozvésti svého nového světa básnického; z jeho geniálních podnětů žilo pak několik pokolení literárních. Hlavně ve velké básni »Máj«, v drobné náladové i filosofické lyrice a v některých zlomcích novelistických vytvořil nový sloh zvláštního hudebního kouzla a barvitě krásy.

Karel Hynek Mácha (1810—1836) se narodil ze zchudlé rodiny mlynářské v Praze na Újezdě dne 16. listopadu 1810. Již jako žák svatopetrské školy a student na novoměstském gymnasiu se ponořil do četby romanticky dobrodružné a sentimentálně elegické: jako filosof od r. 1831 podlehl vlasteneckému vlivu Jungmannovu a básnické romantice zvláště polské v knihách i v životě. Četba kronik a studium dějin, hojně putování po starých hradech i noční výlety, zabývání se německou filosofií idealistickou, zájem o polské povstání a otázky veřejné pomáhaly formovati jeho duši jemně vnímavou. Dokončiv studia filosofická, vstoupil Mácha na fakultu právnickou, kdež projevil nemalé nadání. Jako vlastenecký ochotník se seznámil s půvabnou, nepatrnou koketkou ze skromné rodiny řemeslnické, Eleonorou Šomkovou, svou »Lori«; smyslná a žárlivá láska k ní od r. 1834 byla mu v životě mukou a v poesii silným zdrojem inspiračním. R. 1833 a 1836 navštívil Krkonoše, r. 1834 cestoval přes Tyroly do Benátek a Terstu. (Cestovní deník Máchův vydal Jan Thon v »List. filolog.« 1910.) Nejmocnější však složkou jeho vývoje byly vlivy četby; počátkem třicátých let se Mácha zahloubil do čtení polských romantiků, zvl. Mickiewicze, Słowackého, Malczewského, Garczyńskiego a Goszczyńskiego, ale současně seznámení s Byronem bylo rozhodující událostí Máchova vnitřního života. R. 1836 dokončil Mácha rychle a se zdarem, ale uprostřed největší hmotné tísně, právnické zkoušky a brzy nato, puzen bídou i závazky k Loře, vstoupil do justiční kanceláře v Litoměřicích. Byla to doba trapná; »Máj«, jenž vyšel básníkovým nákladem 23. dubna r. 1836, vzbudil v české kritice prudký odpor; poměr k Loře, plný prudkých krisí smyslnosti, žárlivosti i rozčarování, se zakaloval právě v době, kdy Lori porodila Máchovi syna Ludvíčka;

hmotné nesnáze stíhaly v Litoměřicích básníka neustále. Uprostřed příprav k sňatku se rozstonal Mácha cholerinou a zemřel v Litoměřicích zánětem plic dne 5. listopadu 1836.

L y r i c k é b á s n ě Máchovy mají předehtu německou; sešitek jejich, »Versuche des Ignaz Mácha«, zachován jest z r. 1829 a vznikl asi jako školské pensum z podnětu profesora poetiky Al. Klara, bez hlubšího vztahu k německé řeči. Tu se jeví Mácha věrným žákem německé romantiky v náboženské meditaci, v záhrobním nihilismu, v přecitlivělé poesii hřbitovní, v elegii vlastenecko-historické; i kde vypravuje balady neb předvádí epické postavy z historie neb báje, pronikají dušmalba, citová analyza, krajinářství duše. Tak jest od r. 1830 i v prvních jeho veršovaných skladbách českých, jichž za jeho života vyšlo po časopisech, zvl. »Květech«, jen 15, ale vždy více vypracovává Mácha svůj vlastní charakter lyrický; jeho básně však nejsou zachovány v hotové úpravě celistvého souboru, nýbrž namnoze zlomkovitě a nehotově přetištěny z rukopisů a náčrtků ve zmateném uspořádání chronologickém. Zprvu přimyká se Mácha ještě k domácí baladice zvl. Š. Hněvkovského, k poesii Rukopisů a k ohlasům lidových písní, při čemž se projevová jeho dar působivého básnického slova, ale zvolna prodělával vývoj od hymniky elegické a patosu vlasteneckého k mohutné lyrice filosofické, po způsobě Schillerově neb Novalisově. Východiskem těchto lyricko-filosofických básní (zvláště vynikají: »Srdci mému«, »Vzor krásy«, »V svět jsem vstoupil«, »Noc«, »Budoucí vlast«, »Těžkomyslnost«, »Večer«) jest kromě nábožensky uvědomělého platonismu německý idealismus a transcendentní individualismus, jak jej podávali Kant a Fichte, později však přes myšlenku věčného ožívování subjektu ve hmotě neb v idei dospěl Mácha, filosofický dualista, filosofie zmaru, zániku, zničení; jen v některých posledních básních se kmitá plamének vesměrného soucitu a lásky k zemi i lidem. Pro tento světový názor nalezl Mácha zvláštní případný výraz básnický, sloh náladový a sensitivní bez rétoriky a dekorace, zato s velkou dramatičností vášnivého pohybu. Byl to velký čin básnický, i když se nepřihlíží k jeho náplni ideové; proti dotud převládajícímu principu napodobení ať cizích básníků, ať domácí poesie národní, se hlásí požadavek samostatného hledání vlastní přiléhavé formy pro myšlenku sdruženou s citovým nalděním; jak myšlenka, tak cit jsou všude u Máchy výrazem vlastní prožitě skutečnosti. Zvláště významná jest též Máchova elegická lyrika vlastenecká, na př. »V chrámě«, »Sen o Praze« (sem náleží i visionářská báseň v próse »Návrat«), značící od-

vážný pokrok proti Kollárovi i Čelakovskému; podnícen politicko-historickými elegiemi výmluvného Čechoněmce K. Herloše i posílen romantikou polskou, vytvořil Máchu z chmurných nálad spoutané doby předbřeznové, vznícených hlavně v chrámě svatovítském a pod Vyšehradem, mužné a hořké patos plně vzdoru a síly, ale i visionářské úchvatnosti, jež doceněno a dožito bylo teprve v pokoleních pozdějších.

Byron pak dává Máchovu básnickému rozvoji nový směr. Máchu nepochopil a nepřejal Byronovy osobnosti v její celistvosti, nýbrž spíše, asi pod vlivem polských prostředkovatelů, viděl v něm básnického revolucionáře, jenž s bezohledným individualismem rozvolnil formy poetické a naplnil je divokou a svéráznou vášnivostí. Zůstává i nadále vyznavačem filosofického nihilismu, jak jej vypracovali myslitelé a básníci německé romantiky, vyjadřuje stále na základě životních svých zkušeností vůli k zničení, Máchu od r. 1830 užíval Byronových výstředních dějů, vášnivých a zločinných postav, hrůzných zápletek, ponuře divokých scenerií a mísil do skrovných a často nejasných příběhů lyrickou reflexi i citovou meditaci, sytou krajinomalbu a hlavně subjektivní stesk. Z Byronových děl poskytl mu motivy, fabule a epickou techniku zvláště: »Lara«, »Giaur«, »Korsár«, »Parisina« a »Vězeň chillonský«.

Ohlasem četby básnických povídek Byronových i žáků jeho jest »M n i c h« (1832 a 1833), zachovaný v nesouvislých zlomcích s ústředním motivem tajemné viny a krutého trestu. Ale i mistrovské dílo Máchovo, »M á j«, stojí dějově na povídkách byronských; nacházíme v něm však motivicky i názvuky na Schillera, V. Huga, Mickiewicze a na starší baladiku domácí. »Máj« byl napsán, po prvních náběžích koncepčních z r. 1834, v době mezi zářím 1835 a březnem 1836. Nejprve vznikaly první tři zpěvy s osudem Vilémovým a Jarmilíným i epizody k nim; teprve od září 1835 přibývá živel osobní, a básník sám splývá se »strašným lesů pánem« a přenáší i na něho svou hrůzu z necitelnosti přírody a svůj stesk nad osudem lidí zemřelých, vyjádřený kaskádami metafor. (V l. 1836—1936 vyšlo plných sto vydání »Máje« [o nich Fr. Krčma, »O čes. vyd. Máchova »Máje« 1925 a »Bibliografie spisů Máchových« III, 1931], namnoze s obrazovým doprovodem vynikajících výtvarníků; přesně podle 1. vyd. zvl. Bačkovský 1886 a Flajšhans 1905, tento s důležitým úvodem; Flajšhans vydal i faksimile původního rukopisu, 1916; z komentářů Híklův ve sbírce »Světla« 1912 a 1927.) Čtyři zpěvy lyrickoepické básně, přervané dvěma náladově baladickými intermezzy, osnovány jsou kolem dvou hlavních moti-

vů: strašlivého osudu žárlivého vraha a tragedie zločinného otce-
bince, který mstí svedení své milenky; nositelem těchto motivů
jest »strašný lesů pán«, Vilém, vyzdobený všemi prostředky lou-
pežnické romantiky. Za postavou Vilémovou rýsuje básník se-
be sama, hlavně v nejmohutnějším místě celé skladby, v dru-
hém zpěvu, kde rozvíjí Vilém v podzemní kobce své nihilistické
dumy o záhrobí, a pak v epilogu básně, divukrásné elegii nad
ztraceným mládím; podivuhodné metafory »dalekého krásného
dětinství«, hrnoucí se zdemocným přívalem, náleží k prajádru
celé básně. V těchto obou místech dostupuje básnické umění
Máchovo vrcholu, a to jak po stránce slovní hudby a veršové su-
gesce, tak po stránce ideové. Na jiných místech básně, na př.
v prvním zpěvu, náležejícím Jarmile a v loučení Vilémově se
světem, převládají součástky krajinářské a postřehy přírodní,
v nichž básník dílem procituje jednotu bolesti všelikého tvor-
stva, dílem strádá necitelností přírody k lidskému utrpení.

»Máj« náleží k nej památnějším a k nejkrásnějším českým
skladbám básnickým; ač trpí jakousi nezřetelností dějovou,
jest přece dílem mistrovským. Nově melodickým jazykem poe-
tickým, v němž jmenovitě odhalil jambické možnosti českého
verše, s nevystihlým bohatstvím obrazovým, uchvacuje zto-
tožněním s postavami básně, stvořil tu Mácha epický symbol
pro tragedii svého srdce i pro pojetí světa a zásvětí v pokolení
romantickém. Vymyká se z rámce tehdejšího českého básnění
i myšlení, »Máj« vzbudil v soudobé kritice vedle nadšení mlá-
deže české odpor, pro který jest málo obdob; krutě odmítavé
úsudky vážených tehdy kritiků Chmelenského (ČČM. 1836,
380—383), Jos. Sl. Tomička (v »České včele« 1836, 181—182)
a Tyla (v »Květech« 1836, příl., 57—58) smutně prosluly.
(Poučný a hojný výběr posudků a ohlasů »Máje« vydal
s faksimilovaným textem básně Fr. Sekanina jako premii spol-
ku »Máje« na rok 1911.)

R o m á n o v á p r ó s a M á c h o v a poutá vedle obdob k
tvorbě veršové úsilnou a vítěznou snahou po prohloubení čes-
kého prosaického umění. Samostatným žákem Klicperovým,
jenž zběžné studium zakalených historických pomůcek, zvláště
milované Hájkovy kroniky, nahrazuje úsilím o dobové zbarvení
hlavně řečí a o scottovskou náladu krajinnou, se Mácha uká-
zal v rozsáhlém cyklu dějepisném »K a t«, jenž měl obsáhnou-
ti české dějiny od mládí Václava IV. až po Korybutovu episu-
du v Čechách a rozvržen byl do čtyř dílů: »V a l d e k«, »K ř i v o-
k l á t«, »V y š e h r a d« a »K a r l ů v T ý n«. Kdežto z ostatních
částek zachovány pouze náčrtky a jednotlivé výjevy, vypraco-

ván i vydán »Křivoklát« (1834) zaokrouhleně s povahovým kontrastem krále a kata v popředí, v mohutném dualismu obou rozvrácených hrdinů; kromě této intuitivní psychologie má román významné místo v české próse romantické jednak disonanční směsí grotesky a vznešenosti, jednak silou barevné obrazivosti krajinářské. Povídkové zlomky »Valdice« z dob švédského vpádu do Čech a »Klášteřská zavraždění« ze st. XII., sdružují skvělou malbu historických krajin s pronikavou analýsou lidského nitra. Jiným cyklem, v duchu staršího romantismu německého, měly býti »Obrazy života mého« (1834), obsahující původně »Večerní Bezděžka« a »Marinku«: v obou se na autobiografickou nit navlékají příběhy povídkové a cestopisná líčení, reflexe o životě i jinotajitelné vidění; vydatně se pracuje jednak živly hudebními, jednak prvkem groteskním; i uzavřená lyrická čísla jsou vkládána do této slohové směsi stupňovaně osobitě; v »Marince« se kupí kolem titulní postavy mignonské hrdinky odvážná realistická malba proletářské čtvrti pražské. Vydání z r. 1862 i ostatní vydavatelé pojímali do »Obrazů« neprávem náladovou alegorii divoké fantastičnosti a hlubokého filosofického pozadí »Krkonošskou pouť« (1833), jež s »Mnichem« značí vyvrcholení Máchova byronství i pesimismu. Největším z románových děl Máchových jsou »Cikáni« (1836), obklopující motiv démonické žárlivosti, stupňované až ke krvelačné pomstychtivosti, romantikou cikánskou a vlašskou v rámci divoké krajiny kokořínské; osobním prožitkem, dějovými motivy, závislostí na byronské psychologii, sugestivní krajinomalbou stojí blízko »Máji«, ale liší se od něho fatalismem bezútěšným.

Scénické zlomky Máchovy, posvěcené místy dechem pravé shakespearovské poesie, uchvacují spíše prudkým lyrismem, mohutnou patetičností než dramatickým spádem; jsou to náčrtky k historickým tragediím: »Bratři« ze zápasu mezi Přemyslovci, Jaromírem, Oldřichem a Boleslavem Ryšavým, »Bratřovrah« ze sporu sv. Václava s Boleslavem, »Boleslav« patrně z mladosti téhož knížete a »Král Fridrich« z období bělohorského, odkud k Máchovi vanula jen vlastenecká elegie, nikoliv náboženský duch reformační; zlomky veselohry »Polesný« ukazují ke škole klicperovské.

Kdežto Máchova korespondence — posud známe 33 kusy — pro poznání básníka nemá valné ceny, odhalují nám jeho deníky z cesty do Itálie a z r. 1835 i jeho literární zápisky z let 1829—1835 jak jeho povahu, tak jeho slovesnou tvořivost a jeho erudici; jsou nejuplněji otištěny v edicích Krčmových.

Máchova škola a jeho vliv. Když po Máchově smrti utichly jak drsné odsudky »rozervaného byronovce« z úst vlasteneckých romantiků (Čelakovského, Tyla, Rubše), tak zbožné elegie z per jeho přátel a obdivovatelů (Sabiny, Riegra a na Slovensku Štúra a zvl. K. Kuzmányho), udržoval K. Sabina po dvacet let jako kritik a historik památku svého druha a také jako vydavatel usiloval o známost jeho děl; českoněmečtí spisovatelé pražští, dále J. P. Koubek jako básník, F. B. Kořínek, V. B. Nebeský a J. E. Sojka jako publicisté v době přechodu a reakce dbali toho, aby nebylo na Máchu zapomenuto, při čemž jeho tragický osud životní namnoze vystupoval v popředí na úkor jeho básnické osobnosti. Mladé pokolení literární z r. 1858 se shromáždilo přímo pod Máchovým praporem; almanach svůj nazvalo »Májem« a věnovalo »nesmrtelné památce« Máchově, jehož obraz zdobil knihu; k litoměřickému hrobu podnikli předáci mladé školy zbožnou pout; i zevně, deskou na rodném domě a pomníkem v Litoměřicích, vzpomenuto osobnosti Máchovy, v němž hlavně uctíván smělý novotář, bojující se zastaralými předsudky. K uměleckému a myšlenkovému světu pesimistického romantika neměli však spisovatelé družiny »Májové« hlubšího vztahu s jedinou výjimkou R. Mayera; Hálek i Pfleger se záhy vymanili z jeho formálního vlivu, jemuž Neruda, až na utajenou inspiraci sociální, vůbec nepodleh. Za vůdčího inspirátora moderní české poesie Mácha byl od této doby pokládán jednomyšlně, a i literární věda, hl. zásluhou Arbesovou, se jím trvale zabývala. Z velkých básnických osobností pozdějších se Máchovi nevyhnul nikdo; Sv. Čech, který se u něho v mladosti pilně učil, oslavil jej překrásnou elegií »Na Valdštýně«, Jar. Vrchlický, jenž s Jul. Zeyerem navázal zvláště na Máchovu poesii kosmickou, se mu zběžně poklonil jako literární znalec, J. S. Machar apostrofoval jej osobitě jako revolucionáře, zneuznaného současníky. Odkaz Máchův žije pak u Hlaváčka a Jiřího Karáska ze Lvovic, který ho oslavil básnicky i kriticky, a v mladistvé lyrice Březinově; ve věku XX. vědomě naň navazuje Jos. Hora, sourodý autor celého jubilejního knižního cyklu »Máchovských variací«, a v jiném smyslu surrealistický tvůrce »Básní noci«, Vít. Nezval. Od let 90. zahajuje se horlivé a metodické studium jeho díla, jež konečně i spolehlivě vydáno; badatel Fr. Krčma se věnuje Máchovi monograficky. Při 100. narozeninách básnických r. 1910 ocenili dva vynikající kritikové, F. X. Šalda a M. Marten, Máchu jako zosobněný problém českého romantismu; onen vytkl jeho samostatný poměr k romantice světové, tento postavil jej v čelo tradice, v níž pokračovali

Zeyer a Březina; starší názory o Máchovi jako odvozeném epigonovi Byronově jsou od té doby překonány.

Literatura o Máchovi. První soub. vyd. Máchových spisů jest z r. 1862 o II d. a snad pochází hl. od K. Sabiny, jenž napsal již dříve r. 1845 povahopisný úvod, který vyšel v prvním sešitě starého nedokončeného pokusu o edici Máchy. Vydání z r. 1862, sloužící vedle Máchovy rukopisné pozůstalosti — o ní zvláště zprávy Zíbrtovy v »Naší době« 1914 a Součkovy v ČMM. 1918 — za základ dalším edicím, je však libovolné a nekritické. R. 1906 vydal Jar. Šťastný »Sebr. spisy K. H. Máchy«, podle rukopisné pozůstalosti a v původním znění způsobem diplomatickým; r. 1906—7 v »Čes. spisovatelích XIX. století« vyšly »Spisy K. H. Máchy« ve 2 d. péčí Jar. Vlčka a lit. histor. úvodem Arna Nováka. Nejúplnější dvoje vyd. Fr. Krčmy, 1922—1928 v 10 sv. v »Hyperionu« a 1928—1929 ve 3 d. (znovu v 1 sv. 1936) v »Pantheonu«; obé jest úplné na základě studia celé rukopisné pozůstalosti a vedle děl obsahuje i deníky, zápisníky, korespondenci; osobitý jest výbor Alb. Vyskočila 1929. Z děl o Máchovi vedle zmíněné již studie Sabinovy vynikají cenou neb zevrubností: Jak. Arbes, »K. H. Mácha. Studie povahopisná« 1886, Marian Zdziechowski, »K. H. Mácha a byronism český«, přel. Jan Voborník 1895 (v Jičíně), [tyto průbojně práce jsou dnes překonány], Jan Voborník, »K. H. Mácha«, 1907, F. V. Krejčí, »K. H. Mácha, kniha o čes. básníku«, 1907, M. Marten, »In memoriam K. H. Máchy«, 1910, zvl. obsažně F. X. Šalda, »K. H. Mácha a jeho dědictví« v knize »Duše a dílo«, 1913 a v jub. přednášce, »Mácha, snivec a buřič« 1936, G. Maver, »Un poeta cecoslovacco K. H. Mácha«, 1925 a příslušná partie v Jakubcových »Dějínách« II, 1934; z detailních nových studií: Arne Novák, »Máchova Krkonošská pout« v L. filolog. 1911, Alb. Vyskočil, »Krystalisace Máchovy metafory«, »Marinka« v kn. »Básníkova cesta«, 1927, Jana Menšíka studie o vztazích ke Goszczyńskému, Malczewskému, Słowackému a Mickiewiczovi v ČČM. 1925, Sborn. J. Máchala 1925, L. filol. 1926 a Č. mod. fil. 1927, Jul. Heidenreich, »Vliv Mickiewiczův na č. lit. předbřeznovou« 1930, formalistická monografie Jana Mukařovského, »Máchův Máj« 1928, týž o Máchově prosodii v »Čsl. vlastivědě« III, 1934. Dlouholetý a složitý spor o Máchovu podobu a podobiznu rozřešil Mil. Novotný, »Portrét K. H. Máchy« 1936; nejbohatší obrazový materiál k Máchovu životu i dílu shrnuje »Album K. H. M.« od Boh. Vavrouška 1936. Soupis prací o Máchově životě, díle a kultu vydal 1932 knižně Fr. Krčma, který v l. 1925—1931 pořídil ve 3 sv. bibliografii Máchových děl.

4. Literatura dramatická a novelistická.

Slovesné umění klasicistické a romantické doby znovuzrození národního se vyjádřilo díly básnickými, vůči nimž tvorba dramatická i novelistická — těsně sloučená tehdy nejen osobami pěstitelů, nýbrž i literárními a společenskými motivy — ustupuje do pozadí. Příčiny toho jsou četné, nehledíc ani k okolnosti, že žádný z dramatiků neb novelistů předbřežnových nedosahoval nadáním Kollára, Čelakovského, Erbena neb Máchy. Především byla to závislost na vzorech cizích, zejména německých, která se jevila také tehdy, když čeští dramatikové neb novelisté volili látky domácí ať historické, ať soudobé. Závislost ta vyplývala z nedostatku tradice domácí; v době osvícenské bylo české divadlo i dramaturgicky příživníkem velkého jeviště německého, a umělecké krásné prósy až na pokus Lindův takřka nebylo. Marně volal r. 1824 Josef Josefovič Jungmann po české próse scottovské, goethovské a jeanpaulovské, ale sám, vstoupiv mezi překladatele, sáhl po mělkých povídkách vanderveldovských; podobně soudili a toužili jeho otec, Fr. Palacký, Čelakovský a Klicpera.

Ani dramatikové a ani novelisté netvořili z vnitřní potřeby umělecké; pomýšleli na zábavné obveselení čtenářů a diváků, jejichž pochybenému, naivnímu a hrubému vkusu činili ústupky příliš ochotné. Kde šlo o více než o příjemnou kratochvíli, se ozývala tendence vlastenecká, projevující se nadšením pro jazyk, zálibou pro vlastenecké dějiny, někdy i jadrnou lidovostí; hlavně historický genre, v této době horlivě pěstovaný, dával k tomu podněty v kterékoliv formě slovesné. Pohlížíme-li na tyto výtvory, umělecky plané a plytké, ale národně-buditelsky nemálo památné, s vyššího hlediska kulturního, vidíme v nich dvojitý proud dobový, vládnoucí v celé tehdy Evropě. V tragediích a románových kronikách historických se projevuje romantický útek ze mdlé a spoutané přítomnosti do historické dálky, ozářené barvitou fantasií; v genrové kresbě povídek a veseloher shledávalo drobné měšťanstvo této »biedermeierovské« epochy, »když si náš dědeček babičku bral«, odraz své šosácké záliby v nevinném, bázlivém humoru a svého titěrného živoření v pohodě a závětrí. Toto hledisko skýtá také správné dělitko pro dramatické i pro novelistické práce této periody. Hlavní představitel dramatu i historické povídky v tomto úseku, V. K. Klicpera, i se svým samostatným pokračovatelem v následujícím období, J. K. Tylem, slučuje oba směry.

V á c l a v K l i m e n t K l i c p e r a (1792—1859) se narodil v Chlumci nad Cidlinou 23. listopadu 1792; jako dospělejší jinoch přešel s řemesla na studie gymnasijsní, jež dokončil v Praze r. 1813. Vystudovav filosofii, oddal se zprvu medicíně, opustil ji však záhy; přichystal se k profesuře středoškolské, kterou nastoupil r. 1819 na gymnasiu akademickém v Praze; téhož roku odešel za profesora do Hradce Králové. Po dlouholeté výborné činnosti učitelské, vlastenecky buditelské a společenské přeložen byl r. 1846 na akademické gymnasium v Praze, jehož správcem se stal r. 1850, ředitelem pak r. 1852; v Praze zemřel 15. září 1859. Hlavní význam Klicperův záleží v produkci dramatické; tu psal jak hry rytířské a historické, tak báchorky i činohry ze života současného. V něm nalezlo české divadlo prvního skutečného dramatika, který se díval na theatrum mundi opravdu divadelně. Lehký improvisátor v něm nedbal valně zákonů komposičních, bezstarostný pozorovatel nevníkal ideově pod povrch skutečnosti, naivní duch epického založení se nedovedl nikdy vzepnouti ke skutečné tragice, zato jako skladatel lehkých komedií stíhal šosáctví, otupělost, nehybnost doby předbřeznové, jsa mluvčím mládí, ruchu, touhy po svobodě. Již r. 1816 provozována byla od Klicpery, který tehdy byl proslul jako herec-ochotník, první hra, byl to »Zděnko Zásmucký« nebo »Rytíři blaničtí«, již dal později Klicpera jméno »Blaník«. Pak ještě za pobytu pražského následovaly rychle četné hry, takže v l. 1820—1822 mohl J. H. Pospíšil vydávati »Divadlo Klicperovo« (IV sv.), k němuž se pak v letech 1825—1830 přidružil »Almanach dramatických děl od V. Klicpery«; v letech třicátých však Klicpera dramatik, kterému chyběl v Hradci Králové styk s větším divadlem, umlká, až pak v letech 1847—1850 »Dramatické spisy Klicperovy« (XI sv.) přinášejí vedle prací již otištěných i díla nová; ano i posmrtné vydání »Spisů V. K. Klicpery« (1862—1863 v IX sv.) obsahuje řadu dramát dotud netištěných. Ještě r. 1906 mohl F. A. Šubert do svého úplného vydání spisů V. K. Klicpery o II sv. (ve »Sbírce českých klasiků beletristů«) pojmouti práce neznámé, mezi nimi též německá dramata Klicperova. Mezi vážnými divadelními kusy Klicperovými v popředí stojí četné hry rytířské, holdující tehdy módní romantice středověké a vlastenecké, na př. »Blaník« (psán 1813, provozován 1816), »Valdek« (1822), »Loketský zvon« (1822), »Jan za chrta dán« (1828); rytířským hrám se blíží Klicperova dramata s historickými látkami vlasteneckými jako vážný pokus o dějinnou tragedii českou: »Božena« (1818),

»Soběslav, selské kníže« (1824), jenž vedle Turinského »Angeliny« považován za nejlepší českou tragedii předbřeznovou, »Eliška Přemyslovna« (1856), »Friedrich Bojovný« a »Boleslavovci« (obě z posledních let životních). Vážná tato dramata jsou namnoze jen scénickým zpracováním kronikářských látek, při čemž Klicpera přihlížel hlavně k dějové hojnosti a rozmanitosti, opomíjeje vlastních dramatických zákonů i psychologie postav a závisí na vkusu i technice německých skladatelů rytířských her. Výše než hry historické a zvláště než vážná dramata ze současného života občanského, stojí Klicperovy veselohry a frašky, kde k znamenitému daru jadrné scénické výmluvnosti, k původní malbě tehdejšího českého života a k výborné charakteristice postav komických se druží jadrný, poněkud hrubozrný, ale vpravdě domácí vtip a humor, vyškolený na studiích molièrovských; přesto se i zde, kromě několika pokusů o využití tradice antické, přiklání k zvyklostem divadla německého hl. Kotzebuova. Mnohé z veseloher Klicperových, dýšících prostoduchou idyličností doby předbřeznové, působí posud silně při četbě i při provozování, na př.: »Žižkův meč« (1815), »Divotvorný klobouk« (1817), »Lhář a jeho rod« (1817), »Hadrián z Římsů« (1821), »Rohovín čtverrohý« (1821), »Veselohra na mostě« (1826), »Každý něco pro vlast« (1829), »Zlý jelen« (1849).

Historickým romantikem jest Klicpera také ve svých povídkách, čerpaných z minulosti české a prosycených nadšeným vlastenectvím. Třebaže tanul mu při tom jako vzor Walter Scott, přece jak hrubě napínavou romantičností, povrchním zobrazováním českého středověku a jeho poměrů, tak přepiatou a nepřirozenou dikcí zůstal spíše věren starší běžné historické povídky, za jejíhož mistra pokládán tehdy plytký Van der Velde. Z historických starších Klicperových prací jsou významnější »Točník« (1828), »Vítek Vítkovič« (1830), »Věnceslava« (1834). Teprve ve třech cyklických povídkách z 50. let »Příchod Karla IV. do Čech« (1855), »Karel IV. před Frankenštejnem« (1856) a »Král Jan Slepý« (1858) se mu podařilo vystihnouti ovzduší doby lucemburské nejen kolem trůnu, ale i v lidu s názvuky hnutí náboženského a zvláště s dobrým smyslem pro politický obsah věku (Soubor historických povídek ve 3 sv. v »Čitárně čes. lidu« 1901—1902). Žertovné deklamovánky Klicperovy (1841), typické to produkty »biedermeierovského« češství, vyrostlé ze společenských zábav, horovaly vlastenecky a s

drsnou komikou seposmívaly časovým zvrácenostem. (Životopis vyd. r. 1874 Ivan Klicpera a E. Semerád; F. A. Šubert, »Klicpera dramatik, jeho profil a místo v české dramaturgii« 1898 učinil vážný pokus oceniti Klicperu kriticky, leč přecenil jej; všestranný rozbor Klicperova života i díla podal J. Máchal v »Literatuře české XIX. stol.« II., 1. vyd. str. 265—314 a v »Dějinnách českého dramata« 1929; charakteristika osobnosti u Ot. Fischera, »K dramatu« 1919; o Klicperově historickém povídkářství Mil. Hýsek v L. filolog. 1920; o veselohrách P. M. Haškovec v »Dvojím zrcadle« 1916.)

František Turinský (1797—1852), rodák poděbradský, byl úředník zprvu vrchnostenský (zvláště v Mikulově a Zámku Žďáru na Moravě), pak soudní. Neprávem zapomínána jest Turinského lyrika, již se dostalo vřelého uznání od Jungmanna. Svou zevní formou, mnohdy časoměrnou, i vnitřní harmonií se blíží básnění našich klasicistů, ale mnohdy proniká v ní zanícený romantický cit: óda »K Bohu« se povznáší k nejvyššímu patosu, vlastenecký hymnus »Jedna toliko vlast« jest až mysticky vroucím projevem osudového češství, »Husinec« náleží mezi nejstarší doklady úcty k Husovi v novočeské poesii. Proslulosti získal Turinský tragedií »Angelino« (1821), jemným a básničky posvěceným to ohlasem pozdně romantického dramatu osudového v Německu s hojnými půvaby lyrickými. Po stopách klasické poesie šla empirová truchlohra ženské cti z římských dějin, »Virginie« (1841). Vlastenecká historická činohra »Pražané roku 1648« dospěla jediná z dramát vyvážených z národní minulosti dokončení, kdežto v zlomcích uvázly »Přemysl Otakar« a »Alžběta Přemyslidka«; také náběh k dalšímu osudovému dramatu, s látkou z rytířského středověku, »Vládyka Mirovít« zůstal v troskách. Turinský, jenž byl mužem pravé básnické kultury, snil o dramate velkého slohu, ale hledal dosažení tohoto cíle omylem v hromadění partií lyrických a v přílišné idealisaci postav, z nichž se mu dařily jen některé figury ženské. (Význam i hodnotu »Angeliny« ocenil v zajímavém posudku r. 1821 Fr. Palacký, dnes v »Drob. spis« III, kritický rozbor Kamprův v »Lit. čes. XIX. stol.« II., 1903, studie J. L. Fischera v »Pokrok. revui« 1914, sebrané spisy Turinského i se životopisem od syna Mořice v »Národní bibl.« 1880.)

Karel Simeon Macháček (1799—1846), profesor gymnasia v Jičíně, se věnoval podobně jako Turinský lyrice i dramatu. Jeho »Drobnější básně« (1846), jdoucí po stopách německé poesie, shrnují lyriku lehčího druhu a i rázně dě-

kové rytířské romance, prodšené ctnostmi rytířskými, určené k deklamaci (z nich »Heřman z Bubna« a »Kurtius« dlouho požívali slávy); společenské potřebě měl již dříve (1843) sloužiti jeho »K r a s o ř e č n í k«; jeho překlady latinských klasiků i komentář k Horatiovi (v. v.) vyšly z povolání profesorského. Mezi dramatiky se přihlásil K. S. Macháček, dlouholetý a závažný kritik divadelní, jednak přebásněním Goethovy »Ifigenie« (1822) a Schillerovy »Panny Orleanské« (1838) i hojným tlumočením operních libret, jednak původními dramaty, jež jako »Nové divadelní hry« před sklonkem života (1846) vydal. V čele stojí vynikající tragédie historická, »Z á v í š V í t k o v i c, p á n z R ů ž e« na základě původního zpracování německého z r. 1837, zajímavá charakteristikou i tragickým konfliktem; v ní Macháček sourodým činem protestoval proti Grillparzrově protičeské truchloře, vzbudivší u nás odpor obecný. Pevně stavěny jsou také aktovka z balkánského zápasu protitureckého, »B u l h a r« a veršovaná veselohra ze současného života, »P ů j č k a z a o p l á t k u«; největší zevní úspěch měla již r. 1824 Macháčkova veselá parodie rytířských her, »Ž e n i c h o v é«, zakládající se na starší látce. (Macháčkova díla v »Nár. bibliot.« 1882—1884 o II dílech, výběr básní s nadšeným oceněním vydal Jar. Durych 1927, životopis od A. Truhláře v »Kroku« 1887, rozbor dramatu od Kampra v »Lit. čes. XIX. stol.«, II, 1903.)

Dramatická tato produkce, k níž se svými kořeny připínají i hry Tylovy, z části proniknuté duchem doby novější, úhrnem náleží 3.—5. desetiletí věku XIX.; v této době české divadlo prodělalo rozmanité osudy. Když r. 1820 zařata českým představením na divadle stavovském žila, spočívala tíha českého divadelnictví na ochotnících, jimž výborným organisátorem se ukázal plytký a nepůvodní dodavatel divadelních kusů, samolibý a nesnášlivý J a n N. Š t ě p á n e k (1783—1844); ten r. 1824 prosadil, jsa režisérem a spolureditelem Stavovského divadla, obnovení českých her na této scéně, při čemž však stále tlačil v popředí nicotné kusy vlastní. Jsou to jednak vlastenecké hry dějepisné, »Obležení Prahy od Švejdů« (1812), »Břetislav I., český Achilles« (1813), »Osvobození vlasti aneb Korytané v Čechách« (1814), jednak situační veselohry s působivou drobnokresbou postavíček, z nichž jen »Čech a Němec« (1816) nezapadl v zapomenutí. Tehdy vystoupila i řada pozoruhodných herců českých, jako J. J. Kolar, A. Manetinská-Kolarová, Magdaléna Forchheimová-Tylová, tehdy se počíná i česká divadelní kritika,

jejímiž předními zástupci byli Chmelenský a Macháček. Ale zase v 30. letech počalo Stavovské divadlo zanedbávati české hry, a vliv Štěpánkuv byl pro dramatickou produkci tísnivý. To přimělo družinu vlastenců s Tylem v čele, že zahájili r. 1835 soustavná představení ochotnická v »Kajetánském domě« na Malé straně, jejichž úspěch překonal i nechut ředitele Stavovského divadla Stögera k českým představením: přední ochotníci z »Kajetánského divadla« angažováni pro odpolední hry na scéně stavovské, r. 1842 v Růžové ulici postavena samostatná budova pro české hry, jež odtud Tyl a Kolar řídili jako režiséři, a jemuž r. 1849 poskytnuta zemská subvence. Nastalou reakcí r. 1850 potuchá v Praze i ruch divadelní, a české drama se uchyluje málo důstojně na potulné scény herců kočujících. I v tomto období věnována pozornost Shakespearovi, pro nějž v kritice porozumění klestili J. Linda, V. A. Svoboda, J. K. Chmelenský a F. M. Klácel; překládali jej nově A. Marek, J. K. Tyl, B. Křížák, od r. 1839 pak J. J. Kolar, s nímž závodili Fr. Doucha a J. Malý. Překlady tyto, pořizované již z angličtiny a zachovávající veršovou formu originálu, hrány při českých představeních v Stavovském divadle a zařazeny později do úhrnného vydání Matice české; také jako herec ve hrách těch vynikal J. J. Kolar. —

Jako v životním díle Klicperově a později Tylově, jest zastoupena také v ostatní novelistice české romantiky značnou měrou historická povídka.

Stále zabývání vlasteneckou minulostí, horlivá četba starých kronik, nálada rytířsko-romantická, hlavně pak vliv cizích literatur působily, že tento genre byl pěstován s oblibou a s vytrvalostí. Zprvu podléhají čeští novelisté působení cizích, jmenovitě německých historických povídkářů, jimž dějinný rámec jest záminkou, aby předváděli děje dobrodružné, příběhy napínavé, zápletky divoce romantické, podivné příhody rytířské; tu stávaly psychologie a vypravovatelské umění právě tak nízko jako věrnost dobové malby a jako vystižení charakteru historického. Ale zvolna pronikala i do české literatury velká díla anglického romantika Waltera Scotta, jenž se šťastným darem epickým spojoval živé zření historické, s vzácným uměním křísiti středověk poctivý základ starožitnický a s vřelým nadšením pro národní minulost mocný smysl pro jednotu dobovou: po všech těchto směrech byl jeho vliv na českou novelistiku blahodárný, ač velmi pomalý, takže teprve v druhé polovici XIX. věku česká povídka historická dokonala zpracování podnětů jím daných. Slohově bylo českým novelistům překo-

návati stále nepřirozený bombast, strojenou květnatost, násilnou šroubovanost, neobratné archaismy; takto se zvrhly výsledky slohového úsilí Jungmannova v překladu Chateaubriandovy »Ataly«; povídky Tylovy a Chocholouškovy jsou po této stránce pokrokem proti próse Lindově a prvním novelám Jana z Hvězdy.

Další představitelé české historické povídky v této době jsou vedle Klicpery a jeho následovníka J. K. Tyla Jan Jindřich Marek a Prokop Chocholoušek; dějepisné povídky Vocelovy vynikaly malbou doby, Máchovy pak vzácnou barvitostí a náladovostí; také Erben se pokusil v tomto oboru.

Jan Jindřich Marek (1803—1853), básnickým jménem **Jan z Hvězdy**, rodák liblinský, posléze farář v Kralovicích, se stal vlivem plzeňského profesora J. V. Sedláčka horlivým vlastencem a brzy i básníkem. Jeho »Básně« (1823) i pozdější verše, vložené do 1. sv. »Zábavných spisů« (1843), obsahují vedle přecitlivělé lyriky, občas melodické (»Píseň českou« proměnil Smetana v slavnou kompozici sborovou), hojné balady a romance podle vzorů romantiků německých; pro deklamační spád a jasnou formu požívaly některé z nich, na př. »Návrat z Palestiny«, »Slepého krále smrt«, »Muromská korouhev« a zvl. nepůvodní »Horymírův skok« dlouho oblíbeny. Význam Markův záleží však v jeho povídkách historických. První dvě sbírky jejich vydal r. 1824 a 1828 s n. »Konvalinky aneb Sbírká původních romantických povídek z starobylých i novějších časů«, z nichž hlavně novela z pohanského pravěku českého, »Radomíra«, a ohlas Hájkovy kroniky, »Čechové před Mediolánem« přes nepodařenou květnatost svého slohu a přes značnou závislost na německé nižší romantice pronikly; v Tylovi (ČČM. 1846) se jim dostalo soudce přísného, ale spravedlivého. Teprve v 40. letech, nepřehlédnuv ani vzestupu Klicperova, Vocelova a Tylova, ani nového vlivu scottovského, napsal Jan z Hvězdy obě své cenné, rozsáhlejší povídky historické, »Jarohněv z Hrádku« (1843) z časů Jiřího z Poděbrad a »Mastičkáře« (1845) z doby korutanské, založené na pečlivějším studiu dějepisných pramenů a šťastně malující středověk český, jímž již do té míry jako pracím starším nevadilo »nepřirozené nadutí, olověné vlečení a kroucení« slohu, jež Tyl vytýkal. Mezi nevýznamnými Markovými povídkami ze života současného vzbudil »V olšanský zámeček« rozruch satirickou persiflází mladších směrů a proudů let 40. (Vedle zmíněných »Zábavných spisů« v X sv., jež 1843—1847 Marek sám uspořádal,

soubor v »Nár. bibl.« 1873—1876 o III sv. s životopisem od Fr. Zákrejse.)

Prokop Chocholoušek (1819—1864), rodák ze Sedlce na Tábořsku, vedl život dobrodružný; nedokončil studií, cestoval po Itálii, Dalmacii a Černé Hoře, v l. 1839—1851 pak působil jako volný literát a novinář kruhu Tylova, později na levém křídle radikálním v Praze. R. 1851 byl uvězněn; v 50. letech pobýval v Haliči, odkud byl vypověděn do svého rodiště Sedlce na Tábořsku; v r. 1861 se stal zase politickým žurnalistou v »Čase« a »Hlase«, ale, podlomiv nepravidelným životem své síly, zemřel předčasně v Nadějkově blíže svého rodiště. R. 1841 vstoupil Chocholoušek povídkou z dějin polských »V a n d o u«, mezi české novelisty, nad něž vynikal bohatou fantasií, doplňovanou bedlivým studiem pramenů, hojnou romantickou invencí, darem improvisačním a barvitostí dobovou, trpě však neobratností slohu a chvatností práce. Látkově dělití jest novelistiku Chocholouškovu ve dvě skupiny. K Markovým historickým povídkám se těsně druzí Chocholouškovy obrazy českého středověku, hlavně z dob pozdějších Přemyslovců i věku lucemburského, na př. »Templáři v Čechách« (1843), »Dcera Otakarova« (1844), »Jiřina« (1846), »Přivítan, kmet staropražský« (1855), »Cola di Rienzi« (1855), »Jan Pancéř« (1855). Novou oblast otevřel Chocholoušek české novelistice pracemi z dějin jihoslovan-ských bojů za svobodu, jejichž dějiště sám byl shlédl; studium srbské epiky junácké i děl dějepisných ucelilo jeho názor. Řadu povídek ze života balkánského zahájili »Černohorci« (1843), a z prací let 50.—60. vznikla velká trojdílná sbírka »Jih« (1862—1863 a 1877—1878), jež budila v Čechách dlouho nadšení pro Slovanstvo balkánské. Chocholoušek se pokusil také jako satirický humorista, pokračující samostatně v tradici Langrově a Rubšově; svědčí o tom příznivě sborník »Kocourkov« (1846—1848; výbor »Humoresek a satir« s vývojeslovným oceněním vydal F. Strojček ve »Svět. knih.« 1921). (Sebrané spisy Chocholouškovy vyšly úhrnně r. 1866—1868 v VIII d.; jiné vyd. 1900—1901 v XV d.; vedle vřelého nekrologu Nerudova [dnes v Novotného vyd. Nerudova »Díla« ve sv. XII, 228 a sv. XXIV, 471] napsal studii o Chocholouškovi B. Čermák v »Květech« 1892, rozbor novel a románů podal J. Máchal v knize »O českém románu novodobém« 1930, II. vyd.)

Vedle povídkových a románových kronik z minulosti jsou pro českou beletrii let 30. a 40. zvláště příznačné práce ze současného života občanského s mdlou sentimentálností, s plačtivými

scénami rodinnými, se slabým nádechem sociálním. Všední skutečnost zpodobuje několik novelistů, jejichž povídkářské umění se omezuje na genrové podání postaviček z lidu i z maloměstáctva a pak na úsilí o český konversační tón. Mezi autory významu vesměs podružného jsou dvě spisovatelky, jejichž povídky, určené hlavně mládeži, proniknuty jsou silnou tendencí moralisující. Alžbětinka Marie Antonie, vlastně Josefa Pedálová (1780—1831), přítelkyně Čelakovského, prodšená módní sentimentalitou klášterní, napsala po stopách oblíbeného povídkáře pro mládež Kr. Schmida povídky »Serafka« (1826), »Myrhový věneček« (1828) a »Keř rozmarinový« (1830). Ušlechtilá praktická hospodyně, litomyšlská horlivá buditelka a autorka proslulé »Domácí kuchařky«, Magdalena Dobromila Rettigová (1785—1845) náležící k literární družině královéhradecké kolem J. H. Pospíšila a udržující styky i s zieglerovci, vydala kromě mělkých veršů nasládlé a mravoučné knížky: »Arnošt a Bělínka« (1820), »Mařenčin košíček« (1821 a 1822), »Narcisky« (1824), »Kvítko májové« (1835), »Jaroslava Terínka« (1841) a j. v.

K samostatnému druhu literárnímu dovedl povznést tuto genrovou povídku ze života současného, k níž náleží vlastně i satirické genry Čelakovského (»Patriční dopisové«) a Langrový (»Den v Kocourkově« a »Bohdanecký rukopis«), František Jaromír Rubeš, s přátelskou družinou, seskupenou kolem humoristického sborníku, »Palečka, milovníka žertu a pravdy« (1841—1847, XIX sv.); ten po způsobě Hýblově použil staročeského moudrého blázna již v titulu za patrona čtení humoristického. Ze sentimentální povídky se stala v jejích rukách humoreska neb groteskní žert, často s lehkým ostrým satirickým.

František Jaromír Rubeš (1814—1853), byl rodákem z Čížkova u Pelhřimova, kde se jako syn sládkův narodil 16. ledna 1814, mládí ztrávil v Cerhenicích a v Kolíně, studoval v Něm. Brodě a v Praze. Oddal se, opustiv bohosloví, právnictví a působil střídavě jako panský úředník v Karlíně, Načeradci a v Kutné Hoře, posléze od roku 1852 do své smrti (10. srpna 1853) jako soudní adjunkt ve Skutči. Rozkvět spisovatelské činnosti Rubšovy, zahájené verši r. 1834, spadá do jeho právnických studií až po r. 1845. Tehdy byl redaktorem podářeného »Palečka«, kdež tiskl své deklamovánky i povídky; tehdy vydal drobné spisy veršem i prósou. Z jeho veršované produkce rázovitější jsou pouze »Deklamovánky« (1837—

1844, VI sv.), soubor vážných, hl. však žertovných rýmovaných skladbiček, určených pro přednášení mužským neb ženským recitátorem ve společnosti; vedle básní vlasteneckých, na př. »Já jsem Čech«, jsou to většinou rozmarné, mírně satirické říkánky o společenských a módních zvrácenostech; také svého vrstevníka Máchu Rubeš persifloval. Jako novelista Rubeš začal rytířskými povídkami a hrůzostrašnými pověstmi lidovými, (»Mstítel« a »Cerhennický vaz«); dostal se k sentimentální povídce rodinné (»Harfenice« 1844) a konečně vytvořil, užívaje i literárních podnětů XVIII. stol., samorostlé, jadrné práce humoristické, bohaté rozmanitosti formální, se spoustou genrových postaviček z tehdejší Prahy i z venkova, zpestřené bohrým vtípem a tíhnoucí často k sestavení cyklistického, ale bez pevnější stavby a dějové jednoty. Z nich nejzralejší jest novela, »Pan amanuensis na venku aneb Putování za novelou« (1841); dodnes oblíbeny jsou z Rubšových humoresek: »Smutné vyražení ve Hvězdě«, »Pan Trouba, nebo když chybí učený, chybí hodně«, »Ostří hoši«, »Lehce nabyt, lehce pozbyl« a j. Ve všech těch pracích skvostně zachycen jest maloměstský »biedermeirovský« humor doby předbřeznové v Čechách a zachováno mnoho časových dokumentů lidí i poměrů. Současníci stavěli Rubše, soutěžníka Langrova a protichůdce Máchova, velmi vysoko. Byl jim spisovatelem, jenž přilnul důvěrně k domácí skutečnosti a přítomnosti, jenž ji miloval mužnou, poněkud ironickou láskou, jenž odtud vážil přirozené, občas typické postavy a postavičky. Malý, ale originální a jadrný český svět dovedl zobraziti drobným, jadrným uměním genrovým a tak ve zmenšeném našem rámci vykonal totéž, co na fóru světovém uskutečnil genius Dickensův: ustavil povahopisný a mravoličný genre povídkový s nádechem humoristickým a mírně satirického zbarvení. V tom mohli naň — a nikoliv na Máchu — navázati i umělečtí genristé družiny Májové. (Po prvé byly sebrány Rubšovy spisy prosaické r. 1847 jako »Povídky, obrazy ze života, národní pověsti a báchorky«; úplná vydání jsou z r. 1860 o IV sv. od V. Filípka, r. 1887—1888 v »Nár. bibliot.« o II sv., r. 1894 ve II sv. se životopisem od J. L. Turnovského a r. 1906 od Fr. Sekaniny. Cenný výbor od K. Riegry v »Svět. knih.« 1915, a od Ferd. Strejčka v »Deklamovánkách a písních prvních čes. besed« 1924. Kritický rozbor po zajímavém náběhu Sabinově z r. 1863 (dnes v Thonově vyd. Sabinovy II.) podal Jar. Vlček v »Několika kapitolkách«, 1898 a Arne Novák v 1. sv. III. dílu »Literatury české XIX. stol.« 212—

233; o vývojové souvislosti Rubšově Ferd. Strejček, »Humorem k zdraví a síle národa« 1936.)

Spolupracovníky Rubšova »Palečka« byli: poštovní úředník pražský František Hajniš (1815—1885), autor »Trnek« (1841), »Kopřiv« (1853) a »Krotkých znělek« (1859), a publicista, překladatel a korektor Václav Filípek (1812—1863), jenž řadu svých nicotných humoristických drobnůstek vydal pod pseudonymem »Abyvásdrak«. S J. K. Tylem náleží k zakladatelům českého feuilletonu.

5. Slovenské písemnictví romantické. Literární rozkol na Slovensku.

Úsilí Ant. Bernoláka, aby odtrhl Slovensko jazykově i slovesně od Čech a vytvořil samostatné písemnictví slovenské, nepřetrvalo přes podporu od maďarského feudálního konservatismu ani jedné generace a nepřineslo očekávaného ovoce. Naopak, právě ze slovenské půdy a z dochovaných tu tradic reformačních vyrůstalo československé národní obrození, v němž vědomí jednoty obou kmenů bylo silnější než kdy před tím, a synové a odchovanci Slovenska, Kollár, Šafařík, Palacký, zahlazovali rozkol, vytvořený mezi Čechy a Slováky za minulosti pobělohorské. I když Šafařík v novosadském období připouštěl nářečí pro lidové písemnictví na Slovensku, i když Kollár v pozdních vydáních »Slávy dcery« pestril jazyk slovakismy, nebylo v tom záměrů rozkolných; naopak byly to prostředky, jimiž Slováci měli býti pevněji připoutáni k národní jednotě. I pozdní a největší z Bernolákových stoupců, Jan Hollý, mimoděk dokazoval spojitost; jenom jazykem se liší od českých kollárovců, o jejichž národně slovanské ideje se sdílí.

Mládež na Slovensku, ačkoliv jí školy maďarské vedly k jednostrannému klasicismu, v Maďarsku bujícím, a ač studia universitní a literární jí otvírala pohledy do západoevropské romantiky, se vzdělávala především z ideí a děl nového písemnictví českého, jak se vyhraňovaly od doby Jungmannovy. Jmenovitě podléhala mocnému vlivu Kollárovu, s nímž o rovnováhu zápasilo působení Jana Hollého s jeho důrazem na osobitost krajevou i lidovou, ale ani Máchu nezůstal mezi vnímavým dorostem slovenským bez ohlasu, a nejvýše z projevů ducha básnického stála všem lidová píseň. Prešpurk, Levoča, Báňská Bystrica byly ohnisky kollárovské myšlenky o vzájemnosti slovanské, která se projevovala ve schůzích i publikacích různých studentských i literárních spolků, v almanaších i časopisech

nadšenými verši, historicko-politickými úvahami atd. Z almanachů těchto vynikly zvláště prešpurské »Plody zboru učenců řeči československé« (1836), levočská »Jitřenka« (1840) a budínská »Zora« (1835—1840), vydávaná »Spolkem milovníků řeči a literatury slovenskej«, pozdním to sdružením bernolákovců, vedených účetním radou Martinem Hamuljákem (1789—1859); zde byly zásady Bernolákovy rozloženy myšlenkovými prvky Kollárovými a Šafaříkovými. Z časopisů nejdůležitější byla básnicky pokroková a filosoficky prohloubená »Hronka, podtatranská zábavnice« (1836—1838), jejíž redaktor Karel Kuzmány byl před Štúrem předním organisátorem literárního života na Slovensku a přechodným členem mezi Kollárem a družinou Štúrovou.

Karel Kuzmány (1806—1866), rodák z Brezna na Zvolensku, po studiích v Dobšíně, v Gemeru a Prešpurce pobyl na universitě v Jeně, kdež naň měl zvláště mocný vliv filosof Fries; pak působil na lyceu v Kežmarce, na farách v Báňské Bystrici a ve Zvolenu, až se r. 1832 stal v Báňské Bystrici superintendentem; tu jako statečný odpůrce maďarisace i organisátor literárně společenský získal si velké zásluhy o věc slovenskou. R. 1849—1860 byl profesorem bohosloví ve Vídni, jsa i vědecky činný, r. 1863 se přestěhoval z Vídně do Turč. Sv. Martina a skonal v Štubn. Teplicích. Zprvu byla »Hronka« ohniskem shody československé, které Kuzmány sloužil obzíravou kritikou, statmi filosofickými i krasovědnými v duchu německého idealismu i verši a novelami, později se však stal přívržencem odluky Štúrovy. V první periodě napsal spisovnou češtinou sbírku mohutných zpěvů náboženských, »Modlitby k nábožnému vzdělání věřících křesťanů v původních harfozních« (1835), básnickou maloměstskou idylu »Bělu« (1836), v níž do rámce goethovské klasické selanky vložil i prvky máchovské, a filosofický román »Ladislav« (1838); v druhé posiloval slovenskými nadšenými písněmi mocného vzletu (z nich prosluly na př. »Do zbroje Slovania!«, »Hej, len vždy veselo« a »Kto za pravdu horí«) národ svůj v boji proti utiskovatelům jazyka i svobody. Kromě toho napsal po německu evangelická díla bohoslovná a přispěl vydatně písněmi jak do »Zpěvníku evangelického«, tak do sbírky pohřebních písní »Funebraľu«; zde českým jazykem a s básnickým posvěcením udržoval tradici Tranosciovu.

(Vybr. verš. práce vyd. Jos. Škultéty v Turč. Sv. Martině 1906 v »Pamatníku K. Kuzmányho«; »Verše« z l. 1834—1866

vyd. Jar. Vlček tamže 1922; monografie P. Bujnáka, »K. Kuzmány, život a dielo« 1927, kapitola J. B. Čapka v »Liter. toleranční« II., 121—143, stati J. Thona o filosof. výzbroji v »L. filolog.« 1912 a J. Jakubce o románě »Ladislav« v »Č. mod. fil.« 1913.)

Obrozensky jarý a důvěřivý duch tohoto období duje silně také z obou národních hymen slovenských. První »Hej, Slovane« (později též »Hej, Slováci«) složil r. 1834 v Praze a r. 1838 vydal populární veršovec a povídkář S a m o T o m á š i k (1813—1887), druhou »N a d T a t r o u s a b l ý s k á«, kterou tradice mylně připisovala K. Kuzmánymu, r. 1844 přešpurský Štúrův žák, baladista školy Chalupkovy, J a n k o M a t ú š k a (1821—1877). Z ostatních písní vlastenecké romantiky slovenské znárodněly ještě Kuzmánovy »K t o z a p r a v d u h o r í« a za starou historickou skladbu obmyslně vydávaná »N i t r a, m i l á N i t r a«.

Ale v čtyřicátých letech se poměry na Slovensku mění. Vynikající zástupci mladého pokolení, kteří dotud stáli věrně při myšlence jednoty československé, prohlašují politickou i literární myšlenku s a m o s t a t n é h o n á r o d a s l o v e n s k é h o a s tím nepokrytě i jazykový a slovesný rozkol; jsou to hlavně Ludovít Štúr a Josef Miloslav Hurban. Východiskem jejich rozkolnických snah, vzniklých pod politickým nátlakem maďarisačním, byla vlastenecká úzkost před zmaďarštěním slovenského lidu. L. Štúr se domníval, že před ním nezachráni svého národu, nezíská-li pro věc slovenské zemanstvo, přísne věrné státní myšlenke uherské. I odhodlal se dáti kmenu slovenskému vnější i politické atributy uherského vlastenectví a proto hlásal nutnost odlučky od Čechů; jeho postup měl politicky působiti i na vládu vídeňskou, která v tomto separatismu ne neprávem spatřovala prostředek proti panslavismu. I jal se L. Štúr zdůrazňovati různost zeměpisného domova i historického vývoje, popírati společenství kulturní minulosti hlavně reformační, zříkati se starého jednotného spisovného jazyka, vytýkaje nové spisovné češtině novotvary, nesrozumitelnost pro příslušníky končin východních, nedostatek libozvuku. Místo ní uváděl Štúr foneticky bez náležité průpravy filologické ono slovenské střední nářečí lidové, jež se liší od češtiny co nejvíce; teprve jeho spolupracovník Hodža odstranil krajní omyly jazykového radikalismu Štúrova, poukázal důrazně na příbuzenství češtiny a slovenštiny, osvětlil básnicky estetické hodnoty nového, stále kolisajícího slovenského jazyka spisovného. Politické a praktické své zřetele si zdůvodňoval L. Štúr hegelov-

skou filosofií dějin o samobytnosti malých národních individualit a o jejich právu na zvláštní jazyk i kulturu; v Slováčích viděl nejzachovalejší kmen slovanský vůbec a v jejich lidovém básnictví nejčistší výkvět slovanského ducha, předurčeného Prozřetelností, aby obrodil lidstvo.

Slovenský rozkol se zrodil v r. 1844. Tehdy druhý ročník literárního almanachu Hurbanova »Nitra« vytištěn jest slovenštinou; téhož roku vyšel již básnický letáček ve Štúrově slovenštině, Jana Francisciho-Rimavského »Mojim vrstovníkom«; r. 1846 počala vycházeti slovensky za redakce téhož Hurbana velká revue na širokém základě filosofickém a kulturním, »Slovenskje Pohľadi na vedi, umeňja a literatúru«; z 1846 zdůvodňuje odluku L. Štúr dvěma zásadními teoretickými spisy.

Kollár, Palacký, Šafařík se ostře vyslovili proti rozkolu; r. 1846 »Sbor musejní« vydal programní »Hlasy o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky«. Mezi krajaný Štúrovými, Hurbanovými a Hodžovými našla však odluka mnoho nadšených zastanců, kteří teprve po 30 letech nahlédli, že jejich úsilí nepřineslo politického ovoce, ba že pracovali mimoděk maďarským svým odpůrcům do rukou. Byl to jmenovitě staříčský J. M. Hurban, jenž se zvl. r. 1876 zdrcen přiznal k omylu a marně chtěl jej odčinit. Ale slovenské ovzduší nedopouštělo kritického sebepoznání: kmenová samolibost, opírající se o kult lidu a jeho písně, se pojila s hegelovským blouzněním, houstnoucím v národní mesianismus, a odsuzovala každý projev strážlivého criticismu; proto literatura, z valné části tendenčně zúžená, ulpívala na stárnoucí romantice. Vyššího vědeckého života nebylo; básnictví, napojené namnoze krajovou a lidovou svěžestí, se omezovalo na lyriku a veršovanou povídku; slovesné druhy, jež předpokládají znalost rozvitého života společenského, jako román a drama, ležely většinou ladem; neblahé důsledky izolace byly všude patrné.

Náčelníkem rozkolu byl L u d o v í t Š t ú r (1815—1856). Narodil se z rodiny evangelického učitele v Zay-Uhrovci u Trenčína 29. října 1815; studia vykonal na gymnasiu v Rábu, na lyceu prešpurském, pak po krátkém přerušení na evang. fakultě bohoslovné v Prešpurce; r. 1838—1840 na universitě v Halle. Prodlev při návratu delší dobu v Čechách, nastoupil r. 1840 jako náměstek Palkovičův v Prešpurce, kdež působil do r. 1844; od r. 1845, kdy sesazen, byl činný hlayně též politicky. Po revoluci odešel do zátiší v městečku Modré, kdež i zemřel 12. ledna 1856.

Jako básník stanul L. Štúr formálně i myšlenkově na rozcestí mezi Kollárem a Máchou v knize »Spevy a piesne« (1853), kam pojal ze starších prací některé básně epické s látkami z dějin i pověstí slovenských, zejména: »Svätoboj« a »Matúš z Trenčína«. Z profesorské činnosti a z pronikavého přemýšlení, v duchu romantického, Štúrovy vzešla esteticko-filosofická kniha »O národních písních a pověstech plemen slovanských« (1853), mísící dějinné koncepcí německé romantiky s ruským slavjanofilstvím a doložená účelným výběrem lidových písní. Hlavní činnost Štúrova byla však věnována politickému probuzení Slováků. Shrnuv již r. 1841 s pseudonymem Bedlivý Luborod ve spisku »Starý i nový věk Slováků« (vyd. Jos. Jirásek v Bratislavě 1935) protiklad slavné slovenské minulosti a útisku svých rodáků pod Maďary, hájil r. 1844 a r. 1845 svého lidu proti maďarisaci německými brožurkami a staťmi v »Allgemeine Zeitung«; důvody rozkolu jazykového vyložil ve spisech »Nárečja slovenskuo a potreba písania v tomto nárečí« a »Nauka reči slovenskej« (obě r. 1846). Literární spolek »Tatrín«, časopisy »Slovenskje Národňje Novini« s přílohou »Orol Tatránski« (vesměs r. 1845) byly orgány odluky. R. 1848 se vrhl Štúr do víru politického života jako redaktor svých listů, jež však revoluce nepřechaly, jako poslanec na sněmě uherském, jako delegát ve Vídni a na Slovanském sjezdě v Praze, kdež se postavil jak proti Palackého austroslavismu, tak proti jeho teorii národní federace slovanské, posléze jako vůdce výpravy slovenských dobrovolníků do Uher a bojoval za pravou konstituci a proti politice košutovské. Po revoluci umlká žurnalistická a veřejná činnost Štúrova, a on sám, pronásledován vládou, se uchyluje do ústraní modranského. Plodem té samoty jest významný spis slavjanofilský, napsaný r. 1853 po německu »Das Slawentum und die Welt der Zukunft« (publ. až 1931 Jos. Jiráskem v Bratislavě, ale vydaný po rusku s názvem »Slavjanstvo i mir buduščago«, 1867 Vl. I. Lamanským a 1909 K. J. Grottem). [Ve Štúrových spisech, vyd. »Maticí Slovenskou«, vyšly od r. 1929 »Spevy a piesne« a »O národných povestiach« ve znění slovenském; životopis od J. M. Hurbana z l. 1881—1884, nyní ve spisech J. M. Hurbana v Turč. Sv. Martině 1928; ocenění od Hel. Turceové, »Louis Štúr et l'idée de l'indépendance slovaque« v Paříži 1913 a od Sam. Št. Osuského, »Štúrova filozofia« 1926, rozbor »Nár. písní« od Jiřího Horáka ve Vlčkově sborníku 1920 a od Alb. Pražáka ve »Sborn. filos. fak.« v Bratislavě 1926.] Štú-

rův starší bratr **Karol Štúr** (1811—1851), profesor a farář v Modré, Máchův podobenec, prošel vývojem od klasicismu k romantice a lyrice.

Ze stoupenců a spolupracovníků Štúrových vynikli zvláště: **J. M. Hurban** a **M. M. Hodža**.

Jozef Miloslav Hurban (1817—1888) rodem z Beckova, evang. kněz zprvu v Brezové, pak po 45 let v Hlbokém, od r. 1836, kdy byl získán pro hnutí národní, stál v popředí literárního ruchu na Slovensku. Před rozlukou byl hlasatelem vzájemnosti slovanské ve smyslu Kollárově, jak svědčí »Cesta Slováka ku bratrům slovanským na Moravě a v Čechách« (1841) i první svazek almanachu »Nitra«, vydaný r. 1842 po česku; další čtyři svazky »Nitry« (1844—1853) jsou tištěny slovenštinou, kdežto opět 6. a 7. (1876—1877) jsou české a hlásí se kajicně k jednotě československé; v pozdních letech napsaný životopis **L. Štúra** má však znovu ráz separatistický. V »Nitře« ukládal jak své tendenční básně a lyrické dумы, tak i své novely, z nichž jsou nejcennější historické práce, z věku XIV., »**O lejkár**« (1846, knižně 1889), a realisticky zbarvený obraz soudobého života slovenského, »**Slovenskí žiaci**« (1853). Od 40. let prokázal Hurban velké služby jak hnutí Štúrovu, tak svobodomyšlné politice, konečně i ev. církvi uherské. (Životopis od **V. Paulinyho-Tótha** v »Sokole« r. 1862, myšlenkový rozbor od **Sam. Št. Osuského**, »**Filozofia Hurbanova**« 1928.)

Michal Miloslav Hodža (1811—1870), rodák z Rakše u Mošovců, farář v Liptov. Sv. Mikuláši, zemřel jako oběť persekuce maďarské ve vyhnanství v Těšíně. Rozluku Štúrovu horlivě bránil spisky: »**Dobruo slovo Slovákom, súcim na slovo**« (1847) a »**Větín o slovenčině**« (1848) i stal se v bouřlivých letech 1848 a 1849 vedle Štúra vůdcem politického hnutí na Slovensku i průkopníkem nezávislosti slovenských evangelíků. Činnost jeho církevně organizační, pedagogická a buditelská byla velmi obsáhlá, všude se v ní jeví duch snivý a hloubavý, ale přitom i člověk činu; významně přispěl Hodža k ustálení spisovné slovenštiny. Krásné literatuře náleží jeho lyrika duchovní i vzletné deklamace vlastenecké a všeslovenské; filosoficko-mystická skladba faustovských nároků, »**Vieroslavín**«, z které byly otištěny jenom skrovné ukázky po časopisech, s apoteosou slovenského poslání v lidstvu, a jánošíkovské epos, »**Matora**«, zůstaly ve zlomcích namnoze i nevydány. (Životopis od **J. Botta** 1911, rozbor myšlenkového vývoje od **Sam. Št. Osuského**, »**Hodžova filozofia**« 1932.)

Štúrova škola se mohla pochľubiti vedle neohrozených bojovníkú, organizátorú, novinárú i řadou vynikajících básnikú, kteří zdařile vtělovali v poesii s plnou původností a bezprostředností vůdčí ideje národního obrození českého i mesianismu slovenského: slovanský idealismus, navázání na lidové básnictví, svobodomyšlnost v rámci národním, demokratismus burcující lid z duševního spánku. Ježto jejich souvislost se živým zdrojem lidového básnictví byla těsnější než u druhú českých, ježto žili v stálém styku se svým lidem, jsou jejich díla prosycena kmenovou svěžestí. Přední z básnikú těch jsou Andrej Sládkovič, Samo Chalupka, Janko Král a Jan Botto.

Andrej Sládkovič (1820—1872), vl. Andrej Braxatoris, narodil se 30. března 1820 v Krupině, byl po studiích v Báňské Šťávnici, v Prešpurce a v Halle vychovatelem v Rybářech, od r. 1847 sv. farářem v Hrochoti na Zvolensku a v Radvani u Báňské Bystřice; tam zemřel 20. dubna 1872. První alegorická skladba jeho »S ô v e t y v r o d i n e D u š a n o v e j« (1844) jest výrazem jeho hegelismu; po Kollárových cestách jde jeho rozsáhlá lyricko-epická báseň, »M a r í n a (1846), slučující bol zhrzené lásky s nadšením slovanským a uvádějící do slovenského básnictví vliv Puškinův. K mužné a jadrné epice, nasycené národní tradicí slovenskou, se povznesl Sládkovič v básnické povídce o 5 zp., »D e t v a n« (1853), s domácíým námětem z dob Matyáše Korvína, ale s životem věrně podle Dětvy XIX. věku; epické pásmo se ztrácí pod teplou a šťastnou drobnomalbou lidového života v sugestivním rámci přírodním; avšak časové ideje této mohutné oslavy národního bytu slovenského se nedotkly lidových vrstev. Z pozdější, méně šťastné epiky Sládkovičovy zaslouží zmínky: »M í l i c a« (1858) s látkou srbskou, »S v ä t o m a r t i n i a d a« (1861), opěvující politickou přítomnost Slovenska, a »G r ó f M i k u l á š Š u b i c Z r í n s k y n a S i h o t i« (1866). Refleksivní a vlastenecká lyrika Sládkovičova (zvl. »Nehaňte ľud můj«, »Hojže Bože«, »Veliký pôst«, »Otciny mojej spevy«), jeho žalmová poesie vynikají vzletem i něhou, zejména pak uměním básnického slova, načerpaného namnoze z řeči lidové. (Sebr. spisy Sládkovičovy v »Nár. bibliot.« 1878 se životem Grossmannovým a dvojí vyd. »Matice Slov.« 1899—1900 a 1920, tuto se studii J. Donovala; školní vyd. »Detvana« s pozn. Št. Krčméryho v Turč. Sv. Martině 1928; vyčerpávající monografie od Flory Kleinschnitzové »A. Sládkovič a jeho doba« 1928, essaye o něm v knize Št. Krčméryho »Ludia a knihy« 1928.)

S a m o C h a l u p k a (1812—1883), rodák i farář hornolehetský, horlivý homiletik a skladatel písní chrámových, po mladických klasicistických náběžích se přihlásil písněmi a po r. 1846 skladbou »J a n o š í k o v a n á u m k a« k básníkům lidově-národ. a spolu k hlasatelům svobodomyšlných ideí z r. 1848. V revoluční době jeho zpěvné, úsečné, rázné a vzletné písně vlasteneckopolitické znárodněly (»N a d T a t r o u s a n e b o k a l í«, »N a K r á l o v e j h o l í«, »S y n v o j n y«); později psal horlivě balady živě epického spádu, dramatické vevry, lidového zbarvení, které jsou namnoze příbuzny skladbám Erbenovým; zajímavé jsou i zvláštní úpravou hláskoslovnou a pravopisnou; látky jsou historické a prostonárodní (na př. »T u r č í n P o n i č a n«). Ze skladeb, jež obsahují Chalupkovy »S p e v y« 1868 (nové vyd. 1921, školský výbor 1927), stojí na předním místě »M o r h o !« (1864) z bojů římsko-slovanských, »S t a r ý v ä z e ň« (1858) z doby Svatopluky a »M u r á ň« (1863) z časů Bethlenových; pak řada balad ze života hajduckého, na př. »J u n á k« (1860); rozvleklá a tendenčně přebarvená jest pozdní epická píseň »O d b o j K u p o v« (Nejvýraznější charakteristika od Jar. Vlčka v »Lit. čes. XIX. stol.«, III., 1. a od P. Bujnáka v »Prúdech« 1912.)

J a n k o K r á ľ (1822—1876), rodák z Lipt. Sv. Mikuláše, advokátní pomocník v Zlatých Moravcích, byl povaha dobrodružná a záhadná; nadšená politická agitace slovem i písní, záliba pro divoký život horských pastýřů, vroucí láska k slovenské přírodě, konečně i zvláštní duševní neklid hnaly jej s místa na místo, ze samoty do schůzí lidu, z hor mezi revolucionáře, z kanceláře do vězení. Své básně, prodšené hlubokou záduřivostí a citovou rozpolceností, ať již baladické formy či lyrického letu, improvisoval a namnoze ničil: co z nich je dochováno, jsou pouhé zlomky, prozrazující velké nadání a překypující bohatství duševní, které se zcela poddaly nespoutanému blouznění a romantismu. Soubor jejich z l. 1844—1873 »V e r š e J a n k a K r á ľ a« (1893), vydaný v Turč. Sv. Martině Jar. Vlčkem, podává též Králův životopis a knihopis; od Jar. Vlčka vyd. také »B a l a d y a p i e s n e« 1923 a 1929 tamže; Vlčkovou redakcí i sborník »P r í s p e v k y k ž i v o t u a d i e l a m J . K r á ľ a« ve »S b o r n í k u M a t . S l o v e n s .« 1925.

J á n B o t t o (1829—1881), rozený ve Skálniku v župě gemerské, inženýr v Báňské Bystřici, se odklání ve své epice od vlastenecké romantiky k proudům modernějším, hlavně k Máchovi a k byronismu; i považuje se za nejvěrnějšího žáka Máchova na Slovensku. V mnohém směru souvisí Botto se Samem

Chalupkou; i on psal balady v národním duchu, na př. »Žltá Palia, Povešť bez konca« (1850), »Margita a Besná« (1879); i on šťastně napodobil a vystihl popěvek lidový, píše »Piesne vojänské«; také u něho ozývají se tóny politické, »Žialby Svato bojove«. Hlavním dílem Bottovým jest lyrickeopická skladba o IX zp. »Smrť Jánošíkova« (1862, v původní formě »Píseň o Jánošíkovi« 1847), opěvující poslední osudy národního reka slovenského, Janošika, jenž se však uprostřed veškeré bohaté krajinomalby stává u Botta hrdinou máchovsky elegickým; okouzlující jest veršová a jazyková melodičnost této skladby, o jejíž námět se po P. J. Šafaříkovi pokusili i M. M. Hodža, S. Chalupka a Janko Kráľ. Bottovy sebr. »Spevy« vyšly v Praze 1880; o ocenění vedle Jar. Vlčka se pokusili P. Bujnák v »Prúdech« 1911, Fr. Frýdecký v knize »Čechy a Slovensko v zrcadle literárním« 1920 a Ant. Procházka ve sborníku Pražákové »Slovenská Miscellanea« 1931.

Z menších básníků období Štúrova zasluhují zmínky horlivý překladatel světové poesie Bohuš Nosák (pseudonym Bohuš Nezabudov 1818—1877), lyrik živých barev krajinářských; filosofující kněz Jonáš Záborský (1812—1876), plodný a neúspěšný dramatik a skladatel didaktické básně »Vstúpenie Krista do rája«; blouznílek až mystického dechu Samohodan Hroboň (1820—1894), kdysi snoubenec B. Rajské; ohnivý účastník a autentický zpravodaj slovenského povstání r. 1848, Mikuláš Dohnányi (1824—1852), široce vzdělaný kritik a lyrik prometheovských tužeb; posléze pozdní epigon romantického panslavismu Kollárova, Ludovít Žello (1809—1873), jenž až r. 1862 vydal své epos o bojích pobaltského Slovanstva s Germánstvem »Pád Miliducha« (1862), ke kterému l. 1871 připojil »Rastislava« (1871—1875, ale z r. 1843).

Skrovničké jsou začátky slovenského dramatu, nesouvisí však nikterak s básnickým romantismem. Po způsobě veseloher a frašek Klicperových se jal starší bratr Sába Chalupky, Ján Chalupka (1791—1871), farář v Brezně, první dramatik slovenský, zobrazovati slovenské vesnice a malá města ve fraškách komicky situačních, ale s živým smyslem pro typy lidové a ne bez ostnu satirického. Po velmi úspěšném anonymním »Kocourkovu« (1830) následovaly: »Všecko naopak« (1832), »Třasořítka« (1833), »Starouš plesnivec« (1837) a j. v.; v l. 1871—1875 vyšlo 5 sv. jeho »Dramat. sp.«, psaných česky.

Novelistika slovenská se připravovala před r. 1848 teprve k rozletu; její zástupci, J. Kalinčák, M. Š. Ferienčík, V. Pauliny-Tóth, uveřejnili zralé práce až v 60. letech; též shledáváme se v jejich novelách s proudy, které se v českém písemnictví objevily v úseku poromantickém; i náleží výklad jejich do období pozdějšího.

[Romantika slovenská jest zpracována zvl. podrobně v uved. »Dějínách« Vlčkových, v jeho příspěvcích do 1. sv. III. d. »Lit. čes. XIX. stol.« 1905; v Jakubcových »Dějínách« (II. d. 1934) zpracoval »Mladé Slovensko« J. B. Čapek, který i ve své uved. »Čsl. lit. toleranční«, II d., 1933 se mnohonásobně látkou zabývá. Z prací Alb. Pražáka sem spadají zvl.: »Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu« (1922), »Obrozenská Bratislava« (1928) a první kapitoly »Liter. Slovenska let 50.—70.« (1932). Hodžova a Škultétyho díla o slovenském rozkolu byla také již svrchu uvedena.]

d) Pozdní romantika

(od r. 1848 do r. 1859).

1. Povaha doby.

P o m ě r y v e ř e j n é. Postupem let 40. pronikaly do českého života stále intensivněji liberálně demokratické myšlenky a spojovaly se tu v osobitou syntésu s programem národního obrození i se zásadami vzájemnosti slovanské. Volání šlechty státoprávní po obnově sněmů stavovských zanikalo v hlasném důraze, s nímž se mohutnějící měšťanstvo spolu se zástupci uvědomělých sedláků domáhalo ústy svých mluvčích z inteligence »základních práv« občanských, ať šlo o volby zástupců všech stavů do sborů zákonodárných, ať o svobodu shromažďování i tisku, ať o požadavek nové ústavy zemské. Probudilé občanstvo české se tu přizpůsobovalo za vedení literátů požadavkům, o nichž se dočítalo v novinách a brožurách, k nám z ciziny kradmo dopravovaných a naplněných sociálně politickým kritikem, běžným v jihozápadním Německu a jmenovitě ve Francii; němečtí spisovatelé z Čech si vedli zvláště horlivě v propagaci těchto ideí a spojovali zálibně ducha svobodomyšlné emancipace západní s reminiscencemi na českou husitskou revoluci, jejíž náboženský obsah umlčovali ve prospěch náplně sociální. Demokratické prvky nového politického programu se

v názorech českých vlastenců shodovaly s onou lidovostí, již naše romantika vyvodila z rousseauovského kultu starobylého selství domácího; slovanští blouznivci horovali i o tom, že dávný život staroslovanský byl zosnován na oné společenské a mravní rovnosti, o jakou nová doba usiluje. Tato zvláštní směs romantiky a liberalismu jest pro naše pozdní romantiky let 40. a 50. příznačná a má své obdoby v literatuře krásné, jak ukazuje případ J. K. Tyla i B. Němcové; na ní jest namnoze vybudována i filosofie dějin Fr. Palackého. Avšak publicistický mluvčí národního liberalismu českého, K. Havlíček, osobně i politicky s Palackým přátelsky spojený, se pokusil naopak vyplniti z veřejného smýšlení živly romantické a v zdravé realističnosti zlomiti hroty také převládajícímu historismu českému. V duchu liberálů západních kladl důraz na pokrok hospodářský a technický, který stavěl mnohem výše než domnělou selskou idylu staroslovanskou. Havlíčkův ústřední kriticismus, stavějící se proti romantické citovosti, jest vůbec příznačný pro českého ducha v tomto období: pozdní romantika u nás znamená vlastně rozklad myšlení a citění romantického prvky novými.

Liberálně demokratické názory se odvážily i na naší půdě veřejného projevu a činného vystoupení, když v lednu 1848 zvítězila revoluce na Sicilii, když v únoru v Paříži bylo království orleánské nahrazeno republikou, když lidové požadavky v jihoněmeckých státech došly úspěchu; brzy po Maďarích se — v březnu 1848 — počali také Čechové domáhati svých politických práv, svolání sněmu, ústavy pro země české a jazykové rovnoprávnosti s Němci, a v dubnu jim povolen konstituční sněm zákonodárný, jež se jal Národní výbor připravovati; prohlášení Palackého, že se Čechové nezúčastní sněmu frankfurtského a že se necítí součástíkou německé říše, bylo slavným projevem politického sebevědomí českého. Bylo však zároveň patrné, že se toto sebevědomí dává do služeb nikoliv českého programu státoprávního v duchu historického státu předbělohorského, nýbrž spíše do vleku myšlenky rakousko-české, vystupňované ve federalistický austroslavismus. V tomto smýšlení zahájen 2. června 1848 v Praze Slovanský sjezd, promítající ideje Kollárovy do oblasti politické; Šafařík učinil to účinným způsobem, klada v oduševnělém humanismu hlavní důraz na mravní sílu, která žádá rovnost mezi národy. Ale Slovanský sjezd nedokončil práci, směřujících ke sjednocení všech Slovanů monarchie habsburské, a také nedošlo ke svolání sněmu českého, k provedení nové ústavy, k pronikavější činnosti

Národního výboru. Svatodušní bouře pražské, vznícené radikální mládeží a potlačené brannou mocí, zmařily optimistické naděje vlasteneckých liberálů, kteří si sami neuvědomovali spodních proudů sociálně a demokraticky revolučních v mladém vzdělanstvu, částečně poučeném i o vzrůstu socialistické ideologie ve Francii a Německu. Z národně politického programu českého neuskutečneno vlastně nic, naopak státoprávní myšlenka utrpěla značnou úhonu; marné byly též oběti Slováků, kteří se za habsburskou věc postavili vojensky proti Maďarům. Ani na ústavodárném sněmu v Kroměříži, při jehož jednání čeští političtí mluvčí projevili velkou rozvahu, nepadlo rozhodnutí pro českou politickou věc příznivé, naopak centralismus zvítězil, a v jeho znamení zasedl na trůn císařský i mladý panovník, František Josef I., dne 2. prosince 1848; postupně tuhl centralismus v panovnický absolutismus a v protičeskou, protislovanskou germanisaci.

Takto se ukázalo úsilí českých politiků r. 1848 bezvysledným a viditelných prospěchů nepřineslo ani národu ani jeho historickému státu. Nelze však upírati, že dodalo nebývalé síly občanskému vědomí u nás, že netušeně zvýšilo zájem i smysl politický, že veškeré projevy ducha prosytilo lidovostí, spravedlností společenskou, citem pro právo veřejné. Nehledíc k staršímu pokolení Palackého a Šafaříka, osvědčili to v politice mužové jako Rieger neb Brauner, v myšlení osobnosti rázu Fr. Mat. Klácela neb Aug. Smetany, v literatuře spisovatelé Tyl, Havlíček, Němcová, v ostatním umění zjevy výše Smetanovy neb Mánesovy.

V oboru sociálně hospodářském však nechybělo reform skutečně blahodárných, mezi nimiž zrušení poddanství, odstranění dávek a robot bývalým vrchnostem, odčinění rozdílů mezi pánem a poddaným bylo nejdůležitější, připomínajíc velké osvobozovací akce doby josefinské; pro národ tehdy většinou selský mělo to dosah daleký. Vzdělanstvo původu dílem selského, dílem měšťanského pozdravilo publicisticky i literárně s povděkem toto osvobození stavu rolnického, ale současně se jalo pozorovati také neutěšené poměry v dělnictvu, ať pracujícím domácky, ať v továrnách; otázka chudinská i proletarisování lidu zaměstnávaly rovněž publicisty a spisovatele, na př. Tyla, Sabinu, Němcovou. Do řešení mnohých společenských problémů vnášeny zřetele národní, na př. do otázky ženské, která pojmána skoro jen jako výchova žen k uvědomělému vlastenectví; postava B. Němcové, již do literatury vstupuje uvědoměle jako tvůrčí činitel spisovatelka, sama upozorňovala na důležitost

ženského živlu ve společnosti a na potřebu se zamyslet nad touto novou skutečností sociální. Doba přinášela vůbec mnoho popudů k přemýšlení o sociální problematice, spokojovala se však namnoze buď iluzionismem neb sentimentalitou; jak Ty-lův postoj k otázce dělnické, tak Němcové stanovisko k šlechtě a k jejímu společenskému poslání o tom svědčí.

Všecky výsledky revoluce r. 1848 se zdály — až na zrušení poddanství — býti ztraceny za následujícího období státního absolutismu, v němž aristokratického centralistu kn. Felixe Schwarzenberga vystřídal občanský autoritář Alex. Bach, hovějící také úsilí germanisačnímu; nejen snahy státoprávní, ale i zemská samospráva vzaly za své v jednotném, pevně zorganizovaném Rakousku, které se vedle vojenské moci opíralo také o tuhou byrokracii a zvláště o přísný dozor policejní. Tím i krutou censurou umlčovány projevy veřejné, tiskové i řečnické; publicistika pod tímto tlakem zkomírala; učenci se, jako Pal-lacký, úzkostlivě uzavírali do svých knihoven; spisovatelé se neodvažovali řešiti ve svých dílech otázky veřejné; mládež byla při svých literárních podnikcích zastrášována; nejen radikálové rázu Sabinova neb Fričova, ale i rozvážný politik konstituční doby, K. Havlíček, se stal obětí persekuce. Vedle tlaku státního doléhala na duchy také tíha autority církevní, s níž stát uzavřel konkordát a již vydal dozor na nižší školství; vymírající kněžstvo ducha josefinského a řídnuocí řady bolzanovců vystří-dalo duchovenstvo směru ultramontánního, které proměňovalo v čin zásady, uzrávší za katolického romantismu. Takto nastalá reakce podvázala život veřejný i kulturní a zasáhla osudně i do literatury; tu se nedostávalo nejen odvahy k projevu a k podnikání, ale i tvůrčí chuti a radosti z práce; ne nadarmo mluvil Neruda o této době, do níž spadají jeho jinošská léta, jako »o čase za živa pohřbených«. Na tom mnoho neměnily četné pokroky v obchodě, průmyslu, dopravnictví, poštovníctví a v zemědělství, přinášejícím značný prospěch osvobozenému sedláku; stát, pevně organizovaný, dbal o hmotný blahobyt svých občanů, ale nepřál jim v žádném ohledu pravé svobody duchovní. Osvícený český šlechtic, národním snahám své vlasti nakloněný a prodšený citovostí křesťanskou, hr. Lev Thun, zre-formoval promyšleně a prospěšně vysoké a střední školství, toto nejen ve větví humanistické, ale i v oboru reálním, a učinil tu i některé významné ústupky jazykově národní; opravdu gene-race, vycházející z těchto zdokonalených škol, vynikala jak roz-hledem vědeckým, tak kázní mravní, ale dospívajíc, pociťovala bolestně nesvobodu státního celku, do něhož školy pevně včle-

něny a jemuž byly nuceny sloužiti důsledněji než potřebám národním.

Tento útisk trval plných deset let až do propuštění Bachova v srpnu 1859, kdy hlavně neúspěchy rakouských zbraní v Itálii i ztráta území odtud plynoucí přinutily zároveň s finanční tísni opatrného a střízlivého panovníka Františka Josefa I. ke změně soustavy vládní. Když k tomu došlo, bylo nejen patrné, že absolutismus centralistického rázu a germanisačních choutek v Rakousku dohospodařil, ale také, že liberální myšlenky rozložily ve vzdělanstvu nadobro romantiku, jež neměla co říci mladému pokolení, vstupujícímu do života veřejného a zvláště literárního.

Rozklad romantiky novými směry v evropských literaturách. R. 1832 umírá Goethe, obecně uznávaný představitel světového písemnictví, jenž zosobnil bohatý slovesný vývoj od osvícenského rokoka přes sensualistický naturalismus ke klasičnosti a odtud ke spiritualistické romantice. V této době jest ve slovesnosti vůdčích národů evropských již patrné, že romantismus dovršil své dílo v literatuře i v životě, aby neodvratně ustoupil novým proudům, od něho zcela různorodým a jemu namnoze nepřátelským. Tato změna literární od let třicátých byla podmíněna pronikavým obratem v názorech vědeckých a filosofických. Proti dotavadní čiré spekulaci rázu apriorního se hlásí empirismus a sensualismus; nejen přírodní vědy, hlavně biologické, vstupují do popředí, ale i ne jeden z filosofů se oddává přírodovědeckému naturalismu, ano i materialismu a odmítá jak poznání metafysické, tak zvláště názory náboženské. Velice nabývá převahy utilitářství se svým ústředním zřetelem k poměrům hospodářským; projevuje se v politice hlavně liberalismem kořenů čistě individualistických, zároveň však se v Anglii, Francii i Německu hlásí důrazně teorie socialistické. Radikální žáci Hegelovi v Německu i v zemích slovanských položili ve filosofii dějin důraz na postupný vývoj a stále uskutečňovaný pokrok, vedoucí k svobodě ducha; přitom se zříkali jak kultu státu, tak i legitimismu svého mistra. Jejich patos vývojeslovné odvádělo je v protikladu k romantice od historismu a zařaďovalo je mezi nadšené reformisty společenské i politické. Všecky tyto směry se obracely proti tradici a autoritě, ať státní, ať církevní; stavěly rozumové poznání vysoko nad fantasií a smyslovou oblast nad svět citový — v tom ve všem byli jejich vyznavači pravým opakem předchozích generací romantických. Kriticismus, namnoze bezohledný, byl jim stálou inspirací životní.

V důsledku toho zaujímal v literatuře kritika postavení vůd-

Dbala však daleko méně zřetelů estetických a historických než požadavků sociálně politických, ano stanovisek utilitářských a proti samoučelnému umělectví období klasického i romantického zdůrazňovala nejen právo, nýbrž přímo povinnost tendence v slovesnosti, a to i v poesii; souviselo to s jejím těsným svazkem s novinářstvím, jehož metodu i mluvu si kritikové ochotně osvojovali. Zjevy jako Börne nebo Gutzkow v Německu, Bělinkij, Dobroljubov, Havlíček u Slovanů zosobňují tento nový typ kritický. Lyrikové všech národů evropských poslouchali ochotně těch naléhavých výzev. Mnohým z nich byla uvědomělá služba časovým potřebám hromadného celku vítaným útekem z tísnivého světobolu vlastního rozervaného já, v němž si lyrikové od dob Byronových a podle jeho příkladu libovali; právě oba čelní zástupci tohoto typu, Heine s Lenauem, došli na naši půdě ohlasu velmi upřímného. Vedle nich vzniká v Německu, jsouc horlivě napodobována německými básníky z Čech, kteří sympatisují se svými českými krajany, sociálně politická lyrika rázu přímo revolučního; v Anglii obžalobná balada sociální, vedená Hoodem, zastihuje dočasně poesii cílů čistě uměleckých; ve Francii vtipný a rozmarný písničkář liberálního měšťanství, Béranger, strhuje k sobě obecnou sympatii živým zájmem politickým a srdečným soucitem s ubohými a poníženými; na Rusi ostrý pozorovatel a břitký kritik společenských řádů a zlořádů, Někrasov, uchvacuje opravdovostí své drsné satiricky časové lyriky i realistické baladistiky. Nejednou trpívá přeceňováním rušné a účinné aktuality těchto veršovců smysl pro skutečné hodnoty lyrické, a právě do Čech nepronikají nejjistší básníci světového Parnassu, kdežto ozvuk tendenčního, jen časově vyhroceného básnění jest dosti rychlý a silný.

Také do románu, který se v tomto období stává vládnoucím útvarem slovesným, vniká tendence plnými proudy, a zvláště směr sociálně reformní se hlásí ve výpravné próse všech předních evropských literatur, zavdáváje podnět k přehojným debatám a úvahám namnoze novinářského rázu na úkor právě románové epiky a charakteristiky; od povšechného humanismu a citového lidumilství v duchu liberalistickém postupují spisovatelé k ostré kritice společenské a k návrhům reformistickým, dosahující občas i v tom, jako Dickens neb Turgeněv, úspěchů veřejných. Avšak u nejlepších spisovatelů-vypravěčů udržuje společensko-mravní tendenci žádoucí rovnováhu nová záliba v přesném i výrazném pozorování skutečnosti a odtud plynoucí

umění realistické, které právě tehdy vzniká jako svébytný protiklad veškeré básnické romantiky. Souvisí s empiričností a sensualismem v soudobém názoru i citění; značí překonání krajního subjektivismu, ovládajícího romantický román, zvláště ženský; plyne z nové lásky k realitě a k přítomnosti. Současníci oceňují v tomto realistickém (a druhdy jen lžirealistickém) románě především jeho dar společensky objevitelský: tak v prvních, celou podstatou romantických obrazech Hugových, v Sueových sensačních pařížských románech pro služky, v jejich beztvárných německých napodobeninách od Gutzkova, upoutává barvitě a namnoze křiklavé líčení velkoměstského proletariátu neméně než v Balzacově románovém přírodopise francouzské společnosti, »Lidské komedie«, vyčerpávající obraz měšťanského světa, než v Dickensově mnohosvazkové londýnské epopeji účastné a přitom reformistické podání vrstev středních a nízkých, než v počátcích Turgeněvových sugestivní malba ruského nevolnictva nebo v Gogolových až fantasticky a visionářsky věrných črtách galerie statkářstva a maloměšťactva ruského. Právě pro své důrazné a názorné odhalení »malého« člověka v jeho bídě, ale i dobrotě, v jeho poníženém lidství, ne však bez jiskry božské, v jeho sociální vázanosti i s nárokem na společenskou ochranu byli spojováni romanopisci, rozdílní nejen hodnotou, ale i uměleckým východiskem; teprve v dobovém odstupu vidíme mezi nimi zakuklené i nezakuklené romantiky, přes všecek jejich zájem o přítomnou realitu, a oba největší z nich, Balzac s Dickensem, ztělesňují až do krajnosti dvojí protilehlý typ, objektivního realisty až naukově chladného poměru k látce a realisty osobně, citem a humorem účastného ve svých dějích a jejich nositelích. Jako v poesii zastíňovali také v románě autoři látkově neb tendenčně aktuální mnohem čistší umělce, zvláště pokud se tito soustřeďovali na duševně analyticky a na formálně přísnou osnovu; mistři tohoto rázu od Stendhala a Flauberta po Thackeraye musili být pro cizinu velmi pozdě objeveni a přitom určeni jako vyvratitelé slovesných hodnot subjektivisticky romantických. Realistický sklon k pozorování skutečnosti domněle všední, jemuž neodolali ani spisovatelé vyšedší z romantismu, se projevoval také ve formách polouměleckých, v cestopisném náčrtu, ve feuilletonistické malbě prostředí, v národopisném obrázku; také zde silně zasahoval a tendenčně podmalovával vliv žurnalistiky, kde se romantická ironie zvrhala namnoze v zbraň satirické polemiky.

V dramatické formě převládaly stále literární zvyklosti divadla romantického, jimiž vyjadřovány občas tendence a in-

tence liberálně neb socialisticky reformistické; jenom poloumě-
ním bylo Scribeovo úsilí o nový tvar, jakým se mu jevil do-
myšlený mechanismus zápletek, intrik, náhod bez významnější
náplně vnitřní. Ale tento duchaplný řemeslník upoutal i mimo
hranice své vlasti daleko více než skuteční dramatičtí básníci,
z nichž někteří, jako Hebbel, dali uměleckou formu Hegelově
vývojové didaktice, jiní, jako Otto Ludwig, promítli realisti-
kého ducha doby jak pronikavým prokreslením postav, tak sy-
tou malbou prostředí.

Tento vývoj světového písemnictví od romantiky k realismu,
vyplňující u vůdčích národů léta 30.—50., se odrážel v naší li-
teratuře značně opožděně. Romantika tu pomalu dožívala, a ná-
běhy k reformnímu realismu, opírajícímu se o pozorovatelskou
empirii a společenský criticismus, se dály s krajní váhavostí a
s nedostatečnou orientací po pokrocích slovesnosti světové. Te-
prve v období následujícím, po překonání politické reakce a kul-
turní ochablosti, počala generace Máje uvědoměleji doháněti
promeškaný vývoj a rozhlížeti se ucelivě po Evropě protirom-
antické.

Povaha pozdní romantiky české. Pozdní roman-
tikové čeští vystoupili na veřejnost v letech 40. a většinou vy-
cházeli ze snah i děl první romantické generace, od níž se vě-
kem lišili o pouhé jedno desetiletí a s jejímiž čelnými před-
staviteli namnoze současně jako druhové pracovali. Sdíleli se
s nimi o kult lidu a jeho prstonárodní poesie, dávající za prav-
du spíše Langrovi a Erbenovi než Čelakovskému. V slovanské
orientaci, která byla obecná, se přikláněli nikoliv k staršímu
rusofilství, nýbrž k sympatiím polským a mimoto i jihoslovan-
ským; z Ruska však přijímali ochotně nově se hlásící realis-
mus. Jako Langer, Jablonský, ale jmenovitě jako Mácha, kladli
důraz na opravdovost přímého, ano vášnivého prožitku, v němž
shledávali vlastní zdroj činnosti tvůrčí a zároveň záruku prav-
divosti slovesného díla. Mácha i jeho učitel Byron se právě
proto stávají pro tyto pozdní romantiky programními vzory, a
ze světového básnictví západního i slovanského se věnuje hlav-
ní pozornost mistrům, kteří právem či neprávem byli považo-
váni za Byronovy následovníky; přitom se nyní, v duchu Mla-
děho Německa, chápe plněji než v době Máchově politicko-
revoluční náplň byronství.

Avšak nejedním rysem se pozdní romantika česká, již bylo
souzeno prožiti v bujných nadějích revoluci r. 1848 a protrpěti
těžkých deset let útlaku reakčního, odlišuje od svých předchůd-
ců a učitelů. Kritika se mění v činitele daleko významnějšího,

nežli byla kdy před tím: dogmatický kritik žurnalistický, K. Havlíček, eklektický kritik propagační se sklony historisujícími, K. Sabina a zakladatel srovnávací vědy literární V. B. Nebeský, stojí v popředí duchovního života, a u Fr. M. Klácela i Aug. Smetany se hlásí již také filosofická kritika, zasahující do různých oblastí myšlenkového života. Novinářství, rozdmýchané a živené žarem revolučních měsíců, zasahá do krásné literatury velmi rozhodně a působí na její sloh, činíc jej názornějším, lidovějším, říznějším, ale často také nedbalejším a triviálnějším; přední spisovatele tohoto období, Havlíčka, Tyla, Klácela, Sabinu, nacházíme v řadě žurnalistů; nejen oni, ale i básnířka B. Němcová povznesla druhy v podstatě novinářské, jako feuilleton, cestopis, reportáž, k nebývalé výši. S tím souvisí též rozkvět písemnictví satiricko-tendenčního, zvláště veršovaného, které nachází v Havlíčkovi svého klasika; ten povšechně typisující a neosobní satiru, jakou po Čelakovském, Rubšovi a Langrovi pěstovali ještě Koubek a V. Č. Bendl, naplní dravou určitostí, nešetřící ani osob ani jmen, stává se vzorem i Klácelovi i J. Fr. Smetanovi.

Hlavní však rozdíl od starší generace romantické záleží v liberálně reformní náplni myšlenkové a ve sklonu k realistickému postřehu a studiu: tím se liší Tyl od svého učitele Klicpery, Havlíček od svého východiska Čelakovského, Němcová od úzce spřízněného Erbeny, Sabina od svého velkého a nedosaženého vzoru, Máchy — celé toto pokolení jest liberální a demokratické a pokouší se svou kritiku života vysloviti slohem realistickým, třebaže posud tápá jak ve volbě vzorů, tak v metodě slovesného podání, upadajíc opětovně do zvyklostí a konvencí romantiky již přežilé. Nehledíc ani k svobodomyšlnému a lidovému novináři Havlíčkovi, jenž ve svých kritických, výchovných a propagačních statích přihlíží ke všem poměrům a otázkám soudobého života lidu selského i měšťanského a řeší je se stanoviska národního liberalismu, a k Sabinovi, který v beletristickém zakuklení nepřestává býti žurnalistou sociálně radikálního směru, rozkládají oba čelní představitelé výpravné prósy v tomto období, Tyl a Němcová, touto novou tematikou a problematikou, pojatou v liberálně reformním duchu, základní romantickou koncepci svých děl, vysoce důležitých pro vývoj české povídky a románu; Tyl provádí tuto zásadní obměnu také ve svých pracích dramatických, a to nejen v mravoličných hrách občanských, nýbrž i v divadelních báchorkách a v scénických kronikách historických. K zájmu o přítomnost se poji živý a citlivý smysl pro skutečnost, zvláště života lidového, který studují Tyl, Něm-

cová, Fr. Pravda a Antoš Dohnal, předstihující schopností přímého pozorování většinu předchůdců. Přesto spisovatele ty nemůžeme označiti jako skutečné realisty, ježto úseky reality, s porozuměním vyzporované a prostudované, podřizují zpravidla buď subjektivním představám a přáním o společnosti citově obrozené a mravně zreformované neb i konvencím, převzatým z odkazu minulosti.

Čilý literární ruch let 40., podporovaný hojnými podniky časopiseckými a slibným rozvojem kritiky, ustoupil v revolučním období výhradnému zájmu politickému, který si podřídil také většinu projevů slovesných; nastalá reakce potlačila s novinářstvím i beletristické a kritické orgány a přímo umlčela spisovatele a básníky. V 50. letech potuchá publikační činnost způsobem až překvapujícím; obecnstvo se zajímá více o spisy vědecky popularisační než o díla básnická; překlady ze starých i moderních literatur zastihují původní produkci; mnozí spisovatelé, s Palackým v čele, se uzavírají v odborném badání před veřejností. V této mrtvé tišině se objevují však přece dvě vzácná díla básnického umění, z nichž jedno, Erbenova »Kytice«, r. 1853 shrnuje odkaz české romantiky, druhé, »Babička« B. Němcové, r. 1855 prožitou náplň minulosti formuje novými prostředky výrazovými; co v téže době v okruhu satirické poesie vytváří geniální odvaha Havlíčkova, zůstává veřejnosti prozatím zcela utajeno. Mladé pokolení, činící první pokusy prolomiti vnučené mlčení již v letech 50., se organizuje k uvědomělým literárním činům teprve s příchodem nového období ústavnosti a veřejné svobody.

Literární orgány pozdní romantiky za revoluce i reakce. Na počátku tohoto období zůstávají tři starší časopisy střediskem ruchu literárního: »Časopis českého muzea«, řízený nejprve Vocelem, pak Nebeským, soustřeďuje studie literární a činnost překladatelskou; Tylovy »Květy« seskupují kolem sebe i nadále mládež, kolísající mezi romantikou a liberalismem; »Česká Věsta«, orgán kdysi Čelakovského, se obrozuje od r. 1846 za bystrého vedení Havlíčkova. Avšak Havlíček brzy opouští beletrii a kritiku, aby se stal výhradně politickým novinářem, a také u jeho druhů v liberálních názorech i v lidovýchovné propagaci, J. K. Tyla, K. B. Štorcha a j., se orgány literární mění v podniky politické (v. n.). Reakce umlčí skoro veškerou činnost publikační. Kromě ČČM. vychází v l. 50. jenom »Lumír«, založený r. 1851 dramatikem a starožitníkem Ferdinandem Břetislavem Mikovcem a vedený jím do r. 1862, kdy přejímá redakci mladý Vít.

Hálek. »Lumír« vedle archeologických a výtvarnických zálib redaktorových pěstuje drobnou literární a divadelní kritiku, přináší mnoho přeložené beletrie, otiskuje prósu i poesii spisovatelů starších i mladších, se zvláštní ochotou k novotářským začátečníkům, zachovává pamět a tradici Máchovu. Pokolení almanachu »Máje« z r. 1858, jehož příchod r. 1854 ohlásil Fričův almanach »L a d a N i ó l a« (v. n.), nacházelo v »Lumíru« pohostinství pro své prvotiny, naopak krátkodechý časopis Pospíšilův »O b z o r« (1855), za nímž stáli zvl. K. J. Erben, K. B. Štorch a V. Zelený, svým požadavkem programního navazování na poesii prstonárodní a odporem proti byronství, ukázal tvář konservativní; stejně loyální almanach k návštěvě panovnické, »P e r l y č e s k é« (1855), zredigovaný Ant. Jar. Vrtátkem. Po stopách Havlíčkova »Šotka« se daly nesmělé pokusy o satiricky humoristickou publicistiku, ale poměry nedopouštěly, aby se příspěvky obracely útočně proti zjevům a osobnostem politického života; i uvázla satira v mírném pásmu vtípu a rozmaru rubšovského. Tak ve 4 sv. »R a c h e j t l í« (1854—1855), které s Ant. Štrauchem a Jos. Grossem vydával Václav Čeněk Bendl Stránický, s pseudonymem Fabián Čočka, tak i v jejich krátkodechém pokračování, Grossově a Štrauchově »D i b l í k u« (1855). Nenadešla dotud doba, aby veřejnost, poručníkovaná úřady policejními a vojenskými, snesla uskutečňování toho, co trefně tehdy z plnosti ducha opravdu svobodného vyjádřil jeden z nejosobitějších satirických duchů, na Havlíčkovi vzdělaný B. Moser: »Krunýř náš je ironie, — vtíp — meč a mlat — satira, — a smích našim jest palcátem — a humor naše víra.«

2. Básníci přechodu a reakce.

Básníci, kteří dodávají rázu letům 40. a 50., nejsou zcela stejnorodí; někteří z nich, na př. J. P. Koubek, souvisí ještě se školou Čelakovského, jiní, jako Sabina neb Nebeský, vycházejí z Máchy, ale vedle nich se hlásí ještě také epigoni tradice jungmannovské, jako Doucha, horlivý tlumočník cizího básnictví v duchu požadavku »světové« literatury. Skoro všichni jsou ovládnáni záduřčivým pocitem odcizení světu, a mnozí z nich pěstují lyriku elegickou; zároveň se však, snad jako tón sebeobraný proti světobolné melancholii, ozývá u nich tón satirický, který mistrovsky v četných variacích ovládá K. Havlíček. Pokolení Nerudovo soudilo o těchto básnících přechodu a reakce, u nichž se vzdělávalo a od nichž se literárně učilo, velmi příz-

nivě, ba bylo nakloněno je přeceňovati, zaměňujíc intence a provedení; to platí zvláště o nejstarším z nich, J. P. Koubkovi, stojícím nerozhodně, stejně jako Nebeský, na hranici básnictví a vědy.

Jan Pravoslav Koubek (1805—1854), rodák blatenský, odešel uprostřed studií právnických r. 1830 na šest let do Polska jako vychovatel v šlechtických domech, což učinilo z něho znalce a ctitele polského a ruského básnictví. R. 1839 se stal jako vítěz v konkursu nad Čelakovským profesorem českého jazyka a literatury při pražské universitě, kdež vytrval do smrti, přednášeje od r. 1849 též o polštině, působě na své posluchače bohatými národně buditelskými podněty a nadšením pro poesii domácí, zejména pak pro moderní básníky cizí, nedbaje však činnosti vědecké. Naukové práce Koubkovy jsou skrovné počtem i významem; básnická činnost jeho, většinou fragmentární a nehotová, jest spíše dobově než umělecky hodnotná. Již do Halliče si přinášel žák Jungmannův a příslušník skupiny Langrovy obdiv pro Čelakovského a lidovou píseň, slovanské nadšení kollárovské, kromě toho však i kult Byrona a jeho ruských, polských a německých následovníků. To zesílilo pobytem mezi Poláky a svědomitým studiem jejich poesie, ač i nadále pěstoval Koubek poučné, často suchopárné básnictví slovansko-vlastenecké, jevící jen výjimkou oplodnění moderními ideami uměleckými; po stopě Čelakovského a Langrově si liboval v krotké časové a literární satíře. Ze satirických básní Koubkových, valně vybledlých a zastaralých, přednější jsou: »Sylvestrova noc« (1846), »Sněm ženský« (1847), »Krotké znělky« (1853) a největší »Básníkova cesta do pekla, Nové Jiříkovo vidění aneb Orfeus redivivus« (1842—1852; vydání teprve posmrtné; nově vydal L. Quis v »Svět. knih.« 1904); ale nekonečná reflexe, únavná didakse a suché moralisování ničí dojem čtyřzpěvové fragmentární skladby bez děje, jež chtěla v duchu liberálním bičovati poměry politické a literární ve formě »směšnohrdinského eposu«. Satira Koubkova, pracující parodií a travestií a kryjící se tím proti cenzuře, stojí blíže Langrovi než Havlíčkovi, jsouc neplastická a neskutečná a vyhýbajíc se přímým a pojmenovaným útokům na osoby; její typisování znamenalo zároveň matnou povšechnost. Hluboký cit, vroucí nadšení pro věc slovanskou a pro úkol básníkův, podrobné studium poesie české i cizí prozrazují dvě řady elegií »Hrobky básníkův slovanských« (souborně až 1857), kde Koubek oslavil vedle Kollára a Čelakovského také Máchu a s Puškinem i Lermontovem též Le-

naua, leč nedostatky básnění Koubkova, mnohomluvné opakování, rozvleklá didakse, zmatený plán činí i tuto skladbu nestravitelnou; poznáváme z ní však zásady, kterými Koubek s katedry mocně působil na mladé pokolení. Velmi svěží jest idylický obrázek veršem po způsobu starých polských gawęd, obnovených tehdy Zaleským, »R o k o k o« (1847) s postavou starodávného polesného pana Doupnáka v popředí, plný dobového tepla a archaistické drobnomalby. (Sebr. spisy Koubkovy vyšly péčí F. L. Vorlíčka a J. V. Friče r. 1857—1859 ve IV d.; rozbor činnosti a významu podali L. Quis v úvodu k vyd. »Básn. cesty«, Jos. Hanuš v »Literatuře české XIX. stol.« III. sv. 1., str. 234—281 a Jar. Vlček v »Několika kapitolkách« 2. vyd. 1912; Jiří Horák vřadil ve stati »Tři čeští spisovatelé v Haliči« v »Národop. věstn.« X., 1915, Koubka zajímavě ke K. V. Zapovi, L. Rittersbergovi a V. Dundrovi.)

Ze satirických veršovců let 50., kteří tehdy i později uveřejňovali své časové šlehy a posměšky v humoristických časopisech, vynikl první překladatel Bérangerův u nás, autor různých chansón uvědoměle svobodomyšlných (»Svoji k svému! Paže k paži!«), magistrátní rada pražský, B e d ř i c h P e š k a (1820—1904), svými vtipně a štiplavě charakterisujícími epigramy na současníky, »E p i t a f y« (vyd. až 1920 J. Herben), předjímajícími též satirický útvar u V. Dyka.

V á c l a v B o l e m í r N e b e s k ý (1818—1882) se narodil na Novém Dvoře u Kokořína 18. srpna 1818; vykonav studia v Litoměřicích, v Praze a ve Vídni, působil jako vychovatel, od r. 1849 jako docent řečtiny, od r. 1850 jako redaktor ČČM. a od r. 1851 jako sekretář Českého musea, jehož dějiny napsal. Tu vytrval do své smrti dne 17. srpna 1882. Básnická činnost Nebeského náleží jeho mladším letům; tehdy za vlivu K. H. Máchy, mladší německé romantiky, Lenaua, Byrona a Mickiewicze v básních obsahu milostného i přírodně reflexivního, ve verších vlasteneckých a meditačních hledal výraz pro hluboký bol svého samotářského srdce a své těžce dumavé citovosti; velká kultura slovesná staví básně Nebeského vysoko nad poesii jeho vrstevníků. Ve verši vlasteneckém, jímž mocně působil na básnění B. Němcové, vyjádřil mohutné národně politické naděje kladené do r. 1848; v baladě »Mroucí bojovník« ukázal cesty mladistvému Sv. Čechovi. Verše, otiskované v l. 1838—1844 po časopisech, vyšly knižně teprve r. 1886 jako »B á s n ě« redakcí Nerudovou v »Poet. besedách«; (krit. vyd. s úvodem K. Riegra ve »Svět. knih.« 1913). Závěrem básnické tvorby Nebeského byla velká romantickofilosofická báseň »P r o t i-

chůdci« (1844 a r. 1882; též v »České poesii XIX. věku« 1897, I. d.; novotisk 1912, též ve vyd. Riegrově), prozrazující ještě větší měrou než drobné verše vlivy cizí, hlavně Mickiewiczze, Lenaua a Mosena. Ve smyslu hegelovského dialektického procesu se staví nad protichůdce, nad intelektuálního titanika Ahasvera toužícího po osvobozující smrti a nad smyslného rozkošníka, jemuž jde v patách morová panna, »jezdec první« jako harmonická jejich syntéza: oddané přilnutí k životu, nikoliv však pro sobecký požitek, nýbrž pro dobro všeobecné vítězí nad zneprátenými tendencemi ducha a hmoty. Celou duševní náladou, silným obsahem ideovým, sledováním stop Máchových, souvislostí s moderní poesii zahraniční se jevil Nebeský mladším básníkem předchůdcem a otcem moderního směru, jak vyznal J. Neruda. I když se r. 1844 Nebeský odmíchl jako původní básník, zůstal poesii věren, o čemž svědčí básnické překlady, dosvědčující nejen vkus umělecký, ale i proniknutí k duchu básníka a jeho doby. Z klasických jazyků přeložil A i s c h y l o v y »Eumenidy« a »Promethea« (vyd. 1862), A r i s t o f a n o v y »Acharnské« (1849), »Rytíře« (1850) a »Žáby« (1870), P l a u t o v y »Pleníky« (1873) a T e r e n t i o v y »Bratři« (1871), z moderních literatur »Kytici ze španělských romancí« (1864) a »Novořecké národní písně« (1864). Hlavním předmětem literárního studia V. B. Nebeského po mladistvé horlivé činnosti kritické byly v mužných letech dějiny literární, kde, odmítaje dotavadní postup knihopisný, u nás od Dobrovského a Jungmanna běžný, se snažil v duchu bratří Schlegelů a Gervinově, vyložití hlavně plody staršího českého písemnictví z dobového ducha a z evropské souvislosti kulturní, zároveň však i posouditi s hlediska psychologicko-estetického; podobnou cestou rozbíral též nejdůležitější plody literatur světových, Shakespeara, Calderona, Kalevalu; studie ty vyplňují ČČM. v l. 1845—1866; v nich jest hlavní význam Nebeského. (Srv. J. Hanuš, »Život a spisy V. B. Nebeského« 1896, nově zprac. Hanušem v »Čes. liter. XIX. stol.« III., 1; Jan Voborník o »Protichůdcích« v »Sborn. filolog.« 1911.)

Ještě v době svého vídeňského pobytu usiloval V. B. Nebeský, také za vlivu spřátelených básníků českoněmeckých, získati Židy pro českou věc národní, čehož doklady jsou články v »Květech« a v »České včele« (1846), jež se setkaly s příkrým odporem Havlíčkovým. O tyto snahy Nebeského se sdílel židovský básník a uvědomělý Čech, S i e g f r i e d (původně Šalomoun) K a p p e r (1820—1879). Rodák smíchovský vyrůstal z tra-

dicí rodiny židovské a za vlivu slovanské romantiky; za filosofických studií byl zasažen mocně poesíí Byronovou a Lenauovou, která dobře hověla jeho dumné povaze, ale vyznával též myšlenky mladoněmecké. Náležel k družině svobodomyšlných českoněmeckých básníků, kteří se na čas přimkli k našemu národnímu hnutí; byli to Uffo Horn, Friedrich Bach, M. Hartmann (Kapp-rův pozdější švagr), Alf. Meissner, L. A. Frankl, žáci to Lenauovi, Heinovi, ale již i Freiligrathovi, kteří milovali české látky hlavně reformační a vnášeli do nich liberálního a demokratického ducha novodobého. V l. 1841—1848 studoval ve Vídni lékařství a byl hojně literárně činný jako lyrik i jako kritický vykladač snah české poesie Němcům; do vídeňské doby kromě tendencí českožidovských spadá také Kapprovo důkladné studium jihoslovanského básnictví. S ním se sblížil ještě těsněji za cest na slovanském jihu 1848—1854; později působil jako lékař v Dobříši, Mladé Boleslavi a v Praze; poslední léta života ztrávil v Itálii a zemřel v Pise.

Vlastenecké verše Kapprovy »Č e s k é l i s t y« (1846), které ocenil přátelsky Nebeský, kriticky Neruda a nespravedlivě odsoudil Havlíček, rozvádějí v jemném, poněkud jednotvárném ladění trojí motiv, souvisící s Kapprovým ústředním prožitkem vlastní méněcennosti a opovržení ve společnosti: bolestnou vzpomínku na dávnou slávu židovskou, žalost nad nynějším ponížením a nadšení českožidovské, tedy zvláštní syntésu sionismu a asimilace. Z důkladného studia jihoslovanského básnictví, z tendencí herderovsko romantických a z cest po Balkáně prýštil jeho živý zájem o srbskou epiku lidovou, v níž miloval nejen básnické hodnoty, ale i historicko-etnickou náplň, a politické své naděje do osvobození Jihoslovanů ode jha tureckého. Jako jeho přítel Nebeský byl i S. Kapper přesvědčen, že zachované epické skladby jsou písňovými zbytky jednotného velkého eposu, které možno rekonstruovati; pokoušel se o to ve své práci nejnáročnější. Zájem ten projevil jednak překlady, jednak ohlasy, a to českými i německými. Literatuře české náleží překlady »Zpěvy lidu srbského« (1872—1874 ve II sv.) a ohlasy »Gusle, ohlasy písní černo-horských« (1874); tam namnoze vkládal projevy češství a slovanství, svobodomyšlnosti a humanity, sentimentálního obdivu pro Černou Horu. Německy vydal »Lazar, der Serbencar« (1851 a 1853, české zpracování zůstalo v rukopisném zlomku, »Gesänge der Serben« (1852, překlady z Karadžiče, v jádře shodné se »Zpěvy lidu srbského«) a »Historische Volkslieder der Montenegriner« (v rukopise, samostatná

německá verze »Guslí«). Vlastním výrazem Kapprova osobního cítění jest jeho lyrika, psaná až na »České zpěvy« německy; v politických ohlasech roku 1848, »Befreite Lieder« (1848), zaznívají svobodomyšlné zvuky, jejichž mistry byli M. Hartmann a A. Meissner; intimní Kapprova lyrika, plná dumné reflexe milostné, přírodní a náboženské, křtěné většinou ze zdroje Lenauova, zůstala rozptýlena v německých časopisech a almanaších i v rukopise. Z prósy Kapprovy vynikají »Pohádky přímořské« (1873) bohatou hrou fantazie a jemnou stilisací. (O Kapprovi po stránce životopisné a bibliografické studie O. Donatha v »Archiv für slav. Philol.« 1911 a téhož propracovaná monografie »S. Kapper«, zvl. otisk z »Ročenky společnosti pro dějiny Židů« 1934; poměr jeho překladů a ohlasů k jihoslovanským předlohám vyšetřil Jan Krejčí v »Příspěvcích k poznání básnické činnosti S. Kappera« 1911; od něho i rozbor »Lazara« v »Sborn. filolog.« 1913, rukopisné pozůstalosti ve »Sborn. Jar. Vlčka« 1920 i populární spisek 1919; Havlíčkova kritika v sebr. spis., vydání Quisova, III, 70—79 a Nerudův nekrolog v Spis. krit. VI, 305—313.)

Již před pobytem vídeňským mocně působil na Nebeského, znovu mu ukazuje k Máchovi, německé romantice a mladoněmeckým tendencím, jeho důvěrný přítel, dobrodružný

Karel Sabina (1813—1877). Narodil se v Praze dne 29. prosince 1813; prožil trudné mládí dítěte proletářského, studoval na akad. gymnasiu pod Jungmannem, sympatisoval s polským hnutím a záhy opustiv studia, oddal se výhradně žurnalistice a literatuře, nejprve v Praze, pak ve Vídni, pak zase v Praze, kdež od r. 1845 byl středem tajného ruchu politicko-revolučního; r. 1848 stál v čele radikální strany politické a střetl se proto ostře s Havlíčkem. Propaganda revoluční vynesla mu osmileté tuhé vězení v Praze a v Olomouci. Vyšed r. 1857 ze žaláře, zase se vrhl do ruchu literárního, sociálně i politicky radikálního, organizoval dělníky, živě se účastnil založení strany mladočeské, až konečně dohnán bídou, vstoupil r. 1859 do služeb tajné policie jako konfident a agent, jenž hl. r. 1867 dodával o českých politicích a literátech policii zprávy závažné a kompromitující. Když z toho r. 1872 veřejně usvědčen, vyloučen byl jako zrádce z české společnosti a zemřel v nouzi a opovržení dne 9. listopadu 1877.

V osudech Sabinových jest mnoho záhadného a nevysvětleného, svůj původ, svůj pobyt v žaláři zahaloval Sabina sám rouškou tajemství; teprve v poslední době z úředních akt plně dokázány proti mnohým rehabilitačním pokusům, počínajícím

statí Arbesovou, Sabinovy dlouholeté služby, prokazované policii; Sabina je sám popíral.

V době před revolucí r. 1848 byl Sabina nejnadšenějším a nejmělejším hlasatelem krajního byronismu a pokračovatelem i zastáncem svého důvěrného přítele Máchy. O tom vedle elegie z r. 1836, německé stati z r. 1840, »úvodu povahopisného« z r. 1845 a vzpomínky v almanachu »Máj« r. 1858 svědčí především Sabinova mladistvá poesie, která po r. 1841 zvolna umlká. Sabinovy »B á s n ě« (1841) prozrazují vliv Byronův a Máchův, nemají však ani svůdného lyrismu Máchova ani prudkého a výmluvného Byronova titanismu. Analytický rozum, znepokojovaný vášní poznání a opojený touhou vzpurného odboje, vstřebal v nich poesii citu, dojmu, nálady, která se Sabinovi málo daří. Kdežto se Mácha zmocňuje skoro intuitivně posledních záhad bytí, prožívaje je s temnou vášnivostí, chce k nim prudší a studenější Sabina dospěti cestou spekulace filosofické; ale nad myslitelskou koncepcí jest mu, pravému revolucionáři, veřejný výbojný čin, pro nějž nalézá výraz často palčivý a hutný. V celku slovní umění Sabinovo bylo prostřední, a přílišné reminiscence kalí čistotu dojmovou. Mimo básně, do svazečku z r. 1841 pojaté, zůstalo mnoho veršů Sabinových nesebráno, mezi nimi několik cyklů zajímavých písní z r. 1837—1839. Kritického souboru dostalo se jim teprve Janem Thonem 1911 v »Čes. spis. XIX. stol.«; sem pojaty i některé básnické překlady hl. z T. Moora »Irských melodií« (bibliofilský výbor se studií Martenovou 1920). Sabina byl z prvních kosmopolitických básníků českých; již r. 1836 pozdravoval jako »vyvolence věkem ověnčené« Byrona, Moora, V. Huga, Lamartina, Delavigne a Mickiewiczze, také první vyslovoval jméno Bérangerovo, ale i Shelleyovo. Od cizích mistrů se učil umělým formám románským, jako tercíně, sestíně a j.

Novelistika Sabinova má dvě skupiny časové, práce z let 40. a díla let 60.—70. První práce Sabinova »H r o' b n í k« (1837 v »Květech«, knižně 1844 a novotisk 1918) jest směsí naivně romantických motivů klášterních, svůdcovských a hrobnických s prvky modernějšími, s melancholií Máchovou a rozervaností Byronovou. Tak i v »P o v í d k á c h, p o v ě s t e c h, o b r a z e c h a n o v e l l á c h« (1845, II sv., k nimž 1847 obrázek ze života venkovského »V e s n í c h a n é«) vedle romantiky látkové jsou tu úvahy filosofické a reformní. V troskách románu »H u s í t é«, zvaných »O b r a z y X I V. a X V. v ě k u« (1844: I. Kat krále Václava, II. Schůzka na Karlově Týně, III. Lásky žalosti a blahosti) chodí spíše po stezkách Máchových a

Herlošových než Waltera Scotta a anachronisticky obklopuje krvavé a smyslné děje radikálním nacionalismem i socialismem beze stopy uměleckého úsilí. Vyšed z vězení, zesílil Sabina ve své próse notu sociální, přimkl se ke směru a k technice romanopisců mladoněmeckých, propadal však, hnán starostmi o chléb, nebezpečné psavosti, která vedla k povrchnosti a k ledabylosti. Literární cenu z jeho pozdějších prací mají: problémově společenský román »Blouznění« (1857), »Na poušti« (1863, původně »Synové světla«, o nichž pracoval Sabina od r. 1850, nové vydání 1908), velký pokus o román sociální, a živá malba ze života politických vězňů v době reakce s názornými typy národními, »Oživené hroby« (1870, nově 1908). Doplnují je filosofická skladba novelistická »Morana, čili Svět a jeho nicoty« (1874, pův. s pseudonymem Adriana Želinského), pesimistický románec realistické drobnokresby »Jentřiléta« (1860) a satiricko-humoristický románec »Věčný ženich« (1863).

Hledaje v literatuře obživu, Sabina se neobmezoval pouze na básnictví a novelistiku; mámeť od něho i veselohry, na př. švižný »Inserát« (1866), »Maloměstské klepny« (1868), historickou »Šašek krále Jiřího« (1870), truchlohru historickou »Černá růže« (1867) a frašky »Tajné plány« (1866), »Kocoura kočka« (1870). Často se pokrokové myšlenky kuklí neúměrně do přežilých motivů romantických, a pouze obě první veselohry, provozované se zdarem na »Prozatímním divadle«, posud působí zdravě výchovnou tendencí i živou, ač fraškovitou kresbou domácí skutečnosti. Sabina napsal též několik vtipných libret pro Bendla, Blodka, Rozkošného a Šebora a zvl. pro Smetanu, tak k »Braniborům v Čechách« (1863), k »Prodané nevěstě« (1864, krit. vydal Zd. Nejedlý v »Svět. knih.« 1908).

S přítelem svým V. B. Nebeským se shoduje Sabina vydatnou a obzíravou činností kritickou a literárně historickou, již v časopisech, almanaších i samostatných monografiích rozvíjel hlavně v čtyřicátých letech, se zřetelem k evropskému ovzduší kulturnímu a se snahou rozšíření duševní obzory české ve smyslu moderním. Dar charakteristiky ukázal v životopisech a kritických podobiznách; uměl se vmyslit do cizí povahy a osobnosti, aniž při tom ztratil břítkost vlastního soudu. Byl kritikem spíše vnímavým a pohyblivým než hlubokým a důsledným; nevyhnuť se v některých zásadních otázkách, na př. v problému národního umění kolísání, ba ani recidivám do překonaných názorů starého vlasteneckého pokolení. Největším ovocem těchto

snah jest objemný »Dějepis literatury českoslo-
vanské staré a střední doby« (1860—1866), velkolepě
myšlený, leč chvatně a povrchně provedený a přejímající ne-
jednou látku cizí; v »Čes. spisovatelích XIX. stol.« sebral 1912
a 1916 Jan Thon dva svazky Sabinových článků literárně dě-
jepisných a studií kritických a předeslal obsažný úvod o těchto
stránkách činnosti Sabinovy. Svůj literárně kulturní program
vyložil Sabina neúplněji v »Duchovním komunismu«
(1861); s pseudonymem Leo Blass, kterého užil také pro ně-
mecký román »Die Sturmvoegel der Revolution«, vydal ně-
mecké dílo »Das Theater und Drama in Böhmen
bis zum Anfange des XIX. Jahrh.« 1877.

(Literatura o Sabinovi roste; životopis jeho podává J. E. Soj-
ka v sbírce »Naši mužové« 1862; revisi jeho konečné tragedie
obránně J. Arbes v »Naší době« 1895; úhrnnou charakteristiku
jeho činnosti sociálně organisátorské Jiroušek ve »Vlasti« 1900
(s hlediska katolického); vina dokumentárně prokázána Zd. To-
bolkou v »Případě K. Sabiny« [ve »Sborník 1 děln. hnutí a so-
cialismu« 1921] a K. Kazbundou v »Pouti Čechů do Moskvy 1867«
1924. Sabinovu poesii rozebral v poměru k Byronovi M. Zdzie-
chowski v knize o byronismu 1893; na základě »Básník Jiří Ka-
rásek v »Renaissančních touhách v umění« 1902; s užitím ma-
teriálu, sneseného vydáním Thonovým, M. Marten v úvodě k vyd.
»Lyriky« 1920. O poměru Sabinově k Máchovi pojednal Jan Thon
v »Lumíru« 1911, o Sabinově povídkářství z let 40. Jar. Vlček
v »Několika kapitolkách« II. vyd. 1912, týž o jeho »Dějepisu«
ve feuilletoně »Nár. listů« 14. března 1913; o Sabinovi jako dra-
matikovi Mil. Hýsek v »Jevišti« 1921. Nezdařilý, ale přehledný
literárně historický obraz nakreslil J. Máchal v »Literatuře čes-
ké XIX. stol.« III. 2, str. 412—450.)

Z moravských básníků ztělesnil přechodní typ, ale v ladění
konservativním nejúplněji **Vincenc Furch** (1817—1864),
posléze účetní rada ve Vídni. »Národní jednota« kupící se kolem
Klácela a Helcelety, měla v něm svého veršovce. Jeho »Bá-
sně« (1843 a 1844, 2 sv.) vycházejí formálně z poesie lidové a
ze školy Čelakovského, ale ideově se nejednou přimykají k Má-
chovi, k jeho idealismu a zádumčivé filosofii věčné změny a věč-
ného zanikání, leč meditační své struny Furch později nevyužil.
V »Barvách a zvucích« (1848, tu kromě veršů i novely)
jest didaktikem; v »Písniích a baládách z války u-
herské« (1850) i v básních ze slovanskobaltských dějin su-
chým, kronikářským rýmařem, jenž často bije nadšeně do
struny slovanské. V pohrobniích »Akkordech« a »Mal-

bách sepiových« ovládá životní resignace; forma jest tu nemálo zajímavá, pěstujeť Furch jako jiní básníci období reakčního (Vocel, Doucha) ghasel. (Srv. M. Hýsek, »Liter. Mor.« 1911, str. 31—34, Jar. Vlček v »List. filolog.« 1904, K. Rieger v ČMM. 1912; výbor básní s cenným lit. dějepisným úvodem vydal v »Svět. knih.« 1918 K. Svoboda.)

Překladatelskou píli a mnohostrannost let padesátých představuje pozdní epigon školy Jungmannovy.

František Doucha (1810—1884). Pražský, churavý a nuzný kněz deficient, zálibou neúnavný bibliograf a šťastný spisovatel pro mládež, jenž vedle Vinařického jest zakladatelem českého písemnictví dětského, náležel k nejpilnějším pracovníkům literárním: slovníkářské, knihopisné, theologické a pedagogické práce jeho počítají se na sta. Jako básník nebyl nadán ani bohatou fantasií ani lyrickou silou, zato jeho formální umělost a technická rozmanitost, jemný vkus a všestranné vzdělání, znalost 14 jazyků i rozhled ve světových literaturách učinily ho výtečným překladatelem. Proto větší význam než jeho původní básnické sbírky »Lípový věnec« (1871) a »Sedmero skutků milosrdenství« (1867) mají jeho překlady z Moora, Burnse, Shelleye, Byrona (v časopisech), Thomsonových »Počasů« (1842), »květného« výboru z Dantovy »Božské komedie« (1854), z Camoense, jmenovitě pak 9 dramat Shakespeareových (viz níže), k nimž se druží jiné práce pro divadlo, na př. z Kleista, Huga a j. (Douchu jako svého předchůdce pěkně ocenil Jaroslav Vrchlický v »Lumíru« 1884 a Ad. Černý v »České poesii XIX. věku« I. díl; první období Douchy »jungmannovce« vylíčil K. Hikl [v programu reálky Praha VII, 1913], všimnuv si Douchových četných statí v »Musejniku« »Květech«.)

Překladatelský zřetel Douchův se obracel hlavně k literaturám západním, které jinak celkem zanedbávány; hojně bylo v této době překládáno i z básnictví polského a ruského, národního i umělého. O tlumočnicku velkých romantiků polských, V. Štalcovi, promluveno svrchu; mezi přebásňovateli ruských byronistů zaujímá čelné místo přítel B. Němcové, kněz Václav Čeněk Bendl Stránický (1833—1870), jenž 1859—1860 vydal II sv. Puškinových »Básní rozpravných«. Vedle překladatelství pěstoval V. Č. Bendl také rubšovský humor veršem i prosou, leckdy s ostnem satirickým i politicky přibroušeným, ale bez říznějšího vtípu a prudší odvahy. Jeho humoresky a veršiky otiskované ve sborníku »Rachejtle«, shrnul s názvem »Tatínkovy juchty a jiné historky« 1921 Ferd. Strejček.

3. Josef Kajetán Tyl.

Spoluzakladatel českého divadla a české prósy výpravné, J. K. Tyl, se řadí k V. Kl. Klicperovi, učiteli a ochránci jeho mladosti, jistě právem pro stejné druhy slovesné, které oba dramatikové a historičtí povídkáři pěstovali, svorně vycházejíce z romantiky a jejího historismu. Ale duchová náplň jest zcela různá u mužů, náležejícím rozdílným generacím: Klicpera jest prototypem spisovatele předbřeznového, kdežto Tyl, politický, novinářský a buditelský účastník r. 1848, tvoří právě z názorové plnosti nové doby, zahájené památným březnem. Je již před tím jako redaktor »Květů« organizačním středem »Mladé Čechie«, ale ocitá se s její největší uměleckou osobností, s Máchou, dodatečně v prudkém rozporu, ježto v obrozenecké tradici domácí podržuje svůj subjektivismus i své usilování společensko reformní soustavnému národnímu buditelství. Tuto zásluhu, prováděnou se zdarem po léta i mimo literaturu, upřel Tylovi neprávem ve své zdrcující kritice K. Havlíček, s Tylem názorově shodný, ale svým temperamentem jasného rozumáře přímo protichůdný kolísavému sentimentalikovi; Havlíček, správně soudící o skrovné literární hodnotě jednoho, nikterak typického díla Tylova, ukřivdil Tylovi člověku a nepochopil mravní posvěcení jeho osobnosti. Přesto náleželi oba k téže skupině duchů, nesoucích v l. 40. a 50. tíhu české literatury a proto se mohli v r. 1848 jak politicky, tak novinářsky setkati v stejných snahách: i v literatuře je spojovaly tendenčnost, živý zájem o časové otázky, bdělá pozornost na všechny stránky lidového života, usilování humanitně reformistické, i když Tyl, v mnohé příčině zjev přechodní, lil toto nové liberalistické a demokratické víno do starých romantických nádob. Že Tyl, nejinak než Nebeský, Němcová, Havlíček, byl spojovacím článkem mezi »Mladou Čechií« let 40. a generací »Máje«, vyznali přední zástupci tohoto pokolení opětovně: Pflieger i Arbes se učili z jeho povídkových obrazů o umělcích vyšinutých z kolejí, Neruda pokračoval uvědoměle v jeho mravoličných arabských sociálních, jmenovitě pak K. Světlá uznávala otevřeně a často, kterak na ni působil Tyl nejen úsilím o konverzační mluvu českou, ale i svým řešením básníkovy poslání v národě. V tomto duchu pojala národně slovesný význam Tylův i přední mluvčí školy »národní«, El. Krásnohorská, domáhajíc se pro Tyla oné spravedlnosti, již se tvůrci národní hymny »Kde domov můj« plně dostalo až o 70. výročí jeho smrti.

Josef Kajetán Tyl (1808—1856) se narodil v Kutné Hoře dne 4. února 1808, studoval gymnasium v Praze a v Hradci Králové,

kdež naň působil silně Klicpera. Odešel r. 1828 na filosofii do Prahy, opustil studia r. 1829, aby se stal kočujícím hercem. R. 1831 přijal v Praze úřednické místo ve vojenské kanceláři, ale hlavně se věnoval jako spisovatel, překladatel a ochotník divadlu; r. 1835—1837 řídil ochotnické divadlo »Kajetánské«, r. 1842 vystoupiv ze služby kancelářské, byl s Kolářem režisérem českého divadla v Růžové ulici, přičleněného divadlu Stavovskému, pak dramaturgem českých her na Stavovském divadle; když pak r. 1851 divadlu odňata zemská subvence, a i osobní poměry staly se tu, hlavně vlivem Mikovcovým a Kolarovým, pro Tyla nesnesitelnými, odstoupil a stal se kočujícím ředitelem a hercem divadelní společnosti, kde působil také jeho žena Magdaléna Forchheimová-Skalná a jeho švakrová i milenka Anna Forchheimová-Rajská. Přitom mnoho trpěl fysicky, hmotně i duševně, až do své smrti v Plzni dne 11. července 1856.

Tyl (původně se psal Týl a zhusta na jevišti i v literatuře užíval pseudonymu Horník) vstoupil na veřejnost v Tomsově »Slovanském poutníku« r. 1827 kollárovskými znělkami silného zanícení vlasteneckého; později veršoval jenom příležitostně. První jeho knižní publikací (s pseudonymem Mírumil Kutnohorský) byl jarmareční tisk »Statný Beneda« (1830) a povídka dnes nezvěstná, »Starý harfeník a mladý flétkista«. Do 30. a 40. let náleží i Tylovo působení v kritice slovesné a zvláště soustavně a hodnotně v divadelní, kde se osvědčil důmyslným popularisátorem zásad estetiky jungmannovské, a jeho činnost redaktorská v beletristickém listě »Jindy a nyní«, přezvaném na »Květy«, i ve »Vlastimilu« a pak politickém »Pražském Poslu« a »Selských Novinách«, kterou zasáhl významně také do konstitučního ruchu r. 1848. Tyl, mistr osvícené lidovčovy, jenž k veřejné činnosti vedle mužů svolává též ženy, připravoval v něm politické povstání národní a lepší časy skutečně občanské svobody; o jeho redaktorství viz na svých místech.

Jako dramatik vyšel J. K. Tyl od učitele svého Klicpery, po jehož vzoru začal svou činnost dramatickou vlasteneckými kusy ze skutečné nebo domnělé dávnověkosti národní, slabé scénické skládky a nepřírozeně nabubřelého květnatého slohu, v nichž se však přece hlásí stejně jako v scénických zlomech Máchových úsilí lyrické a snaha vystihnouti romantickou velikost národní. Byly to: »V ý h o ň D u b« (1832, zničeno), »Č e s t m í r« (1835), »S l e p ý m l á d e n e c« (1836) a »B r u n c v í k a n e b M e ě a L e v« (1843). Skutečně dějinné tragedie se jal Tyl psáti za vlivu ideí nových, a to: »K r v a v ý s o u d a n e b K u t n o h o r š t í h a v í ř i« (1848), »J a n H u s« (1848), »K r v a v é k ř t i-

ny čili Drahomíra a její synové« (1848), »Žižka z Trocnova« (1849), »Měšťané a studenti« s látkou z r. 1648 (1850) a »Staré Město a Malá Strana« (1851) s námětem z doby korutanské. V těchto kusech Tyl hlásá s nadšenou výmluvností vlastenectví; vnáší do děje i do charakteristiky postav ideje revoluční doby a její horoucí patos. Ve veršovaném »Janu Husovi«, zpracovaném s příklonou ke hře Schierově, právem rok 1848 viděl zosobnění svých zásad a tužeb; i tu je Tyl mluvčím liberalismu a svrchovanosti lidové; v »Kutnohorských havířích«, směle myšleném dramate s jadrnými realistickými podrobnostmi, jeví se přívržencem sociálního osvobození utištěných vrstev pracujících; prohloubení dějinné této hrám chybí.

Do současného života zasáhl J. K. Tyl řadou činoher, v nichž předváděl uprostřed rodinných tragedií, vylíčených někdy s německou sentimentálností, ale častěji s českou srdečností, velmi zdařile vyzoborované a jazykem jadrně charakterisované postavy českého měšťanstva a řemeslnictva, aniž se po stránce umělecké povznesl nad populární tehdy divadelníky německé, Ifflanda a Kotzebua. Některé z těchto her jsou obratnou pražskou lokalizací cizích kusů s názornými figurami lidovými a s českou obrozenskou tendencí, tak »Paní Marjánka, matka pluku« (1845) Kotzebueovy činohry a »Řemeslnická merrenda« (1849) aktovky Angelyho. Hlavní z těchto občanských dramát spadají do sklonku let 40. Jsou to: »Pražský flamendr« (1846), »Pražská děvečka a venkovský tovaryš aneb Paličova dcera« (1846), »Bankrotář a kramářka« (1848), »Chudý kejklíř« (1848). K vídeňským vzorům, hlavně k výtečnému Ferd. Raimundovi, ukazují též Tylovy dramatické báchorky, spojující jadrnou komiku rázovitých postav lidových s pohádkovitou romantičností zjevů nadpřirozených, bystrou satiru soudobých nešvarů s náladou prostoduše báchorkovou, lásku k lidovému bytu českému s úmysly mravoučnými; tak: »Strakonický dudák« (1847), »Jiříkovo vidění« (1849), »Tvrdohlavá žena a zamilovaný školní mládenec« (1849), »Čert na zemi« (1850) a »Lesní panna« (1850). V nich se připsal Tyl nejtěsněji na lidovou tradici a promluvil nejrůzněji k srdci národa, který dovedl ještě za života Tylova oceniti jeho jadrný, svěží, názorný a břitký dialog, skutečně odposlouchaný od lidu, plastickou modelaci postav, skýtajících hercům vděčné úlohy, ale i vítězství zrnité a pudové lidovosti nad romantikou. Z místní frašky pražské, zakládající se na vídeň-

ské hře Bäuerlově, »Fidlovačka aneb žádný hněv a žádná rvačka«, provozované po první 21. prosince 1834 (kritický novotisk Hýskův 1926), pochází píseň slepého houslisty Marše »Kde domov můj«, jež s nápěvem od Fr. Škroupa se záhy stala hymnou národní. Použiv motivu Goethovy písně Mignoniny a opřev se i o monolog z Angeliny od Turinského, dovedl Tyl lidově a melodicky do dvou sloh shrnutí citové vlastenectví teritoriální i mužnou lásku k národu a tak vyjádřiti populárně češtví své doby. Jako dramatický spisovatel nebyl J. K. Tyl duch originálně tvůrčí; hověje denním potřebám českého divadla, řídil se vkusem svých diváků, aniž přitom opomíjel příležitosti vychovávatí je tendenčně a vlastenecky; také jako překladatel a upravovatel kusů německých byl velmi pilným dělníkem literárním.

Novelistická činnost Tylova jest jeho produkcí divadelní celkem obdobná. Za vlivu Klicperova »Točnicku« se počíná historickou povídkou »Statný Beneda« (1830), pak následuje dlouhá řada historických novel a románů z české minulosti, na př.: »Poslední pohanka« (1833), »Svatba na Sioně« (1834), »Čech a Lech« (1835), »Slečna Lichnická« (1835), »Rozina Ruthardová« (1838), »Svátky na Vyšehradě« (1838), »Dekret kutnohorský« (1841), »Dalimil« (1842), »Tataři u Olomouce« (1846), »Braniboři v Čechách« (1847), »Uhlíř a vladyka« (1851). Ve všech těchto dějepisných novelách, z nichž »Rozina Ruthardová« a »Dekret kutnohorský« se pokládají za nejzdařilejší, jest osnova čistě romantická; do rámce historického, zachovávaného s malou přesností a vybíraného z nejrůznějších období národní minulosti, jsou vsazeny zápletky konvenčně dobrodružné a napínavé, aniž se básník při tom snaží vyvolati obraz minulosti věrně a postihnouti její hybné myšlenky, přes Tylovu úctu k Waltru Scottovi a přes uznávání jeho zásad skladebných; vlastenecké nadšení převládá všude. Postupně se Tyl vypracovává k živé lehkosti ve vypravování, k jednotnější skladbě svých historických povídek, jejichž vliv, zvláště na Jana z Hvězdy a Pr. Chocholouška, byl značný.

K sentimentálním Tylovým činohrám ze světa občanského se druzí obdobné novely, které ještě větší měrou než jeho dramata prostoupena jsou deklamacemi o lásce k vlasti a k národu, jakož i nemужnou, plačtivou citlivostí, rozplývající se nad hořem zklamané lásky, což zavdalo Havlíčkovi podnět ke zdrcující kritice »Posledního Čecha«, rozsáhlého to díla, jež ne-

stojí zvláště vysoko mezi Tylovými povídkami, jsouc plytké v podání vrstev šlechtických, schematické v úpravě děje pravdě nepodobného a manýrované přesládlou květnatostí mluvy. Jednu společenskou oblast, i cizími romantiky často zpodobovanou, líčil Tyl vedle vlastních cestovních dojmů a rubšovského malosvěta drobného měšťáctva se zálibou: svět herců a bludných umělců, dobývajících svým uměním dalekého světa, z pravidelných kolejí vyšinitých a rozervaných »geniů«. Kromě toho měl Tyl novelistu, hlavně v pracích vzniklých po ostré kritice Havlíčkově, otevřené oko pro dobové otázky sociální a dobrý smysl pro život našich venkovanů; v tom jest předchůdcem Boženy Němcové. Z jeho novel, líčících současnou českou společnost, jsou důležitější: »Hudební dobrodruzi« (1833), »Pomněnky z Roztěže« (1838), »Rozervanec« (1840, povídková to karikatura Máchy), »Divadelní ředitel« (1840), »Láskavlastencova« (1842) »Bláznivý houslista« (1843), »Český jazyk moje škoda« (1845), »Poslední Čech« (1844), »Ptáčnickova dcera« (1845), »Poutčeských umělců« (1846, na základě starších novel »Komedianti« a »Po pěti letech«). V sebraných spisech i později shrnut jest výbor Tylových novel novověkých pod titul »Kusy mého srdce«. Z Tylových venkovských povídek mravoličných a z novel z prostředí selského i dělnicky proletářského, prodšených sociální účastí i problematikou lidového života a propracovávajících se jak kresbou postav, tak i dialogem k mravoličnému realismu, jsou přednější: »Marie« (1845), »Od nového roku do postu« (1846), »Chudé děvče a bohatý synek« (1847), »Chudí lidé« (1849), »Starý flašinetláš« (1861, pohrobně). Překlad Gotthelfova »Vojty, chudého čeledína« (1848) ukazuje k jeho vzoru. Zvláště v nich, namnoze souřadných s pracemi B. Němcové a tvořících předpoklad pro Pravdu a Hálka na jedné, Sabinu a Pflegra na druhé straně, pozorujeme, jak Tyl postupně překonával původní sentimentální romantismus. Nemoc a bída, společenské i mravní ponížení mu předčasně podlomily síly, jež byl by jistě po překonání reakce veřejně věnoval témuž snažení, k němuž se přiblížila o 20 let mladší generace Máje. (Po vlastním Tylově pokusu o souborné vyd. spisů, z něhož v l. 1844—1846 vyšly jen 4 díly povídek, vydal V. Filípek u Kobra v 15 sv. soubor Tylových básní a výpravných prací a doprovodil je 1859 životopisem. Vyd. J. L. Turnovského a Fr. Zákrejse u Kobra [1866—1881] obsahuje ve 13 sv. prósu výpravnou, feuilletonistickou a kritickou, kdežto Turnov-

ského edice u Hynka v 15 sv. [1888—1892] zahrnuje po prvé také dramata. Fr. Sekanina v 3 sv. vyd. u Kočího [1906—1907] nepodává sice díla všecka, ale jest hl. ve výběru publicistických projevů Tylových úplnější než jeho předchůdci. Po vzpomínkových a životopisných projevech pamětníků, Čejky, Mikovce a Filípka, dal základ k biografii věrný strážce Tylovy památky, Josef Ladislav Turnovský dílem »Život a dílo J. K. Tyla« 1892, ke kritickému hodnocení El. Krásnohorská studii v »Osvětě« 1878. Všecky své předchůdce překonal Mil. Hýsek důkladnou a obšírnou monografií životopisnou i literární v »Zlatorohu« 1926, základním dílem tylovské literatury vůbec; mimo ni důležitá ještě ocenění Tylovy činnosti redaktorské a publicistické Jar. Vlčkem v »Několika kapitolkách« a »Nových kapitolách« 1912, Fischerova charakteristika v knize »K dramatu« 1919, knižní monografie o Tylovi divadelníku od V. K. Blahníka »J. K. Tyla had z ráje« 1926 a F. Střečka spis biografický, zvl. o poměru k J. J. Kolarovi »Tylovo drama životní« [1932]; pak Pr. Pický knihopis dramatické tvorby Tylovy 1926.)

4. Božena Němcová a počátky realistické povídky české ze života lidového.

Božena Němcová stojí ve dvojím smyslu jako průkopnická osobnost v dějinách písemnictví i kultury svého národa. Lidsky jest první významnou plnokrevnou ženou české literatury. Slovesně jest s Máchou a s Tylem zakladatelkou české prósy povídkové, od níž pokračuje pak nepřetržitá tradice; hlavně v povídce vesnické jest její význam iniciátorský. Jako lidská individualita znamená úplný odvrát od předbřeznového ženství českého, sentimentálního v lásce, pokorného a praktického v manželství, určujícího si svůj osud vůlí mužovou a znajícího ve veřejnosti leda projev citového vlastenectví. B. Němcová, žena smyslová a citová zároveň, přitom však s bohatými zájmy rozumovými a s pochopením společensko-reformních tendencí, má, stejně jako muži-básníci jejího pokolení, odvahu k plnému prožitku vlastního osudu podle mravních zákonů svého nitra, předjímajícího namnoze etický vývoj budoucí. Jako spisovatelka spojuje romantickou vidinu zdokonaleného lidství, žijícího ve šťastné shodě s přírodou, s realisticky přesným, národopisně školeným pozorováním, jež se nespokojuje s genrovým figurkáním českých vrstevníků, ani s tendenčním psaním německých učitelů. Takto vytváří počátky realistické povídky ze života lidového na naší půdě, doprovázena několika autory, kteří se jí mo-

hou rovnati podrobnou znalostí venkovského lidu, nikoli však typičností a poetičností podání.

Na sklonku romantiky se ohlašuje v literaturách západních a pak i v Rusku vesnická povídka, důležitý to stupeň k realismu výpravnému. Pro české písemnictví jsou zvláště důležité poměry v Německu. Když antikisující idyla a rousseauovsky výchovné venkovské obrazy švýcarské připravily půdu, ukázal se dvojí proud. Jeden, s Jerem. Gotthelfem v čele, měl ráz lidovýchovný a mravokárný a lnul s drsným naturalismem k primitivnímu životu; u nás našel následovníky v kazatelském Fr. Pravdovi, J. Ehrenbergovi a zčásti i v Antoši Dohnalovi. Druhý, uvědomělejší směr, prodšený pokrokovými snahami Mladého Německa, ale nejistý ve znalosti venkova, postupoval od K. Immermanna k B. Auerbachovi; k němu přísluší oba malíři Českého lesa, jadrný figurkář J. Rank, jenž byl oblíbencem V. B. Nebeského, a jemný mistr přírodní drobnokresby, Adalb. Stifter. S nimi souvisí i B. Němcová v Čechách i J. Kalinčák na Slovensku. Ve Francii se G. Sandová stává v 40. l. z lyrické a reflektující subjektivistky líčitelkou selských výjevů a idealizovaných postav románových; cestu za jejím vzorem, již B. Němcové doporučil J. R. Čejka, podnikne teprve K. Světlá. S jejími venkovskými romány současné i příbuzné jsou skladby G. Eliotové v Anglii, B. Björnsona v Norsku a I. S. Turgeněva a D. V. Grigoroviče na Rusi; u jedněch z těchto mistrů převládá zor filosofický s tendencí reformní, u jiných realisticky skladná malba povah.

Božena Němcová (1820—1862) se narodila jako Barbora Panklová ve Vídni 4. února 1820, matkou její byla služka vévodkyně Zaháňské Terezie Novotná, otcem vévodský kočí, rakouský Němec Pankl; sňatek rodičů nastal teprve po narození dítěte. Jako nemluvně se odstěhovala s rodiči do Ratibořic u České Skalice do chalupy pod zámek vévodským. Matka, pocházející z tkadlecké rodiny české z Kladska, se v Ratibořicích doučila německy a vykonala úsilný a ne snadný přechod z rodiny služebnické do vrstvy vyšší. Ježto byla velice zaměstnána službou v zámku a kromě toho měla kolem sebe stále se množící houf malých dětí, nemohla o dcerušku Barunku valně dbáti; otec Pankl byl s vévodkyní většinou mimo domov; i připadla po pět let, od r. 1825, kdy se k dceři přistěhovala, starost o větší děti babičce Magdaleně Novotné, rázovité stařeně, kotvici přísnou mravností, národním uvědoměním, bohatým darem fabulačním a zvykoslovnou ryzostí v tradicích kladských Čechů. Podhorská příroda, do níž panstvo ratibořské vkouznilo kus

parkové kultury, působila na dorůstající dívku neméně než zámecká společnost, kupíci se kolem velké dobrodružky, jedné ze šlechtických milostnic na kongresu Vídeňském, vévodkyně Zaháňské. Vychodivši školu v Skalici, kde se jí dostalo vzdělání celkem chatrného, byla r. 1830 poslána k obročnímu Hochovi do Chvalkovic, aby se přiučila němčině a panskému mravu; ve vzdělané rodině mnoho získala. I vrátila se krásná, tělesně rozvitá a citově vznícená i zasvěcená Barbora Panklová r. 1833 do Ratibořic, oddána romantice četby, lásky a blouznění. Dne 12. září 1837 se vdala podle vůle matčiny, ale bez náklonnosti, za finančního respicienta Josefa Němce, muže o patnáct let staršího, sice osvíceného, energického a vlasteneckého, ale hrubého a nestálého. S ním střídala často bydliště a dojmy; v Červeném Kostelci přilnula k lidovým vrstvám, po krátkém pobytu v Josefově a v Litomyšli odešla do Polné, kdež se stala uvědomělou Češkou a vlastenkou ve smyslu tylovském; v l. 1838—1842 se narodily jí čtyři děti, ale zároveň ji stihla těžká choroba ženská, z níž se již nevyhojila. R. 1842—1845 žili Němcovi v Praze, a krásná mladá paní upoutala přední zástupce duševního života českého, z nichž na ni kromě pozdější nevěsty Čelakovského, Antonie Reissové, a jejich dvou sester, pí. Fričové a Staňkové, zvláštní vliv měli učený lékař, krasoduchý estét a překladatel Josef Rodomil Čejka, filosof a pedagog Karel Slavoj Amerling, nad jiné však Václav Bolemír Nebeský, za jehož působení se stala netoliko horlivou vyznavačkou Hegelovy filosofie, ale i českou básnířkou; přátelství k Nebeskému, jež doznávalo i po jeho odchodu do Vídně, mělo ráz vztahu milostného. Za pobytu v Domažlicích (1845—1847) studovala chodský lid, sbírala báchorky a konala dílo politického probuzení v duchu Havlíčkově, což zavinilo přeložení jejího muže do německých Všerub. Brzy potom, stísněna duševně i tělesně a zklamána také ztroskotáním nadějí, kladených do r. 1848, odešla s rodinou do Nymburka a do Liberce. Když pak její choť jmenován r. 1850 do Jageru a záhy nato do Miškovců v Uhrách, rozhodla se s dospívajícími dětmi zůstatí v Praze. Druhý její dvanáctiletý pobyt pražský, jež přerušila výletem do Drážďan a cestami na Slovensko a do Uher r. 1851, 1852, 1853 a 1855 a poslední návštěvou rodného kraje na podzim r. 1859, byl neutěšený. Hmotné poměry rodiny byly nuzné, zvláště když r. 1854 Josefu Němcovi plat zcela zastaven; časem byla nešťastná paní nucena prositi přátel o výpomoc a milodary mnohdy ponižující. Poměr manželů byl napiatý a od úplného vnitřního odcizení se stupňoval v brutalitu se strany mu-

žovy, zvláště když vášnivá paní, krásná i v úpadku, opětovně zapřádala milostná přátelství s muži daleko vynikajícími nad úroveň jejího chotě; tak zasáhli do jejích vnitřních osudů I. J. Hanuš, Fr. M. Klácel, zvláště vášnivě pak Jan Helcelet a Dušan Lambl, posléze V. Č. Bendl a Hanuš Jurenka. Ale z těchto dobrodružství srdce, plných iluzionismu, se vždy vracela s přeraženými křídly domů a tam u krbu vychládlého a v místnosti chudé a nehostině nalézala svého zestárlého muže, mrzutého, lhostejného, hrubého. Jen horlivou činností literární, vzletáním do volných oblastí obraznosti a svědomitou výchovou vroucně milovaných dětí se Němcová osvobozovala z životní tísňe; na podzim r. 1853 ztratila milovaného syna Hynka. Na podzim r. 1861, po krátkém pobytu v Novém Bydžově a v Chlumci n. C., odešla ještě, pozvána knihtiskařem Augustou, k vydávání svých děl do Litomyšle, leč vytrpěla tam mnoho muk nedostatkem a chorobou. Návratu svého do Prahy dlouho nepřežila, dne 21. ledna 1862 zemřela předčasně zestárlá a zešedivělá. Knižecí ráz měl pohřební průvod na Vyšehrad: platil ženě, jejíž poslední léta byla řadou zápasů s bídou, s ponížením, se zklamáním.

Literární činnost zahájila B. Němcová r. 1843—1845 lyrickými básněmi vlasteneckých námětů a milostně sentimentálního zabarvení. Kromě běžných motivů neurčitého slovanství a historicky uvědomělého češství se tu hlásí i požadavek politického projevu a ženiny účasti v bojích národních: sebevědomí ženské osobnosti, hlavně mateřské, prosycuje tyto patetické a hluboce prožité verše. Ideově se přiklání k vlastenecké poesii »Mladé Čechie«, zvl. k lyrice V. B. Nebeského, za jehož přímého vlivu a snad i slohové účasti vznikly.

Vypravěčské své umění vycvičila B. Němcová od r. 1844 na báčhorkách a pověstech, které vydávala za výtvary prostonárodní a lidové, ač od citového prožitku a volné hry fantasmie až po vzletné a obrazné podání byly jejím osobitým dílem, zosnovaným jen částečně kolem motivů z domova ratibořského a z pobytu na Domažlicku (v. str. 184); teprve její slovenské pohádky a pověsti ze sklonku let 50. náleží valnou měrou národopisu. V národopisných studiích lidopisných a krajopisných, často velmi podrobných a pronikavých, vzdělával se její realistický smysl pro lidovou skutečnost, a vedle erbenovského zájmu etnografického můžeme v nich spatřovati i vliv mladoněmecké školy, která hlavně v cestopisných obrázcích a feuilletonech žíznila sledovala a názorně popisovala různé zjevy životní. Tím, že si B. Němcová s folkloristickou přesností všimá tvarové osobitosti lidového bytu v Čechách a na Slovensku, a

že svou práci koná jako průpravu tvorby umělecké, připomíná jiného předáka národního umění našeho, Jos. Mánesa. Z těchto statí a studií obrazy období domažlické a všerubské statí, otiskované dílem ve »Květech«, dílem v »České včele«, z nichž významnější jsou »Obrazy z okolí domažlického« (1845 a 1846), »Selská svatba v okolí domažlickém« (1846), »Král. hraniční město Brod v Leše« (1852); ostatní referují o politickém ruchu v chodském lidu na začátku konstituce neb shrnují drobné záznamy národopisné; k léčebnému období r. 1846 se nesou »Dopisy z Lázní Františkových«. Na třech cestách po Slovensku v Uhrách načerpala materiál pro črty: »Z Uher«, »Vzpomínky z cesty po Uhřích« (1854), »Uherské město Darmoty« (1858), »Kraje a lesy ve Zvolensku« (1859) a »Obrazy ze života slovenského« (1859). Mnohé z těchto studií, posud ceněných národopisci, obsahují vedle bohatého materiálu etnografického i zárodky novelistických prací B. Němcové. (Úplný otisk všech drobných statí a článků Boženy Němcové, i pokud dříve nevydány knižně, podává IX., X. a XI. sv. vyd. Laichtrova, hojněji VIII., XI., XIII. a XIV. sv. vyd. Kvasničkova.)

Povídky B. Němcové se počínají novelistickými drobnokresbami, čerpanými z Domažlicka: »Dlouhá noc«, »Domácí nemoc« a »Obrazek vesnický« (vesměs 1846—1847), jež se liší od národopisných popisů jen slabou zápletkou dějovou. Na to kreslila rázovitě ženské charakteristiky lidové: v »Barušce« (1853) předvedla v rámci velkoměstského prostředí historii služky s temným sociálním pozadím; v »Sestrách« (1854), jež jsou patetickou obžalobou tragického osudu svedené ženy, užila dějového paralelismu, čerpajíc ze zkušeností z ratibořského domova; v »Rozárci« (1855), původně se jménem »Pomněnka šlechetské duše«, s lidumilnou citlivostí předvedla nešťastnou, životem odstrčenou, mravně ušlechtilou postavu z maloměstské chudiny podle modelu domažlického; v »Karle« (1855), námětu chodského, s živou dramaticností zpracovala vášnivý milostný motiv, zesílený ještě nevšedním konfliktem mužské osobnosti, pokládané dotud za děvče; »Divá Bára« (1856), vzniknuvší za vlivu »Malé Fadetty« G. Sandové, předvádí ostrými rysy a s jadrným humorem samostatnou dívčí povahu venkovskou. V těchto pracích se hlásí lidopisné studium hojností původních a malebných jednotlivostí, světový názor básnířčin společensko-mravní tendencí a sympatiemi pro vrstvy lidové, romantická četba hledanými

zápletkami, umělecké nadání epickou živostí a šíří, dramatickou vzrušeností a zdařilou charakteristikou.

V dobách největšího hmotného strádání, vlastní choroby, zoufalé bolesti nad ztrátou syna Hynka, trpkého zklamání v lidech, v l. 1853—1854, si B. Němcová křísila utěšené obrazy dětství a rodného kraje s osobou své babičky uprostřed; občasně návraty do domova umocnily živel přírodní; národopisné studie od dob domažlických přispěly k propracování zvykových prvků lidových — vše to pisatelku okouzlovalo a osvobozovalo. Do díla takto osobně útěšného vpracovala částečně starší plán, doporučený zejména přítelem I. J. Hanušem, aby zobrazila všechny slavnosti a obyčeje lidové v okruhu jednoho roku, ale didakticko výchovný rámec poskytl moravský lékař-pedagog Fr. Mošner svou »Pěstounkou«. Tak vznikla »B a b i č k a«, »obrazy venkovského života«, kterou v červnu roku 1855 vydal Jar. Pospíšil ve 4 seš. (Z nesčíslných samostatných vydání »Babičky« vyniká Fr. Bartoše z r. 1887 pečlivým úvodem a výkladem, trpí však libovolnou úpravou textovou; r. 1903 vyšlo vydání jubilejní s mistrovskou výzdobou i ilustracemi A. Kašpara; dokonalá edice knihomilská v úpravě V. H. Brunnera péčí M. Svobody r. 1912; Hofírkovo vyd. z r. 1926 přináší úvod Arna Nováka; v »Kytici« Stát. naklad. sv. XXII., 1935 obnovil Mil. Hýsek pův. text z r. 1855 a připojil vedle úvodu i cenné poznámky, srovnávající »báseň« s »pravdou« životní i životopisnou. »Babička« jest z českých knih v cizině nejrozšířenější, jež přeložena do všech jazyků slovanských, do němčiny, angličtiny, francouzštiny, vlaštiny a rumunštiny.) Dílo, vzniknuvší z idealisující nálady vzpomínkové, básnicky obměňuje a zkrášluje osudy rodiny Panklovy (= Proškovy) v Ratibořicích, zejména pak babičky její, Magdalény Novotné, jakož i lidového a zámeckého jejich okolí; poměr Barunky, v níž se básnířka sama zpodobila, k babičce, ale i vztah babiččin k okolí v rámci koloběhu ročního a lidových zvyků s ním spojených dávají dějový obrys. Kolem skrovného epického děje, vyřešeného šťastně se silnou dávkou radostného optimismu, seskupila básnířka řadu nezapomenutelně životných lidových typů, celou galerii lidových scén a přírodních výjevů, roztomilých dětských obrázků; rousseauismus autorčin se vlil do půvabného vystižení vztahu prostého venkovana k přírodě; romantika si vyžádala svůj díl v episodické postavě Viktorčině, jejíž osud vedle milostné zápletky Kristliny a Mílovy dramaticky oživuje idylický tok děje; šlechtická vrstva, zosobněná hlavně paní kněžnou, pojata jest nejen s vědomou idealisací, ale i v optimistickém pojetí je-

jího poslání v lidu, avšak i tu básnička zdůrazňuje mravně výchovné působení babiččino. Všecky podněty knižní i vlivy cizích myslitelů jsou vyváženy jednak intensivním prožitím skutečnosti, jednak vpravdě básnickým názorem, opírajícím se o viru ve sdružení všeho tvorstva v účinné lásce bratrské. Ač není ucelenou skladbou románovou, nýbrž volnou řadou výjevů, přece »Babička« jest klasickým dílem naší literatury novelistické: básnička dovedla v něm mistrně sloučiti svou osobnost s epickou objektivností, výsledky pozorování národopisného s rušným dějem, velké umění slovesné s národní původností, širokou malbu přírody s neobyčejnou znalostí lidského srdce. To uznali povolání posuzovatelé, na př. Erben, hned při vydání knihy, to potvrdil úspěch knihy doma i v literatuře světové.

Dopsavši »Babičku«, B. Němcová směřovala k jednotné koncepci románové, kde by spojila charakteristiku lidu s reformními tendencemi společenskými; uskutečnění toho plánu se přibližila nejvíce v rozlehlé, problematikou zatížené, ne zcela vyrovnané povídce »P o h o r s k é v e s n i c i« (1856), při níž užíla jednak staršího náčrtu, jednak motivů povídky »Drotaři« od katolického lidového spisovatele, hr. B. Sylvy-Tarouccy. Umělym sloučením trojího živlu, české šlechty, chodského lidu na Šumavě a slovenských drotarů si upravila látku, kde mohla zdůrazniti své lidumilné řešení otázky o vztahu lidu ke šlechtě a namnoze těžiti ze svých vlastních bolestných prožitků společenských. Poslední práce B. Němcové jsou skromnějšího rozsahu. Z nich dvě se zabírají usilovně do otázek sociálních: »V z á m k u a v p o d z á m ě í« (1856), jest sociální kresba o vyrovnání rozporů mezi lidem a panstvem a vyznívá ostře vyhrocenou tendencí; »C h u d í l i d é« (1856) oživují dávné dojmy z Červeného Kostelce se silným přízvukem humanitním a v jadrném realistickém podání mravní šlechetnosti prostého lidu; s jasnou plastikou nakreslený povahopis »D o b r ý ě l o v ě k« (1858) se vrací k tématu a ovzduší »Domáci nemoci« a »Barušky«; »C h y š e p o d h o r á m i« (1858) v utěšené zápletce milostné odráží svěží dojmy z druhé cesty po Slovensku z r. 1852. Poslední dokončená povídková práce básniččina, »P a n u ě i t e l« (1860), podřizuje dětské vzpomínky školské reformní tendenci vychovatelské. Zlomkem zůstaly skvěle vypravovaný počátek povídky. »C e s t a z p o u t i« a zběžně psaný úryvek románu »U r o z e n ý a n e u r o z e n ý«, vyvážený z mladosti jejích rodičů ve Vídni; autobiografickou cenu má vášnivě zoufalé vyznání zhroubené ženské duše, »Č t y ř i d o b y« (z r. 1855). Ve všech těchto pracích se ukazuje novelistické umění

B. Němcové na vrcholu. Na svěže a sytě vystiženém pozadí lidového života a přírodní malby se rýsují svérázné postavy jmenovitě ženské, typické pro svůj národ, mravně hluboké, nevšední osudem; jejich život podává často v zkratkách konflikty společenské, a básniřka, jež v milém idealismu nabízí pravidelně kladné a šťastné vyřešení sporů individuálních i rodových, naznačuje bez vtíravé tendence možnosti rozluštění. Živost epického vypravování, malebnost líčení, ryzost a rozmanitost jazyková, ušlechtilý humor a něžná poetičnost dodávají těmto dílům půvabu nehynoucího. Několikráté projevuje tu B. Němcová též své názory v ženské otázce: zdůrazňuje všestrannou výchovu pro život a pro domácnost, ale současně žádá pro ženu vzdělání rozumového; kult lásky, k níž předurčuje ženu právo šťastného sebeurčení, vrcholí u ní oslavou mateřství; manželství chce stavěti na základě vzájemné náklonnosti, úcty a porozumění; se sociálním smyslem si všímá otázky služkovské, ironisuje mělkost maloměstských žen, sní o souladném typu aristokratek rodem, duchem, zásluhou.

Poslední dobou obrácena pozornost také k podružným pracím spisovatelčiným, k satirickému obrázku, »K á v o v á s p o l e č n o s t« (1855), který A. M. Tilschovou zdramatisován, k překladům her »Pravzor Tartuffa« od Gutzkova, »Díblík« od Birch-Pfeiffrové, »Vláda a láska« od Chojeckého, k článkům a výpisům národopisným, k politickovýchovným projevům, jmenovitě pak ke krajně upřímné, někdy sebeobnažující korespondenci, pro poznání básniřčiny tvorby i její doby významné.

S e b r a n é s p i s y B. Němcové počaly vycházeti r. 1862 za její radakce nákl. Augustovým v Litomyšli a obsáhly do r. 1863 VIII sv.; autorka se nedočkala dokončení, ani neměla vlivu na uspořádání a úpravu dalších svazků, které sestaveny jsou nahodile a libovolně. Přehledně a prakticky uspořádána jsou díla B. Němcové v »Nár. bibl.« 1869—1891 o IX sv., poslední díl souboru obsahuje též ukázky autorčiny pozůstalosti. Ve sbírce »Čeští spisovatelé XIX. stol.« vyšly v l. 1904—1920 spisy B. Němcové ve XIV sv. péčí M. Gebauerové, Jar. Vlčka a V. Tille s cennými úvody zvl. pohádkoslovnými; v posledních 3 sv. korespondence. Tato edice překonána vyd. z l. 1928—1930 ve XIV sv., kterou u firmy Kvasnička a Hampl chronologicky a namnoze s kritickým aparátem uspořádal Mil. Novotný, vyčerpav i pozůstalost úplně. Na obou těchto vyd. založil v l. 1927—1930 svůj soubor o VIII sv. v Borového »Pantheonu« K. Híkl; poslední sv. obsahuje hojný výběr korespondence. Gebauerové i Híklův soubor dopisů doplňuje vydání »Korespondence a zápisků«, po-

řízené 1913 Vinc. Vávrou; přehledný obraz listového umění B. Němcové ve »Výboru z korespondence B. Němcové« 1917 a 1922 prací Zd. Záhoře; výběr »Myšlenek« pořídil V. Tille 1920.

Pro svůj životopis podala B. Němcová mnoho zpráv, většinou ve volném a zahaleném zpracování básnickém, zvl. v dílech »Babička«, »Pan učitel«, »Čtyři doby«; zprávy ty dlužno však pojímati kriticky a přesně odlišovati fakta i jinak doložená od motivů literárních, podléhajících uměleckým zámyslům; kritiku takovou provedli ve své monografii Tille, ve »Sborníku B. Němcové« B. Kulíř, J. Ježek, V. Vávra a j. Velmi mnoho poskytuje pro životopis korespondence Němcové; ze zpráv jejích přítelkyň K. Světlé (»Z lit. soukromí«) a S. Podlipské (životopis) mnohé zabarveny osobně a přebarveny. Po J. E. Sojkovi se pokusil o životopis B. Němcové ve formě knižní Jos. Hanuš, »B. Němcová v životě i ve spisech« 1889, práce neobratná dnes ceny nemá. Z pokladu osobních vzpomínek a dojmů, básnicky a nekriticky, ale velmi živě a názorně vyličila svou přítelkyni S. Podlipská »Životopis B. Němcové« (1891), dodatkem k sebraným spisům Kobrovým. Co se nepodařilo Hanušovi, provedl lépe a kritičtěji ve spise, určeném studentstvu, Vincenc Vávra, »B. Němcová« (1895), ale i on překonán základní novou prací V. Tille, »B. Němcová« (»Zlatoroh« V—VII, třetí přepracované vydání 1920). V. Tille chce podati »kroniku života B. Němcové«, ale nezanedbává ani stránky estetické a lit. historické; zvláštní cenu má bohatý aparát obrazový a vydatné využití korespondence; po té stránce doplňkem základní této monografie spis Josefa Lelka, »Božena Němcová« (1920), osvětlující jmenovitě rodinné poměry básnířčiny; z jiných prací životopisných: Jos. Lelek, »Poslední léta B. Němcové« 1914, »Příspěvky k životopisu B. Němcové« 1917, »B. Němcová a J. Helcelet« 1921; J. Vondráček, »B. Němcová v Nymburce« 1913; Zd. Nejedlý, »B. Němcová a ratibořické údolí« 1922; Zd. Záhoř, »B. Němcová a V. B. Nebeský« 1920. První soustavný pokus o lit. hist. zhodnocení učinil Arne Novák, »Lit. čes. XIX. stol.« III, 2, 1—117, co tam biografického, dnes již zčásti zrevidováno. Na paměť 50. výročí úmrtí B. Němcové vydala 1912 učit. jednota Komenský v Náchodě spis. »B. Němcová. Sborník statí o jejím životě a díle«, důležitý hlavně pro poznání mladosti B. Němcové a prací mladost tu zobrazujících, v závěru řada neznámých dokumentů životopisných; hlavní statí: o rodném kraji a mládí B. Němcové pojednali B. Profeld, B. Kulíř, J. Ježek, V. Vávra a přispěli tak ke kritice zpráv, hl. »Babičky«, »Pana učitele« a »Chu-

dých lidí«. Osobní vztahy B. Němcové doličují Fr. Bílý (k Boh. Rajské), L. Quis (k Havlíčkovi), J. Kabelík (ke Klácelovi), Alb. Pražák (k mladším literátům 50. let); určitou oblast snah B. Němcové rozbírají: Jan Máchal její poměr k slov. vzájemnosti, Jan Roubal její úsilí o vzdělání ženské. Poměrně málo statí lit. historických: Arne Novák analyzuje básně, V. Vávra a K. Híkl »Chudé lidi«, M. Hýsek podává »Pramenný příspěvek k »Babičce«, St. Souček některé pověsti z Náchodska; vedle toho řada vzpomínek, na př. z rodinných pamětí dcery Theodory a ze zápisků K. Světlé, též obrazový materiál hodnotný. Z jiných monografických studií: V. Tille, »České pohádky do r. 1848«, 1909 a »Soupis českých pohádek« 1929 a 1934; Jiří Polívka, »Súpis slovenských rozprávok« 1923—1934; Fr. Wenzl »K historii »Pohorské vesnice« v »L. filol.« 1913; Vl. Kučerová, »K historii ženského hnutí v Čechách« 1913; Arne Novák, »Marietta« v »Hovoroch okamžiků« 1926; celkové ocenění: Jar. Vlček v »Několika kapitolkách z dějin naší slovesnosti«, II, vyd. 1912; Šalda v knize »Duše a dílo« 1913 a »Básnický typ B. Němcové« 1935; Arne Novák ve sbírce »Myšlenky a spisovatelé« 1914; J. Voborníka přednáška »O B. Němcové« 1920; Zd. Nejedlý, »B. Němcová« 1928; podrobný knihopis prací o B. Němcové podal Zd. Záhoř v ČČM. 1920 a 1923, týž vydal také antologii »Hlasy o osobnosti a díle B. Němcové« 1927.

Současně s B. Němcovou se staly na třech různých místech oblasti československé pokusy zachytiti skutečnost lidovou; František Pravda kreslil podhoří na českém jihozápadě, Antoš Dohnal venkovany hanácké, Jan Kalinčák skutečný život uherského Slovácka (o něm níže v odd. o spisovatelích slovenských).

František Pravda (1817—1904), vlastním jménem **Vojtěch Hlinka**, se narodil dne 17. dubna 1817 ze starousedlé rodiny v Nekrasíně u Jindř. Hradce; do škol chodil v Klášteře Žďáru a ve Svitavách, na gymnasium v Jindř. Hradci, filosofii a bohosloví vystudoval v Praze a ve Vídni. Byv vysvěcen, kaplanoval v Jarošově u Jindř. Hradce, v Kvílicích u Slaného, v ústavě slepců v Praze; r. 1847 odešel k trvalému pobytu jako hraběcí vychovatel na Hrádek u Sušice, kdež pobyl do smrti dne 8. prosince 1904. Do literatury vstoupil Fr. Pravda r. 1848 novelou »Dvě svatby najednou« v Štulcově »Blahověstu«, otiskoval pak až do konce 70. let hojné práce povídkové, jež vyšly ve třech souborech, v »Povídkách z kraje« (1851—1853 v V sv.), »Sebraných spisech Fr. Pravdy« (1871—1877 ve IV sv. v »Nár. bibl.«) a v »Sebraných povídkách pro lid« (1877—1898 v XII sv.); k tomu se druží ještě

výběr Pravdových povídek pro děti, »Kytice« (XIV seš.). Z povídek Pravdových došly zvláštní oblíby »Matěj s prošťák«, »Vávra kuřák«, »Žárlivý Adam«, »Štěpánův Vít učí se na kněze«, »Matka studentů« a j. Literární osobnost Pravdova byla od počátku táž: s charakterní kresbou rázovitých postav prstonárodních, se široce epickým a jímavě primitivním vystihováním svébytnosti venkovského lidu dovedl sloučiti důrazné moralisování a katolickou tendenci nábožensko společenskou; jadrný vypravovatel měl však u něho vždy vrch nad stranickým kazatelem; výborný znalec našeho venkova zastínil v něm účelivého žáka Auerbachova. (Fr. Pravda sám podal životopisný materiál v črtách »Z mého mládí na Moravě«, ve »Vzpomínkách na studie v Jindřichově Hradci« a ve »Vzpomínkách ze života v Hrádku« [tyto ve »Vlasti« 1891—1892, ony v »Sebraných povídkách«]; význam jeho ocenili Arne Novák v »Literatuře české devatenáctého století« III. díl, část 2., str. 118—136 a Fr. Holeček, »Fr. Pravda. Obraz jeho literární činnosti«. V Brně 1906.)

František Pravda zahazuje řadu katolických povídkářů českých, kteří v publikacích »Dědictví svatojanského« slučovali živé líčení českého lidu s tendencí nábožensky výchovnou a konservativně obrannou. Ze staršího pokolení náleží k nim Josef Ehrenberger (1815—1882), rodák z Korouhve u Poličky, dlouholetý farář v Solnici a od r. 1868 kanovník na Vyšehradě. Kromě dějepisných statí, prací homiletických a povídek pro mládež pěstoval plytké vypravovatelství historické (»Tataři na Moravě«, »Ostruha krále Jana«) a psal povídkové obrazy ze života venkovského: »Tři králové z Bukoviny«, »Medák a Voštinák«, »Excurrendo mládenec«, »Starší Houkalovi na živnosti a na výminku« a zvl. rozlehlou skladbu s pozadím rakousko-pruské války z r. 1866 »Rodina Čermáková«. Ehrenberger otrocky okresloval poměry na Solnicku a sledoval je spíše jako kazatel než jako národopisný pozorovatel; rázovitého svého domova se dotkl pouze v některých kresbách vzpomínkových na př. »Smutné posvícení«. (Sebr. spisy 1875—1876 a nov. vydání péčí F. X. Dvořáka 1900—1903, nekrolog od V. B. Třebízského v »Osvětě« 1882.)

Antoš Dohnal byl pseudonym Leopolda Hansmana (1824—1863), přítele Boženy Němcové, okresního kancelisty v Brně, jenž si jako Klácelův spolupracovník, pak i samostatný redaktor »Moravských novin« (1853—1861) a pořadatel »Domáčího přítele« získal značné zásluhy o novinářství mo-

ravské. Vedle eklektické lyriky a historických dramát psal L. Hansmann hlavně novelistiku; vycházelyť od r. 1860 v »Moravských novinách« a v kalendáři »Domácím příteli« s maskou venkovského souseda a písmáka Antoše Dohnala jeho rozprávky ze života hanáckých venkovanů, na př. »Jak jsem dostal půllán« (1860), »Franta na vojně« (1861), »Na pazderně« (1862) a »Tonek« (1863 nedokonč.); jsou to jednoduše osnované povídky s plastickou charakteristikou lidových osob z Kroměřížska, velmi živě psané prostou spisovnou mluvou, hojně zbarvenou dialekticky; moralistní tendence v nich není, takže kromě hodnoty etnografické jsou oceňovány jako počátky vesnické naturalistické povídky moravské. Dlouho byly nepřístupny, až je r. 1907 vydal v Telči souborně Jan Kabelík, Antoš Dohnal, »První povídky hanácké«; od téhož vydavatele je i studie o Leop. Hansmannovi v ČMM. 1907 a 1919—1920, přehledné ocenění od M. Hýska v »Lit. Moravě« 1911, str. 40—44.

5. Karel Havlíček a české novinářství.

České novinářství, které v 40. letech nahrazovala částečně literatura brožurková, se počíná teprve probuzením konstitučního života v Rakousku; do té doby byl v Čechách jediný časopis politický, »Pražské noviny«, jež za redakce Lindovy a později Čelakovského měly význam hlavně literární; r. 1846 se stal jejich redaktorem K. Havlíček a tu položil základ a vztyčil vzor českého národního novinářství.

Karel Havlíček Borovský (1821—1856) se narodil dne 21. října v Borové u Přibyslavě, kde vychodil též školu utrakvistickou; doučiv se na německé škole v Jihlavě německy, přestěhoval se r. 1833 s rodiči do Německého Brodu a studoval tu na gymnasiu do r. 1838. Tehdy odešel do Prahy na filosofii a hned v prvním roce se stal uvědomělým Čechem, horlivým Slovanem, osvíceným racionalistou. Aby mohl úspěšně probouzeti lid, vstoupil r. 1840 do semináře, ale projeviv myšlení svobodomyšlné i v otázkách náboženských, byl 9. září 1841 vyloučen pro »nedostatečný prospěch a lehké zásady«. Doma se připravoval soustavně k činnosti spisovatelské, vzděláváje se hlavně v duchu slovanské vzájemnosti; i přijal radostně prostřednictvím Šafaříkovým vychovatelské místo na Rusi a vydal se tam přes Vídeň a Lvov, kde K. V. Zap jej uvedl do studia života i písemnictví polského. V Rusku vytrval od počátku 1843 do léta 1844; tu poznal filosofii Hegelovu, kritiku mladoněmeckou, ale i slavjanofilské hnutí na Rusi a brzy se vylé-

čil ze svého nadšení rusofilského. Nejmocnějším literárním dojmem byl ruský realismus Gogolův; v té době se vzdělal Havlíček též na nejlepšího českého epigramatika. Vrátil se přes Polsko v létě 1844 do Čech, konal drobnou buditelskou práci v Něm. Brodě, r. 1845 upozornil na sebe jako kritik v »České včele«, počátkem r. 1846 převzal řízení vládních »P r a ž s k ý c h n o v i n« a »Č e s k é v č e l y«; tuto proměnil v nejlepší list kritický a literární, a tak odevzdal ji po roce do rukou V. B. Nebeského. »Pražské noviny« se staly za jeho vedení z opatrného vládního časopisu liberálním listem, který byl »svědomím celé vlasti«. R. 1848 vstoupil činně do politiky, zahajuje schůzi »Národního výboru«; brzy byl zvolen za Čáslav poslancem do zemského sněmu a pětinasobně do říšského sněmu ve Vídni, ale již v březnu 1849 skončil svou politickou praxi. České revoluční hnutí v duchu národně liberálním mělo v něm geniálního novinářského mluvčího; vzdav se vedení vládních »Pražských novin«, počal 5. dubna 1848 vydávati »Národní noviny«, jež do zastavení 19. ledna 1850 byly nejpopulárnějším listem politiky probuzeného českého národa. »Národní noviny« byly vystříhány »S l o v a n e m«; ten od 8. května 1850 do 14. srpna 1851 vycházel dvakráte do týdne a statečně potíral reakci. Ta však byla na postupu, list zakazován, Havlíčkovi zapověděna Praha, takže se musel odstěhovati nejprve do Kutné Hory, pak do Něm. Brodu. V listopadu 1851 postaven před porotu kutnohorskou, která ho však osvobodila; v prosinci téhož roku deportován do tirolského Brixenu, kam r. 1852 rodina ho následovala, ale po dvou letech odešla, nemohouc snésti drsného podnebí alpského. Koncem 1855 se směl vrátiti do Něm. Brodu k nucenému pobytu, ale při návratu do vlasti nalezl ženu mrtvou, sám si pak přinášel tuberkulosu. Marně ji léčil v lázních šternberských; odešel do Prahy, kde zemřel 29. července 1856. Jeho pohřeb na Olšany uprostřed nejtuzší reakce byl národu manifestací bolesti a lásky pro politického mučedníka.

Vlastní své povolání spatřoval K. Havlíček vždy v novinářství a tu se stal tvůrcem nejrůznějších druhů a útvarů; kromě toho však vynikl jako britký prosaik a rázovitý překladatel, jako řízný kritik a výborný básník satirický a epigramatický.

N o v i n á ř s k á č i n o s t politická vyplňuje pět let mužného života Havlíčkova a zahrnuje tři polit. deníky: vládní »P r a ž s k é n o v i n y« (1846—1848), samostatný orgán národní české strany liberální »Národní noviny« (1848—1850), k nimž se družil od ledna do dubna 1849 humoristicko-satirický týdeník »Š o t e k«, a politickou revui »S l o v a n« (1850—

1851); samostatně vydal Havlíček dva svazky novinářských statí, oba na prahu politické reakce 1851, a to »D u c h N á r o d n í c h n o v i n« a »E p i š t o l y k u t n o h o r s k é«. V těchto otiskl a rozšířil na 31 kapitolu své úvahy o otázkách nábožensko-politických ze »Slovana«, v oné knize vybral 81 nejdůležitějších článků z hlavního svého orgánu novinářského a věnoval je Fr. Palackému. Ve všech těchto pracích hájil Havlíček neohroženě a důsledně program politického liberalismu a nacionalismu jak proti reakci vládní a německé nadvládě, tak proti radikalismu revolučnímu; v základních kusech politických se hlásil k Fr. Palackému. V otázce slovanské sympatisoval s Poláky a Jihoslovany a zavrhoval ruské samodržaví i snahy po nadvládě Ruska nad Slovanstvem ostatním; v otázce náboženské byl liberál a nepřítel klerikalismu, žádal reformu církve, odstranění jednoty církve a státu. Zásady tyto, k nimž se družily snahy o povznesení průmyslové, hospodářské, o zdokonalení školství, o probuzení veřejného života na venkově, hlásal K. Havlíček ve svých novinách způsobem několikerým; informoval formou všeobecně přístupnou a skutečně lidovou o základních otázkách veřejných, kritisoval ostře, ale spravedlivě politiku vídeňské vlády i revolučního křídla, hájil postup strany národně liberální v Čechách, poučoval o politickém životě v cizině; přinášel statí praktické a všeobecně poučné; zachovával stále styk s českým venkovem. Jeho mohutná, rázovitá osobnost vystupovala za každou statí, jeho politicko-buditelskému programu podřízen byl každý článek, a veřejná kritika i uvědomělý racionalismus byly stále hlavními inspiračními zdroji novinářských orgánů Havlíčkových, které se rovnaly cizím liberálním listům svou pokrokovostí a mnohostranností, vynikající nad ně neohroženou odvahou. Forma, na niž působili Voltaire a Börne, byla lidová: přesný a jasný způsob Havlíčkova myšlení, břitký a úsečný jeho výraz, jadrný, ryzí a často gnomický a přiléhavě obrazný jeho jazyk, snaha psátí srozumitelně a populárně se tu výborně slučovaly a zjednávaly neobyčejnou popularitu těmto časopisům. V tom Havlíčka nedostihl nikdo z jeho následovníků.

Břítkým p r o s a i k e m se ukázal Havlíček ještě dříve, než nastoupil dráhu novinářskou. Toho dokladem jsou jeho »O b r a z y z R u s«, vlastně troška zamýšleného obsáhlého díla o ruském životě, řada národopisných a kulturně historických obrazů ze života současného Ruska, prodšených liberálním a demokratickým, protiněmeckým názorem a dokládajících neobyčejné pozorovatelské nadání Havlíčkovo i jeho smysl realistický, ale

i nedostatek pozornosti pro nejmodernější proudy na Rusi a závislost na názorech slavjanofilských hl. moskevských profesorů Pogodina a Ševyрева. Havlíček otiskl je v různých časopisech, souborně jich však nevydal; v knihu je sestavil a vydal r. 1904 v »Svět. knih.« Zd. Tobolka. Již K. V. Zap ve Lvově upozornil Havlíčka na Gogola, ježž sám byl r. 1839 překladem »Tarasa Bulby« uvedl do české literatury. K zakladateli ruského novodobého realismu přilnul Havlíček ze spisovatelů nejvíce, ačkoliv na něm nesprávně přeceňoval tendenci satirickou a nechápal fantasticky visionářského překreslování skutečnosti v jeho dílech (O »Gogolovi v české literatuře« pojednal rusky V. A. Francev v Petrohradě 1902). Z Gogola přeložil Havlíček řadu prací: velký humoristický román »M r t v é d u š e« (1849, knižně až 1894); povídky »N o s« (1845), »P l á š ť« (1845), »V i j« (1846), »P o v ě s t, k t e r a k s e r o z h n ě v a l i p a n M a t ě j s p a n ě m M a ť o u š ě m« (1846), »S t a r o s v ě t s k á š l e c h ť a« (1845) a dramatickou črtu »L o k a j s t v o« (1849). Stanovisko osvícenské, ostří protihierarchické, řízný vtíp, duchaplné pojetí pohnuly Havlíčka, aby podle německého přeložil z V o l t a i r a 11 menších prací s názvem »N ě k t e r é p o v ě s t i« (1851, Tobolkův novotisk v »Svět. knih.« 1905).

Jako kritik vystoupil Havlíček po prvé slavnou recensí Tylova »Posledního Čecha« v »České včele« 1845, při čemž rozhodně zdůraznil právo bezohledné kritiky v českém písemnictví; na »Českou včelu« se omezují v l. 1845—1848 jeho projevy kritické neb literárně polemické. Kromě ostrého odsudku Tyla, v němž odmítl zároveň celý pseudovlastenecký směr tehdejší české literatury, posoudil tu ještě kollárovské slovanství, Voce-la, Kappra, Bož. Němcovou a její pohádky, V. Štulce, J. Malého, slovenské separatisty Hurbana a Štúra, filosofy Čupra a Aug. Smetanu; příležitostně psal i o zjevech divadelních, školských i literárně organizačních; názory své vyložil teoreticky v »K a p i t o l e o k r i t i c e« v »České včele« 1846. Polemickou a kritickou řízností, útočností a neohrožeností tónu, živým odporem proti veškeré frázovitosti a sentimentalitě, zdravým smyslem pro organický prospěch literárně vynikl Havlíček, náš první kritický temperament, nad starší kritiky své doby, kteří se s ním shodovali v nejednom názoru, na př. nad Chmelenského neb Tyla, a tvoří protiklad ke kritikům se snahami literárně-historickými, jakými byli tehdy Sabina a Nebeský; jejich způsob psaní, subjektivní a duchaplný, odbýval Havlíček jako kritiku »šviháckou«. Sám byl přesvědčen o možnosti kritiky objektivní, zavrhoval zdůrazňování osoby kritisujícího; tím všim

se blížil dogmatické kritice osvícenské, jakož Lessing byl mu nejvyšší autoritou.

Bá s n í k Havlíček počal za gymnasijských let německými verši, prošel za studií patetickým elegismem v duchu Kollárově a radikálním horováním vlasteneckým i protiněmeckým, až našel za pobytu na Rusi svůj pravý genre, epigram, a v něm vlastní svůj sloh; zcela osobitě zpracoval slohové podněty, které přijímal hlavně ze spisovatelů osvícenských neb k osvícenství se vracejících, Voltaira, Bürgera, Blumauera a Heineho. Z dochovaných asi 200 Havlíčkových epigramů třetina jsou překlady, a z nich poznáváme nejlépe cizí vzory Havlíčkovy; jsou to Martialis, Lessing, jehož se Havlíček přidržoval také teoreticky, pak Logau a Puškin. Soustavné studium jejich spadá do doby ruské, kdy složil většinu svých satirických nápisů. Pronikavým vtipem, sahajícím namnoze k formě parodistické, úsečnou řečí, vyškolenou na prstonárodní písni, bičuje Havlíček nemilosrdně soudobé neřesti a zlořády literární, politické, společenské, jmenovitě však hierarchicko-církevní; velmi příznačně označil již r. 1845 rukopisný sešit epigramů: »Jehly, špičky, sochory a kůly ztesal, zkoval, zostřil, sebral k vůli vojně s hloupostí a zlobou místo šavel Borovský Havel« a rozdělil je štíplavým připsáním: »církví, králi, vlasti, Musám, světu.« Epigramům, v nichž se, jevě se však mistrem obhroublé formy, ale řízného ducha, vyrovnal Kollárovi, a zejména spřízněnému Čelakovskému, se blíží dravé parodie literární a politické z let 1846—1848, na př. »První generální schůzka Českého Museum l. p. 1847«, »Citlivá večerní píseň à la Picek«, »Šuselka nám píše«. Mocně za konstitučního ruchu působily a namnoze zlidověly Havlíčkovy parodistické popěvky politické, z nichž mnohé anonymně přešly do »Zpěvníka slovanského« (1848, viz otisk a rozbor od Fr. Táborského v ČČH. 1927); jsou to nejvýznamnější básnické plody revoluce r. 1848, burčující svědomí a vzdor národně liberálního tábora humorem, vtipem, satirou, paskvilem. Havlíčkova satira a parodie byla v českém písemnictví novinkou, hlavně, že útočný a bezohledný, řízný a vtipem překypující Havlíček zahájil proti starší, neosobně a matně typisující metodě, běžné na př. Langrovi neb Koubkovi, pojmenovanou satiru plastickou a reální. Z této půdy — kromě drobného cyklu, »Ž i v o t v ě č n ý«, dosvědčujícího protibohoslovnou a materialistickou koncepci náboženského filosofa na ruby — vyrůstají též tři větší básnické skladby Havlíčkovy. »K ř e s t s v. V l a d i m í r a« (psán podle plánů, přinesených z Ruska v l. 1848—1854, vydán po časopisech ve zlomcích 1861 a 1867, cel-

kově 1876; z dalších vyd., jichž do r. 1933 napočítal Hr. Omelčenko 65, významnější dvojí Quisovo v souboru Havlíčkových spisů r. 1897 a 1906, svými zřeteli textovými, faksimile Vrat. Čermáka Havlíčkova rukopisu s důležitou studií vydavatelovou 1925 a zvláště monumentální publikace Hr. Omelčenka, »Dějiny textu »Křtu sv. Vladimíra« 1933, který z původních autografů sestavil tři hlavní redakce díla a umně zrekonstruoval znění původní. Mnozí významní čeští kreslíři, E. Liška, Fr. Gellner, E. A. Hruška, Zd. Kratochvíl, V. H. Brunner, přistupovali ke »Křtu« ilustračně neb knižní úpravou.) »Legenda z historie ruské« navazuje na dva motivy staroruské legendy Nestorovy o utracení sochy Perunovy knížetem Vladimírem a o počátcích křesťanství na Rusi. Na nich zosnovanou groteskní legendu o caři Vladimíru prosytil Havlíček feuerbachovskou myšlenkou o lidském původu náboženství a zaostřil ve vtipnou parodii poměru církve a státu, císaře a Boha, nebes i panovníckého paláce, takže báseň, pohříchu nedokončená, jest geniální satirou na absolutismus světský i duchovní a na všechny útvary caesaropapismu dosahu i mimoruského. »Tyrolské elegie« (psány 1852, vydány až 1861 časopisecky, knižně do r. 1932 v 37 vyd.), líčí s börnovskou ironií a s neodolatelnými šlehy na c. k. absolutismus rakouský doby Bachovy v tónu prostonárodním humoristicko-satiricky deportaci Havlíckovu do Brixenu; pod úsměvem a pošklebkem kmitá bolestně zjitřený cit. Rázovité zpracování midasovské látky, prošedší mediem irským, které poznal Havlíček z přebásnění Hartmannova, v duchu lidové balady a s rozmarným, světlým humorem v duchu prostonárodním podává »K r á l L á v r a« (psán 1854, otištěn až 1870, z vyd. edice »Uměl. Bes.« 1922 přináší významný úvod od P. M. Haškovce, 1923 brněnské vyd. Jos. Kozlovského vedle úvodu cenné poznámky).

Všecka poesie Havlíčkova, založená na důkladném studiu prostonárodní písně české i slovanské vůbec, uchvacuje tím, čím i ostatní jeho tvoření literární a žurnalistické: vnitřní pravdivostí, silou mužné a odhodlané osobnosti, osvícenským názorem, břitkým vtípem, jenž se neleká drsnosti, ba neomalenosti, přirozenou duchaplností, prostotou výrazu a lidovostí slohu. V době absolutismu, na počátku našeho konstitučního života i v naší přítomnosti se soustředil všecek nadšený zájem národní na Havlíčka jako na osobnost, veřejného bojovníka, politického buditele a mučedníka; Havlíček-literát ustupoval před ním do pozadí. Ale i tento má v našich dějinách slovesných

místo pevné; uvědoměle a promyšleně činí konec vlastenecké romantice a vytváří počátky literárního realismu českého.

Literatura o Havlíčkovi. Nejcennějším zdrojem poznání Havlíčkova života i jeho povahy jsou jeho listy, které vydal L. Quis, »Korespondence Karla Havlíčka« 1903; vedle toho nepozbyly však ceny K. Havlíčka »Rodinné listy brixenské« ve vydání V. V. Zeleného. V Hoře Kutné 1888. Sebr. spisy Havlíckovy počal vydávati r. 1870 V. Zelený, po něm r. 1886—1887 K. Tůma; ale díla jejich zůstala zlomky. Teprve z poslední doby máme nová úplná vydání: »Karla Havlíčka Politické spisy«. K vydání upravil Zdeněk V. Tobolka. Díl I. »Pražské noviny«. Díl II. »Národní noviny«. Díl III. »Slovan« a »Epištoly kutnohorské«. V Praze, nakl. Laichtrovým 1900—1903 (celkem 5 sv. o 2999 str. textu a LXXXIV str. přídavek) a »Básnické spisy K. Havlíčka«. K tisku upravil L. Quis. Díl I. Básně. Díl II. Beletrie. Díl III. Kritiky. V Praze, nákl. týměž 1906—1908. — Z celkových děl o Havlíčkovi nejdůležitější jsou: K. Tůma, »K. Havlíček Borovský«, v Hoře Kutné 1885; T. G. Masaryk, »Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení« 1896, III. vyd. 1920, pojetí osobité, protiliberalistické a přizpůsobené Masarykovým názorům z r. 1896; proti Masarykovu výkladu čelí a k Tůmovi se vrací Em. Chalupný, »Havlíček. Obraz psychologický a sociologický«, 1908; týž, »Karel Havlíček« 1911 (Zlatoroh sv. IV., stručná to trest' spisu předešlého s cenným průvodem ilustračním), a týž, »Havlíček. Prostředí, osobnost a dílo« 1929; Zd. Tobolka, »Karel Havlíček« v »Literatuře české devatenáctého století« III., sv. 1., str. 538—669, a Jan Jakubec, »Karel Havlíček, básník«, tamže, str. 670.—720. Z novějších prací monografických, zvl. obsahu literárního: Jan Jakubec, »Tři čeští epigramatikové« v »Obzoru lit. a uměl.« 1900, týž, »Čelakovský a Havlíček« tamže 1901, týž, »Politická poesie K. Havlíčka« v »Naší době« 1905; Jar. Vrchlický, »O Havlíčkově poesii« v »Učit. přehl.« 1906; Jiří Polívka, »Havlíček a Rusko« ve sborníku »T. G. Masarykovi k 60. nar.« 1910; P. M. Haškovec, »Havlíček a Nestor« a »Havlíček a Rabelais« ve sbírce »V dvojím zrcadle« 1916; Arne Novák, »Havlíčková kritická mezihra« v kn. »Zvony domova« 1916 a »Slovesný výraz Epištol kutnohorských« v »Naší řeči« 1935; Fr. Táborský, »Havlíček a Bürger« v »L. filol.« 1918; Jiří Horák, »Z národopisných studií K. Havlíčka« v »Národopis. věstn.« 1923; Ant. Grund, »Havlíček und Blumauer« ve sborn. »Xenia Pragensia« 1929. Soupis děl Havlíckových a o Havlíčkovi pořídil K. Nosovský, »K. Havlíček 1821—1856«, II.

vyd. 1932; havlíčkovskou ikonografii sebral Boh. Vavroušek Slavětinský, »Památník K. Havlíčka Borovského« 1921.

Ostatní novinářství doby Havlíčkovy. Mezi novináři národně liberální strany stál Havlíčkovi zásadami, světovým rozhledem a duchaplným způsobem lidového podání nejbližše Karel Boleslav Štorch, jehož hlavní místo jest ve filosofii a kritice; nějakou dobu redigoval po Tylovi r. 1842 časopis »Vlastimil«, nedlouho před Havlíčkem »Českou vělu«, od r. 1848 pak »Květy«, jež z beletristického listu učinil časopisem pro politickou výchovu lidu; takto se držely »Květy« i po revoluci s názvem »Květy a plody«, dokud reakce jich nepotlačila. Ani Josef Kajetán Tyl není jako politický buditel lidu Havlíčka daleko, když 1846—1849 redigoval »Pražského posla« a r. 1849 »Selské noviny«: čím více do konstituce, tím jeho tón nabýval odhodlanosti; projednáváje veřejné otázky, užíval vždy formy názorné a barvité. Také Havlíčkův řízně satirický »Šotek« našel pokračovatele a napodobitele. Censura zastavila však rázně oba humoristicky satirické listy Bedřicha Mosra (1821—1864) »Brejle« a »Žihadlo«, a jejich autor se vzmužil k novému podobnému podniku až za konstituce, kdy vydával »Šotka« (1863—1864). Vedle národně liberální strany se účastnily politického ruchu r. 1848 v Čechách ještě strany dvě, strana vládní a strana radikálně demokratická. Strana konservativní a vládní dovedla pro sebe získati »Pražské noviny«, které od 2. července 1848 byly oficiosním orgánem a zůstaly jim i v době tuhnoucí reakce; vůdčími hlavami byli v nich Jos. Jireček, V. V. Tomek, V. J. Pícek. Smýšlení konservativní šířil r. 1849 i populárně psaný časopis pro lid »Vlastimil«; tendenci polemické, hlavně proti Havlíčkovi namířené, sloužil r. 1851 orgán hr. Lva Thuna, »Vídeňský deník« (1850—1852). Výborně organisované novinářství měla strana radikálně demokratická; vedle denního »Pražského večerního listu« (1848—1851), který zejména za řízení Sabinova vynikal propagační silou i slohovou živostí, byla to »Lípa slovanská«, která se pak proměnila v deník »Noviny Lípy slovanské« (1848—1849). Vedle Sabiny, nejduchaplnějšího a nejráznějšího ze všech, sloužili straně radikálně demokratické, vykazující již tehdy nejeden prvek socialistický, ještě tito významnější novináři: Jan Knedlhans-Liblinský, Vincenc Vávra (pseudonym J. Sl. Haštalský), Josef Podlipský a Pr. Chocholoušek; většina z těchto novinářů stála později při kolébce žurnalistiky mladočeské.

N a M o r a v ě se přihlásil nový ústavní ruch nejprve revuálním »Týdeníkem« (1848—1849), jenž za vedení a redakce **J a n a O h é r a l a** (1810—1868), žurnalisty spíše německého se silným zájmem sociálně reformním, a za ideového řízení Klácelova dovedl soustřediti veškeré pracovníky moravské pod prapor svobodomyšlného směru v zájmu osvícení a poučení lidu; ač původní účel byl popularisační a beletristický, vnikala do »Týdeníku« vždy větší měrou politika. Ta našla své samostatné orgány postupně v listech »Moravské noviny«, »Moravské národní noviny« (do r. 1852) a v »Moravském národním listu«, který se r. 1858 vrátil k původnímu názvu »Moravské noviny«. Tyto časopisy v poměru k vládě dosti kolísaly; poslední z nich v l. 1861—1872 vysloveně hlásal rakouský centralismus; nad **J a n a O h é r a l a** a **Leopolda Hansmanna** vynikli v těch časopisech dva osvícení buditelé moravští, druhové i sokové v životě, důvěrní přátelé **Boženy Němcové**, **František Matouš Klácel** a **Jan Helcelet**. **F. M. Klácel** byl především filosofický myslitel a snilek (viz níže); doktor lékařství a profesor techniky brněnské, **Jan Helcelet** (1813—1876), člověk velké kultury umělecké i literární a rozhledu světového, uměl silou své vášnivé a přece obzíravé bytosti změnit vše ve veřejný, svobodomyšlný a moravským potřebám hovějící čin. V období politického přerodu redigoval v Olomouci »Selské noviny« a »Olomoucké noviny«, později se zasloužil jako redaktor vůdčího moravského kalendáře »Koledy«; vlastní dráha jeho byla politická. O velké znalosti světa i lidí, estetickém i slovesném vkusu, bohatém životě myšlenkovém i osvíceném vlastenectví moravském svědčí jeho »Korespondence a zápisky«, jež vydal **Jan Kabelík** v Brně 1910 i intimní svazeček »Dopisů otce synovi«, vyd. r. 1932 **Fr. Hrubým**.

Slovensko mělo ještě před revolucí v Štúrově deníku »Slovenskje Národňje Novini« s beletristickou přílohou »Orol Tatránski« (1845—1848) vynikající listy pokrokové, demokratické a v širokém smyslu národně buditelské; listy ty však zašly uprostřed povstání, když vůdcové, **Štúr**, **Hurban**, **Hodža**, byli za protimaďarské manifestace co nejkruťěji persekvováni a trestáni, a vláda mohla, ač na krátko, učiniti pokus o vydávání tří oficiosních listů pro slovenský lid.

6. Boj české filosofické myšlenky. Literatura pedagogická.

První období národního probuzení českého bylo neseno názorem osvícenským, filosofií racionalistickou, směrem wolffovským a leibnitzovským; někteří duchové se přiznávali přímo k anglicko-francouzskému deismu a mravnímu naturalismu. Na pražské universitě působili stoupenci Wolffovi, Seibt, Meissner, Cornova; veliký Dobrovský se klonil celým názorem ke kritice Baylově; z díla Voigtova se ozývá dějinná filosofie Montesquieuova; Učená společnost v době rozkvětu byla baštou filosofického osvícenství; Jungmann byl stoupencem Voltairovým a Wielandovým, a ještě za Havlíčka Voltaire pomáhal opožděně k obnově osvícenství v období liberalismu. Osvícenský ráz měl i zájem o filosofické nauky německého filantropinismu Campeho a Salzmannova, jejichž práce k nám v překladech uváděny; v psychologii si však všímali čeští literáti od Jana Nejedlého po Ant. Jungmanna spíše jen věcí kuriosních. Ale jak přímá přiznání duchovních vůdců národního obrození, tak rozbor jejich děl poučují, že nešlo o osobnosti myslitelské ve vlastním smyslu, a že u všech zájem historický daleko převyšoval potřebu spekulativní: místo filosofů se potkáváme vesměs s vědeckými empiriky.

O mnoho později než na evropském západě a než v Rusku a Polsku se také v Čechách ozývají hlasy, odmítající názor racionalistický; jmenovitě filosof citu Rousseau a jeho žák Herder vykonávají od dob Durychových až po vlasteneckou romantiku hluboký vliv, hlavně v pedagogice a filosofii dějinné, kdež přejímají jejich myšlenky zvláště Kollár, Palacký a Šafařík; idealistické pojetí slovanského pravěku pochází právě z jejich školy, ale i nadšený kult citu a přírody, běžný v našem básnictví od Lindy po Máchu a Němcovou temení z jejich zdroje. Místo osvícenství u nás nezaujímá kritická filosofie Kantova, ani idealistické školy německých myslitelů. Na to nejsou v Čechách, duchovně opožděných, poměry dosti uzárlé, a z požadavku národně obrozenského utilitarismu plynulo, že se jednak úsilí myslitelské spokojovalo metodou eklektickou, jednak že se hlavní filosofická potřeba spatřovala v tvoření vědeckého názvosloví, čemuž sloužily překlady průměrných a myslitelsky bezbarvých učebnic německých. Ještě koncem 40. let, za první velké diskuse »o bytí a nebytí české filosofie«, se tázali vlastenečtí utilitáři, zda jest vůbec potřebná a možná filosofie u nás. Kladná odpověď, daná na tuto otázku odbornými filosofy, vyústila pohříchu v uvědomělou recepci myslitelské soustavy

německé, a to právě takové, jež ani filosoficky nemohla působiti podnětně.

Celé filosofické snažení jungmannovců, z nichž žádný nebyl osobností myslitelskou a jejichž básnická tvorba až bolestně pohřešovala nejvyššího vzletu ideového, bylo názvoslovné. Tak vedle Jungmanna, jehož »Slovesnost« i v této souvislosti musí býti jmenována, postupoval jeho přítel Antonín Marek (v. v.), který podle Kruga a Kiesewettra vzdělal r. 1820 »Logiku čili Umnici«, jež r. 1844 s metafysikou vyšla jako »Základní filosofie«. Podobně později vikář křivoklátský Karel Ferdinand Hyna (1802—1881) kompiloval v »Dušesloví zkušebném« (1844), zvaném původně »empirická psychologie«, německé žáky psychologické školy Jacobiho, zvl. Friese, Schulzeho a Lichtenfelsa, pokoušeje se o samostatnou příručku jazykem českým na širším základě a podléhaje již vlivu blížícího se herbartovství. (Srv. Fr. Čáda, »Hynovo dušesloví« 1902.)

Kdežto jungmannovci sami nedospěli nad kompilace se záměry názvoslovnými, nechávali bez povšimnutí skutečné úsilí českých bolzanovců, zvláště Vincence Zahradníka, o soustavnou filosofii všech oborů, podřízenou snaze, opřítí katolické křesťanství důkazy soustav myslitelských, což tvořilo ideové východisko katolické romantiky (v. v.); jak u Bolzana, tak u jeho žáka Vinc. Zahradníka, prvního uvědomělého filosofa národního obrození, praktická filosofie mravní působila ve veřejnosti mocněji než rozlet spekulativní a kázeň logická.

Po Zahradníkovi se jevil největším filosofickým duchem své doby František Palacký, v podstatě filosofický eklektik, což prokázal i ve své praxi redaktorské v ČČM. Po stopách Kanta, Schillera, Jacobiho a Fichta, ale i Platona a anglických intelektualistů se dobral ve svých estetických studiích i posledních resultátů noetických a metafysických, ale příliš záhy po prvním smělém rozletu se uchýlil od odborné práce filosofické, aby postavil své nadání myslitelské do služeb historie, kde naň nezůstala bez vlivu dialektická metoda Hegelova. Když se Palacký sám již vzdaloval zkoumání a spisování filosofického, vedly v Čechách boj o nadvládu nad duchy pokantovské směry německé: idealistická filosofie přírodní, hegelství a škola Herbartova. Přírodní filosofii v Čechách představovali především J. E. Purkyně a K. S. Amerling; Hegelovými žáky byli A. Smetana, I. J. Hanuš, F. M. Klácel a K. Štorch, k nimž se působením i názorem druží Jos. Fr. Smetana, vědecký pra-

covník ve filosofickém duchu; Herbartovu nauku první k nám uváděl Fr. Čupr.

Velký fyziolog Jan Ev. Purkyně (v. str. 289—291) projev své přírodně filosofické názory kromě německého spisku »Papierstreifen aus dem Portefeuille eines verstorbenen Naturforschers« jmenovitě staťmi »Člověk a příroda«, »O smyslech vůbec«, »Člověk přírody vládce a pán« (»Živa« I—II) a v odbornější úvaze »O ideálnosti prostoru zrakového« (v ČČM. 1837), mimo to v několika přednáškách a referátech. Navazuje tu na vlastní nauková badání fyziologická, dospíval, ve spojení vědy a poesie, k myšlence o oduševnění země, což jest obdoba Schellingova učení o totožnosti subjektu a objektu.

Karel Slavoj Amerling (1807—1884) byl rodák z Klatov a proto vedle zčeštěného jména Strnad užíval i pseudonymu Klatovský. Po gymnasijských studiích v rodišti a filosofických ve Vídni, vstoupil v Praze na medicínskou fakultu a byl tu r. 1830 promovován; v l. 1833—1837 byl asistentem Preslovým, konal estetické a zdravotně přednášky, pomýšlel na habilitaci a stal se tajemníkem Kašpara ze Šternberka. Vykonával velké cesty, zahájil v Praze praxi lékařskou. Tehdy byl činný jako vědecký popularisátor, jako znamenitý přednášeč dorostu řemeslnickému, shromážděnému v »Průmyslové jednotě«, jako organisátor »Spolku ctnostných«. Plodem tohoto úsilí mělo býti velké encyklopedické dílo »Promyslný posel«, z něhož vyšly jen malé částky. Nato obrátil všechny své snahy k organisaci školské a výchově zvláště ženské. Když jeho velký podnik obsáhlého vychovatelského ústavu »Budeč«, který měl vedle lidové školy české a ústavu pro vzdělání žen také zahrnouti pedagogium pro učitele, se nezdařil, Amerling se stal ředitelem české hlavní školy v Praze, při níž se podle Amerlingových plánů časem vyvinul učitelský ústav, poskytující jemu vítané pole činnosti vychovatelské v duchu Komenského; z této doby pocházejí i jeho spisy faunistické, chemické a názorně učebné. Amerlingův ústav pro vzdělání žen přešel do rukou jeho choti Františky Svatavy roz. Michalovicové, ale Amerling účastnil se tam (do r. 1870) činně výchovy dívčí. Byv r. 1868 z důvodů snad politických, snad pro vládní nesouhlas s jeho metodou pensionován, oddal se fyziokrácii, pro níž r. 1872 založil »Spolek fyziokratický«; od r. 1870 byl ředitelem a lékařem ústavu slabomyslných v Praze, kde setrval do smrti 2. listopadu 1884.

Literární činnost Amerlingova byla neméně obsáhlá než jeho činnost veřejná; v první periodě do r. 1848 převládají spisy

přírodovědně popularisující, na to do r. 1868 díla pedagogicko-pansofická, v posledních letech přírodní filosofie, která ostatně u něho vystupuje již dříve. Filosofii náleží jeho díla: »Skizze zu einem biologisch harmonischen Natursysteme« (1852), »Orientierungslehre oder Diasophie« (1874), »Vermächtnis an mein engeres und weiteres Vaterland« (1877) a »Der Gott des Christentums als Gegenstand streng wissenschaftlicher Forschung« (1880); kromě toho česky psané stati v ČČM. 1837—1838, »Zprávy o duchovním životě nynějších časů« a »Člověk, velká pohádka« (ve »Vlastimilu« 1840). V Amerlingových dílech přírodně filosofických, jež právě jako jeho spisy popularisační trpí podivinstvím, temností a strojeností výrazu a slohu (odtud varovná slova Čelakovského v »Růži stolisté« b. 98), často i nerosozumitelnou terminologií, nacházíme ohlasy různých filosofů. Pro diasofický plán čerpal mnoho z Komenského snah pansofických, pro filosofii čísel, kterou vyvrchoval svou metafysiku, přijal podněty od pythagorovců, a motivy Schellingovy, Baaderovy, Krauseho, Okenovy se vracejí v jeho přírodní filosofii, která však samostatně staví Boha mimo přírodu, tvořící transcendentální jednotu. Prvky ty Amerlingův hloubavý duch zpracoval samostatně a směle, slučuje přírodovědeckou mystiku s hodnotnými reformami pedagogickými i sociálními. Byl blouznílek a snílek, který nepočítal s danými poměry a nepřihlížel k hmotným podmínkám a k dosahu vlastních sil. Celá jeho osobnost, ozdobená vzácnými vlastnostmi mravními, typicky zobrazovala ráz přírodní filosofie německé, do života přenesené. (Viz: »Stručné vypsání života a působení K. Amerlinga« 1885 anonymně, patrně od choti; J. V. Jahn, »K. S. Amerling. Obraz života a práce« 1893; E. Rádl, »O české filosofii přírodní v »České mysli« 1900; O. Kádner, »K. S. Amerling« v »Čech. Revue« 1908; »Památce Amerlingově« 1908, slavnostní sborník jubilejní, obsahuje stať J. Dufka »K. Amerlinga Výchovny buďečské a Geneastr« a Amerlingovy »Dějiny první hlavní školy«; Fr. Čáda, »Amerlingovy názory pedagogické« 1908; Vl. Kučerová, »K historii ženského hnutí v Čechách« 1913 a Alb. Pražák, »K. S. Amerling a J. M. Hurban« v »Slovens. studiích« 1926 v Bratislavě.)

Hegelova filosofie zachvátila české myslitele ještě větší měrou než německá filosofie přírodní; V. Zahradníkovi se sice Hegelova filosofie zdála bláznovstvím a její vyznavači temnými zmodrchanými hlavami, Jungmann varoval na sklon-

ku života před vpádem hegelství, ale záhy někteří schellingovci, na př. Aug. Smetana, se přechylovali k Hegelovi. Ač světská i duchovní vrchnost učence, podezřelé z hegelství, pronásledovala a zbavovala učitelských úřadů, ač i horliví národovci podceňovali stoupence německé filosofie jako škodlivé hloubálky, ač Herbartovo učení všeobecně nalézalo podpory a přízně, přece řada vynikajících duchů se přihlásila k praporu velkého pruského myslitele, chýlíc se však spíše k jeho levici než pravici. Nejen filosofové z povolání, ale i literáti, na př. Nebeský, Němcová, J. J. Kolar, Štúr, Hurban, podléhali Hegelovu učení; v díle Palackého se ozývá Hegelova filosofie dějinná, ano i V. V. Tomek se v mládí na čas přiklonil k filosofii Hegelově.

Že hlásiti se důsledně k Hegelovi bylo odvahou, ukazuje osud, jež měl **Augustin Smetana** (1814—1851). Rodák pražský, vstoupil r. 1832 do řádu křížovnického a byl tu r. 1837 vysvěcen na kněžství, nato kaplanoval na různých místech. Stav se r. 1841 doktorem filosofie, působil od r. 1842 jako adjunkt, v l. 1845—1847 jako Exnerův suplent na filosofické fakultě v Praze. Vystoupiv pak z řádu a r. 1850 z církve katolické pro filosofické přesvědčení, žil jako žurnalista. R. 1850 byl z církve exkomunikován, zemřel však již po půl roce v Praze. Augustin Smetana, smýšlením Čech, psal svá díla německy. Jsou to jmenovitě »Die Bestimmung unseres Vaterlandes Böhmen« (1848), »Die Bedeutung des gegenwärtigen Zeitalters« (1848, č. překl. »Úvahy o budoucnosti lidstva« 1903), »Die Katastrophe u. der Ausgang der Geschichte der Philosophie« (1850, český překlad »Obrat ve vývoji filosofickém a jeho konečný cíl« 1903); úhrn jeho myšlení obsahuje posmrtný spis »Der Geist, sein Entstehen u. Vergehen« (1865, český překlad »Vznik a zánik ducha« 1923); autobiografickou historii jeho boje s církví a o náboženství vydal A. Meissner, »Geschichte eines Exkommunicirten« (1863, český překlad »Zápisků z církve vyobcovaného kněze« 1863 od Bambase, 1901 od L. Pohorské, 1926 od J. Mildeho). Smetana byl žák německých filosofů; od Schellinga přešel k Hegelovi a v jeho duchu myslel dále. V přírodní filosofii dospěl zajímavého idealistického pojetí vývoje, ve filosofii dějin důmyslně dovozoval, jak Slovanstvu nastává úkol převzítí souhrn kulturní práce Západu, prohlédnouti a uspořádati ji, hlavně pak prodchnouti humanitní láskou a sociální spravedlností; v oblasti myšlení náboženského žádal po filosofu důsledně zřeknutí se všeho náboženství a zakotvení v bezkonfesijní mravnosti. Vše, čemu učil, dotvrzoval

Smetana svým životem, stav se mučedníkem svého přesvědčení a vzorem myslitele bez kompromisů. (Viz T. G. Masaryk v kn. »Moderní člověk a náboženství« 1935; E. Rádl o jeho filosofii přírodní v »České mysli« 1901; F. Krejčí o jeho náboženském stanovišti tamže, 1905.)

Na rozdíl od metafysika a filosofa dějin Smetany se zabýval filosofickou propedeutikou a dějinami filosofie eklektický hegelovec **Ignác Jan Hanuš** (1812—1869). Vystudoval v rodné Praze, byl od r. 1835 adjunktem filosofie na universitách ve Lvově, r. 1848 v Olomouci, 1849—1852 v Praze. Zbaven byv pro podezření z hegelství profesury, stal se r. 1860 universitním knihovníkem, jímž zůstal do smrti. Z let jeho profesorské činnosti filosofické pocházejí hojné německé spisy a příručky z oboru psychologie, etiky, logiky, dějin filosofie antické, vesměs v duchu idealismu německého; česky vydal v této době »Nástin duševědy« (1849), »Nástin logiky na základě metafysického« (1850), »René des Cartes« (v ČČM. 1851), »Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného« (1852). Později se věnoval hlavně srovnávacímu výkladu bájesloví slovanského kombinací teorií fyzikálních a etymologie, když byl již r. 1842 vydal »Wissenschaft des slavischen Mythus«. Práce ty vynikají znamenitou zčetlostí a stálým zřetelem srovnávacím, ale libovolná spekulace postrádá vědecké kritiky, tak v »Bájeslovném kalendáři slovanském« (1860), »Děvě, zlatovlasé bohyni pohanských Slovanů« (1860), »Nástinu báječných bytostí Báby a Děda« (1864); s příbuznými pracemi Erbenovými se měřiti nemohou. Zásluhy si získal, že důvěrné přítelkyni své B. Němcové přiblížil hlubší podstatu národopisu v duchu grimmovském. Povolání knihovnické obrátilo jeho pozornost ke knihopisu a dějinám literárním, ba i spekulativnímu mluvnictví. V otázkách filologie staroslovanské, »Svatý Kyril nepsal kyrilsky, než hlaholsky« (1857), v mluvnictví, »Procházky po oboře mluvozpětu a starožitností slovanských« (1856), »Zkouška, jak by skladba a tvarosloví české spořádati se daly« (1866), v stilistice, »Nástin slohovědy« (1864), nepostoupil nad nekritické důminky a samolibé diletantství; jeho studie o otázce podvržených Rukopisů, »Die gefälschten böhmischen Gedichte« (1868) trpí nesoustavností a nejasností; jeho edice »Malý výbor ze staročeské literatury« (1863) a »Die lat. böhm. Osterspiele« (1864) mají chatrné transkripce. Ceny dosud nepozbyly jeho

monografie, »Literatura příslovnictví slovan-
ského« (1853), životopisné historické studie o F. L. Čelakov-
ském (1855) a o J. Dobrovském (1867) a jeho knihopisné snůšky
»Quellenkunde und Bibliographie der böhmischen Literaturgeschichte« (1868) a »Dodavky
a doplňky k Jungmannově Historii literatury« (1869—1871). Velká vědecká píle Hanušova, jeho kombi-
nační důmysl, jeho fantasmie vždy ztroskotávaly o nedostatek
přesné kritičnosti a prostého výkladu faktů i o nadbytek filo-
sofického spekulování též v naukách historických. (K životop-
isu Hanušovu snesl bohatou látku Jar. Božek v »Osvětě«
1911—1913 a ČČM. 1922—1926; knihopis jeho prací od Tom.
Nováka v Urbánkové »Věstníku bibliograf.« 1870, o významu
v národopise Jiří Horák v »Čsl. vlastivědě« II, 1933, str. 351
—352.)

František Matouš Klácel (1808—1882), jenž pochá-
zeje z Č. Třebové, se podpisoval též Fr. Třebovský, získán byl
pro filosofii osvěcivým svým profesorem litomyšlským, piarist-
ou **Bonifácem Buzkem** (1788—1839). Vstoupiv r. 1827
k augustiniánům v Brně, stal se již r. 1835 profesorem filosofie
na filosofickém ústavě v Brně; panteistický směr a hegelovský
sklon učinily ho u duchovní vrchnosti podezřelým, takže r. 1844
odešel z kláštera, pobýval v Praze a v Liběchově, až přinucen
vrátiti se do cely. R. 1848 a 1849 se účastnil politického i novi-
nářského ruchu na Moravě (v. v.), snil o zřízení »českomorav-
ského bratrstva« v duchu sociálního sjednocení všelidského, u-
držoval důvěrné styky s B. Němcovou; v l. 1852—1860 dlel zase
v klášteře, jenž mu byl vězením. Boj s hierarchií, nevolnost po-
litická, úplný rozmach vnitřní svobodomyšlnosti, zápletky mi-
lostné pohnuly r. 1869 60letého muže, že odešel do Ameriky.
Tam pracoval pro svůj panteistický ideál společenské solidarity
»vesměrnost« jako redaktor »Slovana«, »Hospodáře americké-
ho«, »Hlasu« a »Svojana« až do smrti v Belle Plaine dne 17.
března 1882. Klácelova činnost literární byla dvojího směru,
básnická a filosofická. Jako básník odíval těžkou formou verš-
ovou filosofické pomysly neb morální zásady, nikoliv bez satiric-
kých šlehů, opíraje se často buď o vzory neb i o předlohy cizí.
Jako filosof nejednou opouštěl pevnou cestu logického myšlení
a bloudival v končinách utopických pomyslů. Veršované jeho
knihy jsou: »Lyrické básně« (1836), »Básně« (1837),
spíše tendenční než lyrické, jdoucí po stopách Kollárových ideí
a Klopstockových forem k rozhodnému svobodomyšlnictví a
horlivé oslavě české reformace; jen v rukopise zachována jest

Klácelova smělá poesie satiricko-politická, tepající v době úplného absolutismu tyranii duchovní i světskou, výsady rodové i společenské, censuru i policii a hlásající slovanskou politiku, věrnost husitským tradicím, sociální reformy. O deset let později vyšly: sbírka mravoučné a politické didaktiky »Jahůdky ze slovanských lesů« (1845), volná parafráze Goethova zvířecího eposu »Ferina Lišák z Kuliferdy« (1845, nové vyd. v »Svět. knih.« 1906 pořídil J. Kabelík), parafráze Wolffova němec. převodu »Báje k Bíd pájových« (1846 a 1850 ve II. díl.; nové vyd. 1893); za života netištěny zůstaly překlady Goethova »Fausta« a Immermannova »Tulipánka« (tento z r. 1851 vyd. v »Svět. knih.« 1910 Jan Kabelík). Z filosofických spisů nejstarší jsou »Erklärungen der wichtigsten philosophischen Ausdrücke« (1836), příručka to pro posluchače; pak v l. 40. otiskl v ČČM. řadu psychologických a estetických úvah a kritik, vydal trest učení svého profesora B. Buzka jako »Mostek aneb sestavení skromných myšlenek o tom, na čem každému záleží« (1842); čistě hegelovská jeho filosofie řeči, »Počátky vědecké mluvnictví českého« (1843), vzbudila velkou diskusi a přikrou odvetu se strany konservativně církevní. Byv sesazen, zpracoval svou původně německy psanou etiku česky jako »Dobrovědu« (1847), ale jeho estetika »Průprava k ladovědě« zůstala v rukopise. Poslední filosofické dílo Klácelovo byly úryvkovité »Encyklopaedische Erinnerungen an Vortraege aus Logik, Ethik etc.« (1868) absurdní jak pravopisem, tak seřazením. Z let jeho činnosti novinářské pocházejí zejména osvícené »Listy přítele ku přítelkyni o původu socialismu a komunismu« (1849), adresované B. Němcové. Četné nábožensko-filosofické práce Klácelovy z období amerického literární ceny nemají; ze všech však mluví volný myslitel naplněný sociálními utopiemi a idealistickým optimismem; všechny jeho snahy se nesou k velkému cíli »vesměrnosti«, jejímž jménem nadepsáno i poslední dílo Klácelovo. Hegelství, jež vedlo Augustina Smetanu ke kritice náboženství a k filosofii dějin, jež bylo Hanušovi vodítkem ve studiích o mythu, bylo Klácelovi východiskem pro nadšené sny humanitně sociální. (Viz V. Brandl, »Příspěvky k životopisu Klácelovu« ČMM. 1881; St. Souček, »Klácelova filosofie řeči české« v »L. filolog.« 1905; R. Dvořák, »Klácel a založení Mor. Novin« v ČMM. 1908; F. Čáda, »Klácelova idea »vesměrnosti« v »Č. myslí« 1908; J. Kabelík, »Fr. M. Klácel« 1908; St. Souček,

»K dějinám naší politické poesie« ve Sborníku Jar. Vlčka 1920 a Hýskova »Liter. Morava«.)

Filosofickou šíří naukových svých děl, ideovou náplní a skeptickou kritičností, soustavným bojem proti církevnímu a státnímu zpátečnictví se druží k Smetanovi a ke Klácelovi muž, jenž nenapsal odborných knih filosofických, jako pracovník vědecky popularisační jest blízek Jungmannově škole, jako satirický básník pak spřízněn s Havlíčkem. Je to **Josef Fr. Smetana** (1801—1861), rodák ze Svinišťan u České Skalice. Vystupovav v Hradci Králové a v Praze, vstoupil r. 1823 do řádu premonstrátů v Teplé, r. 1825 složil slib řeholní, r. 1826 přijal svěcení kněžské. Po dvouletém kaplanování v Úterém u Bezručovic a po studiích na vídeňské universitě se stal r. 1832 profesorem fysiky na filosofickém ústavě v Plzni, odkud přestoupil jako profesor na plzeňské gymnasium. Tam uprostřed vědecké a literární práce, budě řemeslnictvo přednáškami a ostatní občanstvo politickými podniky, usiluje o zavedení českého vyučování na školách obecných, účastně se r. 1848 horlivě ruchu konstitučního a klesaje pak pod tíhou reakce, jež jej pronásledovala, setrval až do smrti 18. února 1861; v posledních letech byl poloslep. S učitelskou jeho činností souvisí jeho popularisační příručky vědecké, především první dva pokusy o všeobecný dějepis jazykem českým, »**Obraz starého světa**« (1834), »**Všeobecný dějepis občanský**« (1846 ve III d.), dále »**Základové hvězdosloví čili Astronomie**« (1837), »**Silozpyt čili fysika**« (1842) i jeho učebnice fysiky a aritmetiky pro střední školy; hojně jsou také jeho stati přírodopysné a historické v časopisech let 30.—40., jeho propagační projevy školsky politické. Dlouho neznámý zůstaly jeho »**Básně**« (vydány až Jar. Štastným r. 1905 v Plzni). Zprvu básnil Smetana podobně jako Jungmann neb A. Marek idealistické ódy, pak se pokoušel o balady, o válečné epeje, od r. 1848 se stal však téměř výlučně satirikem. Formou bajek, deklamovánek, básnických poslání, lidového popěvku, řízného paskvilu, běžného říkadla obdobně jako Havlíček a Klácel stíhal duchaplný a neohrožený svobodomyšlník Smetana politickou reakci, zvůli státníků, zlořády úřednictva, nenárodnost škol, hlavně však asketismus oficiální církve, scholastickou antropologii, zpozdilost celibátu, papežskou moc, zásady konkordátu, vady řeholí, protikřesťanství církevníků, kteří by odsoudili samého Krista; filosofa prozrazují promyšlené útoky na metafysický optimismus a přírodní teleologii. Smetana satirik náleží k nejzajímavějším odpůrcům reakce, Sme-

tana člověk, pravý filosof a humanista, neoblomný přes pronásledování vrchnosti církevní i světské, k nejušlechtlejším mužům své doby. (Viz Fr. Schwarz, »J. F. Smetany literární a vlastenecké působení«. V Plzni 1874; studie Jar. Štastného o Smetanově životě ve »Věstníku čes. profesorů« [1903—1905] a o jeho literární produkci v »L. filolog.« 1903, ocenění Smetanových prací přírodovědeckých J. Vykrutou v kalendáři »Spolku na podporu mládeže v Plzni« 1905 a zvl. kapitolu v II. díle »Literární Plzně v obryse« od Emila Felixe [v Plzni 1933].)

Z učení Hegelova vyšel také **Karel Boleslav Štorch** (1812—1848), pražský účetní rada, jenž zasáhl do veřejného života nejmocněji r. 1848 (v. v.). Jako myslitel zdůrazňoval přes hegelovskou svou průpravu vždy nutnost osvoboditi se od jednostranného vlivu německého a čerpati z kultury francouzské a anglické; sám se od Hegela dostal ke Krausemu; za hlavní předmět si vybíralo jeho myšlení vědy konkrétní, přihlížejíc stále k českým poměrům; světový rozhled, jasnost podání, ušlechtilý vzlet vyznačují jeho úvahy. Vedle V. Zahradníka se přiřadil svými »**Třískami**« k prvním českým aforistikům. Hlavní zálibou Štorchovou byl dějepis se zeměpisem; tu vydal knihu »**Dějiny Německa a Francouzka**« (1849) a programní stať »**Zeměpis filosoficky pojatý**«. Z literárních jeho statí, upínajících se spíše k obecným problémům než k drobné kritice, kterou však také pěstoval, přední jsou: »**Filosofie a naše literatura**« (1848), »**Velké i malé literatury s ohledem na naši**« (1861); vyšly jako většina Štorchových prací v ČČM. K. B. Štorch byl z prvních, kdo se podrobněji zabývali filosofií Komenského. (Viz Jar. Vlček v »**Několika kapitolkách**« II. vyd. 1912, Fr. Čáda v »**České myslí**« 1913 a 1914 a Jos. Pešek v »**Osvětě**« 1915.)

Vláda, která stíhala a s profesorských míst sesazovala vyznavače filosofie Hegelovy, chránila a propagovala naopak filosofický realismus Herbartův, který od čtyřicátých let po celé půlstoletí zůstal rakouskou filosofií oficiální. Na pražské universitě přednášel hlasatel Herbartův, zapřísáhlý odpůrce psychologie Hegelovy Exner, jehož stoupencem byl český myslitel

František Čupr (1821—1882). Narozen 11. dubna 1821 v Chrasti, studoval v Litomyšli a v Praze; r. 1848 byl promován na doktora filosofie, pak byl vychovatelem. V l. 1848—1853 působil jako profesor lycea malostranského a akad. gymnasia, r. 1848—1849 přednášel jako docent filosofie na pražské universitě. Pozbyv obou míst, řídil Čupr v letech 1854—1871 různé

soukromé ústavy vzdělávací, r. 1861 zvolen za poslance, ale, ač podáním návrhu na revisi učebné osnovy středních škol vzbudil značnou pozornost, nenabyl politické popularity. R. 1872—1882, kdy ochabl i jeho smysl pro pedagogiku, žil v soukromí na statečku Kolčavce u Prahy, oddán svému dílu, tu i zemřel 29. června 1882. Fr. Čupr, jemuž též česká pedagogika děkuje za řadu podnětů, byl uvědomělý herbartovec a jeden v prvních, kdož v Čechách přiznával filosofii právo bez ohledů národně a veřejně utilitářských. To ukázal již v polemice, kterou ve spojení s Aug. Smetanou, J. Wotkou, J. J. Kolarem r. 1847 řídil proti Havlíčkovi, V. Gablerovi a K. Štorchovi o oprávněnosti filosofie v české literatuře, zejména pak ve prospěch směru Herbartova. Spor, jehož některé problémy nadhodil V. B. Nebeský již r. 1845, byl veden kromě ČČM. hlavně v »České včele«, »Květech« a německé revui »Ost und West« až do r. 1850; vlastní podnět dala stať Čuprova »Počátkové filosofování řeckého« r. 1847 v ČČM. Mínění své a svých stoupenců shrnul Čupr v památném spise programního názvu »Sein oder Nichtsein der deutschen Philosophie in Böhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der utilistischen Tendenzen der Jetztzeit« (1847). Měl ve sporu pravdu, žádaje, aby v rozhodování pro tu či onu filosofii byly pomíjeny ohledy národně utilitářské a doporučuje proti zdravému rozumu pozitivních empiriků soustavnou filosofii vědeckou; ale byl příliš ve vleku vzdělanosti německé, kterou Havlíček, Gabler a Štorch mínili nahraditi kulturou anglickou a francouzskou, a přeceňoval význam herbartství. Odborné školení filosofické bylo jeho zbrání nejúčinnější, proti níž se Gabler a jmenovitě Havlíček bránili štítem novinářského vtipu a namnoze i zbrojí národní demagogie, na pohled pragmatické. (O sporu pojednali Jan Khéres v programu gymnasia v Uh. Hradišti 1913—14 a Ferd. Pelikán v monografii »Boj za svobodu české filosofie« 1927.) Důsledně Čupr doložil své herbartovství německou učebnicí »Grundriss der empirischen Psychologie« (1852), později však hledal stanovisko samostatnější, jednak veden touhou po filosofii národní, jednak inspirován vlivem Schopenhauerovým, jež vedle Tyrše v Čechách ojediněle přijal. O tom svědčí hlavní jeho dílo životní, »Učení staroindické, jeho význam u vznikání a vyvinování názorů zvláště křesťanských a vůbec náboženských« (1.—3. sv. 1876—1878, pohrobní 4. sv. 1884), řada volných kapitol svérázné kritiky náboženství, které se Čuprovi na základě jeho metody srovnávací jeví posléze dí-

lem čistě lidským; dílo mělo později značný vliv na myšlenkový vývoj Ot. Březiny. (O Čuprovi srv. obsírnou studii M. Jaška v »Č. myslí« 1906 a 1907 a stať J. Peška ve »Věstn. čes. profes.« 1912.)

Čuprem se počíná řada českých herbartovců, kteří až do doby Masarykovy ovládali naši filosofii; výklad o nich náleží do období pozdějšího. O vývoji herbartovství pojednal v oddíle »Česká filosofie« v Památníku Akademie 1898 G. Zába a Boh. Lífka v Zábově sborníku 1925.

Pedagogická a školská literatura národního obrození. Osvícenské století XVIII. věnovalo veliký zájem výchově i školství, jsouc v rozumovém svém optimismu přesvědčeno, že soustavná a promyšlená výchova plně rozvine schopnosti myslící v člověku tak, aby jich mohl plně užívat k blahu svému i k štěstí společnosti a aby jimi mohl ovládat své city a vášně. Výchova osvícenská byla proto jednostranně rozumová, utilitářská a eudaimonistická. Školství osvícenské bylo vedeno snahou se vymaniti z područí církevního a podříditi státu; jeho působení mělo býti doplňováno lidovýchovou ve smyslu lidumilném. Velké školské reformy císařovny Marie Terenzie, vykonané za podnětu J. J. Felbigera v Čechách Ferd. Kindermannem, přiváděly i k nám oficiálně nové ty snahy, s nimi pohříchu též germanisaci. Vysoko nad časové předsudky se povznesl nejušlechtilejšími dobovými ideály odchovaný český šlechtic, hrabě František Kinský (1739—1805), vzdělaný díly nejmodernějších pedagogů, Rousseaua, Locka a Pestalozziho. V památném svém zrcadle výchovy šlechtické, »Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen« (1773, viz i v.), vede mladého šlechtice, určeného pro stav vojenský, od narození k plnému rozvíjení citové i rozumové bytosti v duchu snášlivosti, humanity, lidství; jako stoupenec autonomních snah české šlechty Kinský žádá po výchově kavalírské náležitý zřetel k národnosti a k jazyku. Jeho hlas byl výjimkou nejen mezi šlechtou, ale i mezi pedagogy. Typický mluvčí vládního směru, kněz Aleš Pařízek (1748—1822), organisátor obecného školství v Čechách a vydavatel pedagogického časopisu »Der Schulfreund Böhmens« (1816—1822), dlouho kolísal, než přiznal práva českému jazyku na školách obecných, ač sám byl českým spisovatelem. Teprve když r. 1816 připustila vláda češtinu do škol, Aleš Pařízek se připojil několika články k jejímu názoru a pracoval i o metodice českého jazykového učení. Jeho »Pravidla české dobropísemnosti« (1813) stojí na stanovisku staromilců

proti reformám kruhu Jungmannova, jako Pařízek vůbec byl stoupenec školy Jana Nejedlého. Hlavní jeho spis pedagogický, »Obraz dokonalého učitele« (1808, přel. do češtiny F. A. Vackem 1822), psán jest německy; první novočeské spisy vychovatelské jsou překlady z němčiny, knihy Felbigerovy (1777) a Lehockého (1786).

Ve stopách Pařízkových, ale prodšen duchem vlasteneckým kráčí národní buditel a literární organisátor, dobránský, královéhradecký a posléze chrudimský děkan Josef Liboslav Ziegler (1782—1846, v. v.), jenž v časopise »Přítel mládeže« dovedl soustřediti všechny české pracovníky pedagogické i školské. Ziegler sám kromě spisů z metodiky mluvnické vydal »Věrného raditele rodičů, dítek a učitelů« (1824). Mezi spolupracovníky Zieglerovými vynikli ušlechtilý a proslulý kazatel, posléze žďárský farář Matěj Sychra (v. v.), kněz kopidlenský František Alois Vacek (v. v.), překladatel Pařízkův, a vzorný učitel v Chrastí, Jan Filcík (1785—1837), který napsal řadu dobrých učebnic pravopisných, dějepisných, zeměpisných, počtářských i hospodářských, plně tak požadavek pedagogiky osvícenské, aby mládež byla důkladně též věcně vzdělávána a připravuje půdu promyšlené prouce.

Vychovatelské snahy české vlastenecké romantiky a klasicismu ji předcházejícího se lišily podstatně od pedagogiky doby osvícenské. Romantické období vůbec položilo vedle výchovy rozumové mocný důraz na pěstění citové stránky dítěte, po stopách Rousseauových se domáhalo zpřirodnění výchovy, usilovalo o důkladné vzdělání jazykové ve smyslu národním a přirkló opět náboženství podstatnou účast v pedagogice. I u nás, kde většina pedagogů byla ze stavu kněžského, jest romantická výchova proniknuta křesťanským názorem, jenž se souladně pojí s duchem národnostním. Nejkrásnější formulací této pedagogiky děti i všeho lidu obsahují názory Jana Kollára v »Kázních a řečech« (v. v.) i v jeho návrzích školské organisace, kde se v živém souhlase s Komenickým žádá vybudování výchovy na idej náboženství, národnosti, humanity a zdůrazňuje se praktická potřeba výchovy v národním jazyce i vyučování věcného. Z podobných předpokladů, vážených z katolického myšlení a z populární filosofie německé, vycházel i Vincenc Zahradník, pedagogický eklektik, který vychovatelské své názory vyslovil příležitostně v některých českých kázáních i zevrubněji v německých statích, otištěných v Jakschově »Schullehrerkalender« 1835—1837.

Z praktických pedagogů přihlédala většina k vyučování jazykovému na školách národních; didaktických učebnic a pomůcek pravopisných, mluvnických, slohových a čítacích vyšlo v českém jazyku a v českém duchu do r. 1869, kdy nový zákon přetvořil naše školství, veliké množství. Kromě Karla Vinařického, jenž s pochopením duše dětské a s mistrovstvím slova stvořil české čítanky, se tu zvláště zasloužili bratři-učitelé Josef Množislav Bačkora (1803—1876) a Štěpán Bačkora (1813—1887), onen pomůckami k učení mluvnického, »Počátky ve čtení« (1848) a »Návodná proprava k mluvnici« (1850), tento »Čítankou« (1848). Štěpán Bačkora dal »Poutí z domova po vlasti« (1849) šťastný vzor zeměpisné pomůcky; pro názorný přírodopis vytvořili je Jan Pravoslav Příbík (1811—1883) a jmenovitě inspektor Pavel Jehlička (1826—1883), jehož »Svět v obrazích« (1863) jest cenným užitím a rozvitím zásad Komenského o vyučování reálném.

Větší spisy pedagogické po tábořském profesoru dívčí školy Janu Formánkovi Činoveském (1809—1878), spisovateli »Listů, týkajících se vyučování mládeže na školách venkovských« (1839), a po varšavském lektoru českého písemnictví, gramatikovi Františku Boleslavu Květovi (1825—1864), jenž vydal »Nauku prostonárodního vychování« (1849), napsal teprve na konci své činnosti František Tesař (1818—1885), náležející hlavní dobou své pedagogické dráhy do tohoto období. Vedle ušlechtilého kazatele, dlouholetého správce trestnic a účinného poslance, faráře Františka Řezáče (1819—1879), jenž se zasloužil jako redaktor pedagogických časopisů i jako spisovatel spisů mluvnických, pravopisných a zeměpisných, byl František Tesař předním našim organisátorem školským. Jeho život srostl úplně s osudem českých škol, jak o tom podává jadrné svědectví Tesařova autobiografie, »Ze starého deníku učitele Zkusila«; na sklonku života vydané »Základové vychování« (1875) a »Moudrá kázeň ve škole« (1880) podávají trest Tesařových obsáhlých zkušeností. Nad jiné svěrázným zjevem mezi učitelstvem předbřeznové doby byl František Jan V. Svoboda (1803—1844); slovesná jeho činnost neztrácí nikdy souvislosti se školskou praxí, prodšenou zdravým realismem a věrnou láskou k dětem; vše, co zakladatel vzorné školy na Hrádku v Praze napsal, věnováno jest výhradně prvouce, ale pojaté všestranně na základě názornosti. Jsou to hlavně spisy: »Školka, čili prvopočáteční,

praktické, názorné, všestranné vyučování malých dětí« (1839), »Malý čtenář, čili čítanka pro malé děti« (1840), »První písař« (1841) a »Malý Čech a Němec« (1843). Hlavním následovníkem Svobodovým v propagaci názorné prvouky byl Tomáš Vorbes (1815—1888), spisovatel »Vyučování v první třídě« (1857) a autor soustavného vychovatelství.

Kvasící doba přerodu vlastenecké romantiky k novým útvarům myšlenkovým a životním se i v naší pedagogice zrcadlí čtyřmi rázovitými postavami, jež hledají a nalézají nevyšlapané dráhy a přitom sytí své veškeré snažení vlastní nevšední povahou; jsou to J. V. Rozum, K. Amerling, F. St. Kodym, Fr. Čupr. Profesor německé vyšší reálky Jan Václav Rozum (1824—1858) dovršil po svém způsobu úsilí a zdokonalení učení jazykového, jemuž sloužili naši didaktické obrozenští; chtěl i do školy přinášeti výsledky hlubšího poznání jazykového, jež mu skýtalo jednak důkladné studium naší staré slovesnosti, jednak záliba v lidové gnomice; ve škole se mělo přihlížeti také k jadrnosti slohové. O tom svědčí kromě školských spisů »Nauky o slohových videch« (1851) a »Krasořečníku pro mládež« (1858), samorostlý podnik, »Staročeská bibliotéka« (1853—1856), kde Rozum, podobně jako kdysi F. F. Procházka, otiskoval vzorná díla období Veleoslavina. Jako překladatel volíval Rozum nejráději německé spisy rázu populárně filosofického. Rozsáhlé a smělé své pedagogické plány, které měly sloužiti stejně mládeži jako učitelstvu, ženám jako řemeslnictvu, založil Karel Amerling (v. v.) na celé soustavě »diasofické« filosofie; slučoval se v nich s odvážným idealismem, jednotícím veškeru výchovu, zdravý a tvůrčí smysl pro reální poznávání, pro názorné vyučování, pro technický výcvik a pro užití praktických dovedností ve výchově; ve všem tom byl Amerling posvěcený následovník Komenského. Amerlingovy hlavní spisy pedagogické, školské neb lidovýchovné jsou: »Promyslný posel« (1839—1847), obsahující populární výklad lučby, »Přírodněna česká« (1851), »Orbis pictus čili svět v obrazích« (1852) a pak na základě náčrtů v pozůstalosti Janem Dufkem vydané »Škola denní« (1885) a »Škola týdenní« (1886). Ale jak v jazykovém výrazu jest i v pedagogickém tíhnutí Amerlingově mnoho nejasného a podivínského. V tom byl jeho pravým opakem bystrý praktik, lidový mistr živého a prostého výkladu, lékař, národní hospodář a lidumil, Filip Stanislav Kodym (1811—1884). Vlastním oborem činnosti vzdělaného medika, jenž vše-

mi kořeny tkvěl v přirozeném životě hospodáře a včelaře, byla lidov ýchova, která jej často vedla i k novinářství. Přední jeho popularisační spisy jsou: »Nedělní zábavy čili Prostonárodní poučování v sílozpytu« (1845), »Naučení o živlech« (1849), klasická »Zdravověda« (1853, nové vyd. v »Svět. kn.« 1898), »Tělověda čili fysiologie« (1862) a »Procházky v oboru přírodních věd« (1877). Kterak Kodým sledoval až do stařeckého věku vědecké pokroky, ukazují spisky: »Čemu učí Darwin?« (1876) a »Novější názory o stvoření světa« (1876).

František Čupr (v. v.), první uvědomělý herbartovec na půdě české, své snahy o prohloubení a znárodnění školství, jimž sloužil jako spisovatel pedagogických článků, jako průkopník odborně vychovatelského časopisectví, jako ředitel učebního ústavu, konečně i jako poslanec, neomezil na školu obecnou, nýbrž měl spíše na zřeteli gymnasium. Z jeho pedagogických statí, psaných jmenovitě v l. 1848—1853, vyšla jen část česky v ČČM.; v nich se dává zvláštní důraz na výchovu citovou i na výcvik tělesný ve volné přírodě; školy mají býti naplněny nejen národním jazykem, ale i národním duchem; leckde — jako zejména v Čuprově vychovatelském ústavě »na Kolčavce« — prosvítá vzor výchoven Salzmannových.

Ani na výchovu dívčí nebylo zapomínáno, a též literatura podává o tom svědectví. Prvním uvědomělým buditelem žen v Čechách a průkopníkem zdokonalené výchovy dívčí byl v 40. letech K. S. Amerling, jenž zdůrazňoval vzdělání rozumové i prohloubení mravní a ač nepouštěl se zřetele praktickou přípravu pro domácnost, usiloval, »aby z žen člověkové byli, pak teprve ženštiny, panny a ženy, matky a babičky«. O to měla dbáti »Budeč« a později dívčí ústav Amerlingův. Jiný pokus o dívčí vychovatelský ústav v duchu národním a modernějším se pojí k osobnosti Bohuslavy Rajske a souvisí tím s vrstvou, kam náležela horlitelka pro osvobození bytosti ženiny, B. Němcová. Leč nezdarem Amerlingovým a sňatkem B. Rajske se pokusy ty zmařily; neúplně a na krátko obnoveny byly r. 1855 *Honoratou z Wišniowských Zapovou* (1825—1856), Polkou rodem, chotí vlasteneckého dějepisce (v. n.). O vlastenecko-výchovných snahách útlocitné Polky, která vypravovala v několika člancích časopiseckých o lidu svého domova, svědčí i dívčí almanach »*Nezabudky, dar našim pannám*« (1859), kde formuluje své vychovatelské názory, namnoze v duchu konservativním. (Viz o ní K. Světlá, »Z literárního soukromí« 1898 a monografii E. Jelínka 1894; o ženské otázce v této době Vl. Ku-

čerové monografii »K historii žeského hnutí v Čechách« 1913.)

Pedagogické časopisy v době obrozenské (viz o nich monografii Jos. Peška v »Ped. rozhl.« 1911 a 1912), se počínají Zieglerovým »Přítelem mládeže« (1822—1835 a 1838—1848); pak následují: »Posel z Budče« (1848—1851), založený Jos. Frantou Šumavským a redigovaný J. Řehákem a F. Tešarem, Havelcova »Škola« (1852—1854), katolicky zbarvený »Školník« (1852—1878), řízený královéhradeckým pedagogem a knězem J. A. Šrůtkem, »Škola a život« (1855—1869, s přílohou »Štěpnice«), vedená J. V. Rozumem a F. Řezáčem, jež vydával také »Školu národní« (1863—1869).

Literatura pro mládež nevytvořila dlouho spisů formou i duchem původních, nýbrž žila z překladů a napodobenin písemnictví německého. Zprvu to byly mravoučné povídky, prosycené osvícenským utilitářstvím a lidumilstvím vtíravé tendence a velmi schematického řešení dějového i charakterního, které se k nám uváděly; pak byly v době romantiky vystřídány odvarem buď sentimentálních příběhů rodinných neb dobrodružných i fantastických povídek pravidelně s nábožensko-mravním nátěrem. Nejčastěji byli překládáni Krištof Schmid, František Hoffmann, Gustav Nieritz; mezi překladateli byli nejplodnější: František Bohumil Tomsa, Josef Václav Zimmermann, Václav Filípek a Josef Pečírka; v povídkách Hýblových, Marie Antonie, Josefa Chmely a M. D. Rettigové docházely německé vzory napodobení. O samostatnější práce pro děti se pokusili mnozí pedagogové, nejšťastněji Jan Václav Rozum a František Jan Svoboda, jsouce však bez vlastní vypravovatelské schopnosti, utkvívali zpravidla na suchém moralisování a vlasteneckém horování. Veršovanou literaturu pro mládež vytvořili Karel Vinařický a František Doucha, lehcí, jadrní, půvabní mistři drobných deklamovánek ze života dětského v rámci šťastné idyly venkovské; o tom v. v. Prvním časopisem pro děti byla Sluníčková »Včelka« (1850—1855), J. V. Rozum vydával »Zlaté klasy« (1854—1856) a Štěpán Bačkora »Budečskou zahradu« (1850—1859). Z knihoven dětské literatury byly Pospíšilovy »Zábavy pro mládež« (od r. 1852) vyplněny namnoze překlady; v »Dědictví maličkých« (od r. 1859) dovedl královéhradecký pedagog a kněz Josef Antonín Šrůtek (1822—1901), dědic snah Zieglerových, shromáždit řadu českých dobrých spisovatelů katolické tendence, na př. Fr. Pravdu a Josefa Ehrenberga.

B) Literatura obrozeného národa.

(Od r. 1860 do našich dnů.)

Návratem ke konstitučním řádům, přerušným reakcí desetiletou, bylo národům v Rakousku umožněno pokračovati jak v politickém zápase o národně politická práva, tak ve všestranném rozvoji kulturním, a právě národ český dovedl ve všech Slovanů v habsburské monarchii nejučinněji a nejuspěšněji spojití toto dvojí úsilí. Na rozdíl od obrozenského období nešlo mu již o pouhé bytí a vědomí národního života, nýbrž o veřejné právo, jakému se těšili Němci i Maďaři za vlády domu rakouského a o plné a souměrné rozvíjení všech sil duchovních a mravních. Ačkoliv ani po r. 1860 nechybělo dob zkoušek a pokušení, kdy se — namnoze za spolupůsobení konstelace zahraniční — zdála národnost znovu ohrožena, přece se Čechové a vedle nich i s nimi Slováci v koruně svatoštěpánské cítili národem se všemi kulturními atributy života svěbytného, jehož rytmus se zrychloval a projevy stále nabývaly složitosti bohatší; národ si uvědomoval, že — až na oblast politickou — jest národní obrození již dokonáno. Proto jmenujeme také písemnictví tohoto 75letého období literaturou obrozeného národa.

Nejtěžší zkoušky dolehly na český národ po klidném půlstoletí stálého vzestupu a sílení s vypuknutím války světové; nejlepší z národovců poznali na vlastním osudu, že rána, mířená nepřáteli veškerého češství, směřuje až k samým kořenům národního bytí — v prvním náraze se zastavil dech i literatuře, této neúnavné a věrné tlumočnické českého smýšlení a cítění. Právě ona se však vzpamatovala nejdříve a spolu s kultem řeči mateřské přispěla nejinak než v dobách obrozenských ke vzpřímení mysli a srdcí. Zatím se zbrojily domácí i diplomatická a branná akce zahraniční v účinném dorozumění k tomu, aby za souhlasu i pomoci válčících mocností protirakouských a protiněmeckých dovršily dílo národního obrození velkým činem státně politickým, obnovením starého českého státu a připojením slovenského kmene k němu; toto sloučení snah historicko-státoprávních s národními intencemi přirozeno-právními se zdařilo ustavením Československé republiky 28. října 1918; doba následující vnitřní výstavbou i zabezpečováním republiky uskutečňuje program tu daný a příštímú pokolení uložený.

Velké datum r. 1918 jest daleko závažnější politicky než kulturně, jak tomu bylo obdobně, byl v měřítku menším, již s významným rokem 1848. Vývoj vzdělanosti národní a s ní zvláš-

tě také literární se r. 1918 neobrátil novým směrem přes pronikavou národně politickou změnu v poměru československém a přes hluboko zasahující převraty v životě společenském; i tam, kde osobivě starší tradici popírá, vrací se k ní bezděky, a to i zjevy na pohled kulturně a literárně revolučními. Nejvýraznější představitelé písemnictví popřevratového tkví kořeny v době předválečné, z níž vzešly také vůdčí ideje slovesné přítomnosti. I neopravňuje nic k tomu, aby byl r. 1918 zvolen za mezník periody úplně nové, a proto 75letý vývoj českého písemnictví od r. 1860 do našich dnů považujeme za celek, který ovšem dlužno podle generací a vůdčích ideí i forem rozčleniti na menší údobí.

Čím se liší tento dlouhý úsek časový, objímající čtyři až pět pokolení, od předchozí doby obrozenské? A v čem se jeví jeho vnitřní jednota, neporušená ani změnami politickými ani obraty sociálními?

Spisovný jazyk český byl po stránce mluvnické i slovníkářské pevně ustaven a ustálen v době předbřeznové a po stránce hláskoslovné i tvaroslovné nedoznal v období po r. 1860 vůbec změn. Pokrokem věd — a to ještě v l. 70. a 80. — bylo rozmnoženo, zdokonaleno a vytríbena jeho názvosloví, a přitom odloženy četné novotvary, uvedené školou Jungmannovou za terminologického úsilí o znárodnění vědy i za příliš horlivého přejímání mnohdy neústrojných výrazů z jiných jazyků slovanských. Také základy k jazyku básnickému vyššího i nejvyššího slohu sahají před r. 1848, kdy po průbojných činech Jungmannových o něm pracovaly osobnosti tak významné a zároveň různorodé, jako Polák a Linda, Kollár a Čelakovský, Mách a Erben, klonící se vesměs ke snaze, rozlišiti jazyk básnický od jazyka spisovného. Ale po r. 1860 nastává v té věci dočasný obrat. Nejprve výpravná prósa povídková, která se u Lindy, Jana z Hvězdy a dílem i u Máchy nese smělým vzletem rytmickým a hýří v metaforické květnatosti, oddálena od jazyka básnického a přiblížena mluvě konverzační, o jejíž literární zachycení a zvládnutí se zasloužili zvláště přechodní zjevy z pozdní romantiky, navazující v lecčems na popud Rubšův, Tyl, Němcová, Havlíček. Jejich následovníci po r. 1860, hlavně z pokolení Nerudova, se pokusili odstraniti vůbec hranice mezi jazykem básnickým a jazykem spisovným a vnášeli i do poesie mnoho žvlů nespisovných, triviálních, argotických; mimoto se u nich jevil jazykový vliv novinářství, významný, ale i nebezpečný pro rozvoj jazyka spisovného. Tato záměna byla jenom dočasná.

Asi od let 70. lze však ve spisovné češtině jako jazyku literárním pozorovati dva souběžné proudy. Jednak si jazyk básnický — a to stejně v období Čechově a Vrchlického, jako Březinově a Sovově i jako Horově a Nezvalově — osobuje právo nejmělejšího odstupu od mluvy hovorové, tvoře si výrazový svět vlastní, často i odvážně protitradiční. Jednak se však spisovná čeština, rovněž nedbajíc tradiční souvislosti a historických ohledů, živí z nejrůznějších životních zdrojů: z mluvy novinářské, z terminologie technické, z argotu a menší měrou i z dialektů, dbajíc namnoze spíše účelnosti než vytříbenosti, a to jak po stránce slovníkové, tak i kmenotvorné a frazeologické; projevuje více pružnosti než stability a ve službě života se nestará o zachovávání kontinuity. Realistické pozorování skutečnosti v literatuře i po stránce zvukové, snaha o přesnost v reprodukci, úsilí o srostitou názornost podporují toto stále sblíživání jazyka spisovného s mluvou hovorovou.

Tento jazykový vývoj, který lze od let 60. nepřetržitě sledovati, bývá násilně zdržován umělými snahami učených puristů, jejichž kritické horlení však v praxi nepřinášíval valného ovoce, ať vytýkají básníkům odchylky od běžného usu, ať se snaží spisovný jazyk v jeho vývoji mistrovati vzdálenou minulostí nebo mluvou lidovou. Jejich nadměrný tradicionalismus, který ve vývoji a ve službě životním potřebám rád vidá úpadek, oslabuje to, co v jejich úsilí jest cenného a pro literaturu žádoucího: úzkostlivou péči o vytříbenost a správnost výrazovou, zasvěcený zájem o básnickou formu, jemný smysl pro bohatství a odstíněnost slova literárního, vesměs znaky v podstatě uměleckého snažení o to, aby pro kriteria obsahová nebylo zapomináno na hodnoty slohové a tvarové.

V celku se spisovný jazyk posledních 75 let značně odcizil usu předchozímu, který se dnešním čtenářům namnoze zdá již zastaralým a ve spisech vědeckých i nesrozumitelným. Vedle jazyka básnického, až virtuosního v metaforičnosti a zvláště až do uvedení volného verše, většinou přesného, ba přísného v rytmicke i v technice rýmu, se rozšířila nebývale prósa výpravná a popisná, stále kolísající mezi řečí básnickou a mluvou konverzační. K jazyku vědeckému, posílenému nejen rozvojem všech nauk na školách vysokých, ale i stále výhradnějším publikováním vědeckých pracovníků v mateřtině, přibyl rozvětvený jazyk novinářský, pro literaturu tím významný, že zprostředkuje co nejpřímější a nejrychlejší styk s novými jevy a skutečnostmi životními, hledaje pro ně výraz srozumitelný, názorný, přiléhavý. Ojedinelými zůstávají pokusy o pí-

semnictví nářeční, k němuž se vzdáleněji pojí dialektické části v lidopisné próse neb v dramate. Písemnictví nářeční, hlavně jen na Moravě a tu jmenovitě u Hanáků, přesahuje zřídka úroveň důvěrné hříčky krajanské rázu většinou humoristického a nemá valného dosahu pro rozvoj slovesný. Zcela skrovně — v básnictví málo šťastně u Heyduka, velmi účinně u Bezruče — se osvědčila snaha obohatiti poklad literárního jazyka jednotlivými výrazy dialektickými a dosíci tím názorné malebnosti. Tam, kde se toho bylo lze nejspíše nadíti, při obohacování spisovné češtiny ze spisovné slovenštiny, k výměně podobné takměř nedošlo. Táhne-li na Slovensku vývoj literární, a to jak ideově, tak formálně, postupně k jednotě, směřuje tamní vývoj jazykový naopak k diferenciaci co nejúplnější, zvláště poslední dobou, kdy se spisovný jazyk slovenský může vykázati vedle vytríbené mluvy básnické také již značně vyspělou řečí filosofickou, vědeckou, kritickou, a kdy i sloh novinářský učinil na Slovensku značné pokroky.

Kult slovesné formy a z něho plynoucí její vyspělá kultura, které se jeví zvláště také v pečlivosti jazykové, jsou důsledky stále mohutnějšího vědomí *u m ě l e c k é a u t o n o m i e* krásného písemnictví; jest v tom velmi podstatný rozdíl od národně buditelských tendencí předbřeznových. Také ti básníci, kteří stavějí své dílo do služeb politických neb sociálních, jsou si vědomi svého zvláštního uměleckého poslání a jsou zpravidla přesvědčeni o svém výjimečném postavení ve společnosti; v tom se shodují Hálek s Vrchlickým, v tom Zeyerovo nábožensky-estetické pojetí přejímá a mystickou koncepcí filosofickou vyvrcholuje Březina, kdežto Machar, Bezruč i Wolker pociťují a vyjadřují sociálně vůdcovskou odpovědnost básníkovy osobnosti v okruhu zápasu za právo a spravedlnost. Toto přesvědčení o vysoké hodnotě slovesnosti, jež jest především uměním, se stupňuje, když národně obrodný proces zasáhne také výtvarnictví a hudbu, které dlouho setrvaly při češtví teritoriálním. Sotva však malíři, sochaři a hudebníci vnitřně prožili a zprvu námětově, pak i slohově vyjádřili své příslušenství k národu a k jeho duchovním snahám, setkali se v bratrské družnosti se spisovateli, a ti se jali své přátelství projevovati kritickým výkladem děl uměň příbuzných, jejich novinářskou propagací, apologetickým zaštitěním jejich tvůrců, potkávajících se ve veřejnosti namnoze s neporozuměním. Příklad Mánesův, Alšův, Myslbekův, Slavíčkův stejně jako Smetanův, Dvořákův, Fibichův neb Novákův dokazují, jak silné podněty čerpali čeští výtvarníci a skladatelé z básnictví svého národa, a na-

opak poesie se opětovně inspirovala domácí tvorbou výtvarnou i hudební; Tyrš, Hostinský, K. M. Čapek-Chod, Šalda dokládají služby prokázané literátů druhům z umění ostatních.

Požadavek n á r o d n í v ě d y, vyslovený za rané doby obrozenské Jungmannem, náčelníkem hnutí literárního, a uváděný v čin jeho stoupenci zásad klasicistických a romantických, a to zvláště v oborech duchovědných, byl po r. 1860 pro české vzdělanstvo samozřejmý, ale i nadále se uskutečňoval hlavně v naukových organizacích svépomocných mimo školy vysoké a stále daleko převyšoval počet děl popularisujících nevelkou řádku spisů přísně vědeckých a samostatně badatelských. Teprve v l. 80., kdy Karlova universita zpola vrácena národu českému, pro něž před půltisíciletím založena, zvýšenou pak měrou v l. 90., kdy vedle dvojjazyčné a vědecky ochabující Královské české společnosti nauk založena a široce vybudována Česká akademie věd a umění, nastaly pro soustavné pěstování národní vědy české ve všech jejích oborech podmínky skutečně příznivé, a k revuím popularisačním rychle přistupovaly sborníky kritické i badatelské s příslušnými knižnicemi. Po převratu pak přibýly k vysokým školám úže odborným, hlavně směru technického a praktického, nové československé university v Brně a v Bratislavě, přinášející vedle naukových podnětů pro Moravu a Slovensko také možnost vědecké soutěže a pracovního závodění pro Prahu; naukový život na Slovensku jest však doposud v dětských střevíčkách, a to jak po stránce publikační, tak i v otázce vědecké terminologie. Krásná literatura přijímala, stejně jako v obrozenském období, hojně podněty z věd dějepisných a jazykovědných; silněji než dříve se jevilo působení filosofie na literární kritiku a tvorbu, o čemž svědčí jména Tyrš, Durdík, Masaryk, Rádl, i když u českých myslitelů zpravidla sklon praktický, někdy přímo politický, převažoval jejich zájmy spekulativní. Záslouhou filosofů zůstává, že obraceli pozornost spisovatelů k společenským a mravním otázkám národního celku a že je naučili hodnotiti význam zkumného kriticismu.

Vlastním n o s i t e l e m literatury zůstává v osvobozeném národě, když se šlechta sama vytřídila z kulturního českého dění, vzdělanec středního stavu, vycházející namnoze z třídy selské, živnostenské, dělnické i proletářské, ale hlásící se společensky i formami životními k měšťanstvu. I když projevuje, stejně jako za romantiky, až blouznivé nadšení pro venkov a horoucí víru ve stav selský a třebaže se nově účastně zajímá o tovární dělnictvo a proletariát, jehož sociální, hospodářské a politické nároky

schvaluje a podporuje, přece usiluje o hmotné a veřejné povznesení měšťanského stavu, o rozvoj obchodu a továrního průmyslu, o převedení soukromého vlastnictví a podnikání do rukou českých. V tom se jeví vedle motivu národně obranného také liberalistický názor demokratického měšťanstva, převládající až do politického převratu, kdy musí ustoupiti dílem tendencím socialistickým, dílem koncepci agrární; ale v kultuře a také v písemnictví zůstává živel měšťanský rozhodujícím, ač sám činí ochotné ústupky třídám nově vstupujícím do popředí politiky, ale posud nenacházejícím zcela osobitý výraz pro své úsilí životní.

Na rozdíl od dob obrozenských se písemnictví české od let 60. značně poměštuje a popražštuje, k čemuž již za romantiky rané i pozdní dali rodilí Pražané Mách a Sabina základy, na nichž pak svérázně stavěli jejich rodáci Neruda, Světlá, Arbes a Zeyer. Jiným příznačným rysem jest živá účast žen, inaugurovaná velkým zjevem B. Němcové; zasahá požeňnaně v období realistickém a za reakce proti němu do rozvoje románu, kam vnaší také mocný patos mravní a sebepozorování dušezpytné, jak ukazují zjevy K. Světlé, T. Novákové, R. Svobodové a B. Benešové, ale mocná osobnost El. Krásnohorské sama upozorňuje, že ani básnictví ani kritika nevyšly naprázdno v tomto pronikání živlu ženského.

Myšlenkovým trvalým odkazem z obrozenské doby předbřeznové zůstávají dvě mohutné tendence. Jednak prohloubená idea národnostní, která v politických zápasech vždy nových nabývá sil a prosycuje všecku literaturu, posilována jsouc také silným historismem, ovládajícím snahy duchovní i veřejné. Jednak kult prostého lidu, jenž vede k pozorování zpola národopisnému, zpola realistickému a tím oplodní krásné písemnictví. Současné myšlenkové i slovesné proudy, valící se z ciziny, nacházejí u nás vděčnou půdu, ba ozývá se znovu a znovu heslo o nutnosti »doháněti Evropu«, za jejímž vývojem se již od XV. stol. český duchovní život opozdil. To se pocituje zvláště v oblasti umělecké, v níž se na rozdíl od period starších nyní stále častěji hlásí tu uvědomělejší, tu jenom povrchní požadavek »umění pro umění«, vztyčený proti tendenčnosti školy Máje důrazně družinou Lumíra a jejími následovníky, ale také jejími odpůrci. Vlna kosmopolitismu naráží na pevný a vysoký břeh slovesného umění zásadně národního, navazujícího na starší naši poesii obrozenskou, a tento velký zápas kosmopolitismu s národní literaturou, eklekticky seskupených vlivů cizích s tradicemi domácimi, jest hlavním dějinným motivem slovesného vývoje čes-

kého posledních 75 let. Kosmopolitické tendence znamenaly v písemnictví českém veliký pokrok extensivní: byly přineseny nové vzory, nové útvary básnické, byla zdokonalena zevní forma básnická. Tím zjednány styky s různými literaturami, odstraněna jednostrannost vlivu německého, který ještě za Nerudy a Háalka v básnictví a před vystoupením Masarykovým ve všech duchovních vědách převládal. Nejprve se ozval za současné frankofilské orientace české politiky proud, sblížující český svět s románskou, hlavně francouzskou kulturou a poesii, a tu vykonal Vrchlický největší dílo v básnictví, Šalda v kritice. Ale proti tomuto pofrancouzštění českého vkusu a tvoření položil skoro současně Sládek promyšlený důraz na básnické styky s Anglií i s Amerikou, jež Masaryk rozšířil podnětně o působení anglosaské myšlenky na naši teoretickou i praktickou filosofii; po válce se tento vliv angloamerické vzdělanosti ještě stupňoval, jak ukazuje celá duševní orientace Karla Čapka. Ojedinelými zůstaly vztahy k literaturám ostatním; jenom dočasně od let 90. působilo písemnictví severské vrcholnými zjevy svého básnictví i myslitelství. Významný konflikt mezi písemnictvím západoevropským a literaturami slovanskými přinášel rovněž nový vzruch. Přese všecko nadšení slovanské, které z blouznivého panslavismu politického a kolisavého eklekticismu literárního nabylo vlivem Masarykovým podoby kritičtější, zasáhla pouze ruská literatura vlivněji do českého slovesného rozvoje, a to až za vlády sociálního realismu; působení to bylo ještě stupňováno za posledního pětiletí, když spíše tématicky a tendenčně než formálně a umělecky počali k nám pronikat vypravěči a básníci Ruska sovětského. Z jiných literatur slovanských do češtiny mnoho, soustavně a namnoze se značným uměním překládáno, ale hlubší ohlas chybí, až na ozvuky lidové a pololidové epiky jihoslovanské a na příznivé přijetí lidopisného realismu polského, kdežto ohnivá duchovost polská, vyšlehnuvši nejvyššími plameny v romantice, podnítila jenom ekstatický idealismus Březinův. Kosmopolitismus přinášel vedle zdravých podnětů a tvůrčích hodnot nejedno nebezpečí naší literatuře. Postupoval spíše extensivně než intensivně; hromadil látky, aniž je plně zpracoval; přejímal často jen mechanicky; tlumil smysl pro dobrou domácí tradici a pro původní zdroje slovesného umění; zapomínaje na lidový a krajový základ všeho duševního života národního, pěstoval upřílišený centralismus literární; i jazyk, který jeho zásluhou nebývale zbohatl, pozbyl za vlivu extensivního světoobčanství výrazové svéráznosti a jadrné plnosti.

Ve snaze získati pro českou slovesnou kulturu pokud možno všechny oblasti, a to i ty, jimiž u jiných národů prošlo básnictví za renesance a klasicismu, dob to u nás neprožitých, uváděl umělecký kosmopolitismus k nám také helenismus, jež se nepodařilo na naší půdě udomácniti ani humanismu předbělohorskému ani novohumanismu v době obrozenské. Nešlo při tom pouze o plastickou a smyslnou krásu ve zdobném rouše mytologickém, nýbrž také o klasickou humanitu, v podstatě odlišnou od náboženské humanity křesťanské, která se pokládává za nejvzácnější odkaz domácí tradice reformační. Avšak ani tentokrát se nepodařilo básníkům, opírajícím se o vzory románské, to, oč se s nimi současně pokoušela humanistická výchova gymnasiální, kterou procházela valná většina vzdělanstva; i po vystoupení Jar. Vrchlického, J. S. Machara, Jiřího Karáska a Ot. Theara zůstává českému duchu v zásadě cizí smyslová a estetická antika se svým přísným kultem klasické formy a se svým ideálem harmonické humanity přízvuku hlasitě uměleckého. Náběhy k tomu, aby místo její zaujala českobratrská humanita náboženská, které se pojí k osobě Masarykově, neměly trvalejšího úspěchu, jako vůbec veškeré snahy o znáboženštění vzdělanosti a slovesnosti české, ať se dály v duchu konfesijním, ať byly unášeny vzletem mimocírkevní mystiky, zůstaly sporadickými: účín velkého náboženského básníka Březiny nepřekročil výlučnou obec vzdělanců, a teprve v posledním desetiletí se projevuje uvědomělé smýšlení i citění katolické mocněji a plodněji než za doby Jul. Zeyera neb Katolické moderny.

Nejživotnější inspiraci po myšlence národní samostatnosti, řídceji vystupňované v úsilí o národní svébytnost, poskytuje básníkům čím dále tím plněji idea sociální spravedlnosti, kterou vyznával již demokratický liberalismus období měšťanského a která nabyla nové podoby hnutím socialistickým, vítaným převětivě i příslušníky tříd nedělnických. Sociální patos, tu rázu mravně reformistického, onde povahy nepokrytě revoluční, nahrazuje u básníků víc a více národně vlastenecké nadšení, a zcela obdobně starší záliba v evokaci buď minulosti neb uzavřených fází lidového života musí ustupovati skoro výhradnímu zájmu o přítomnost a odtud plynoucímu studiu společenských jevů a poměrů našich dnů. To jest podmíněno i tím, že již po dvě pokolení běře za své téměř výhradní duchovědná i historisující průprava českého vzdělanstva; od dob Jak. Arbesa, M. A. Šimáčka a F. X. Svobody přibývá mezi spisovateli mužů technického vzdělání a přírodovědeckého rozhledu, kteří projevují,

hlavně v době poválečné, sklon k experimentům, povahy druhy utopické.

Za pětasedmdesátileté doby od obnovení konstitučního života v Rakousku až do našich dnů se vystřídala rychlým tempem novověkým zhruba čtyři pokolení, podle nichž možno duševní a slovesný život periodisovati. Dělitek tak jednoznačných, jako za národního obrození byly osvícenství, klasicismus a dvojí romantika, není. Zápasivalyť v jedné a téže generaci dvě protilehlé tendence myšlenkové, a vedle vládnoucích ideí žily neb alespoň živořily i zásady staršího pokolení; někdy v rámci jednoho období se vedle vlastního voje, tvůrčího a činného, vynořovalo i méně početné a významné mezipokolení, někdy vyjadřující reakci proti svým předchůdcům, jindy ohlašující příchod nových směrů. Rozpory mezi generacemi bývaly zhusta nejsilnějším kvasem vývojovým. Podle hlavních duševních proudů a přihlížejece k nástupu generací, zároveň však také se zřetelem k rozhodujícím neb charakteristickým událostem dějinným, rozvrhujeme literaturu obnoveného národa na čtyři fáze:

a) Dobu tendenčního realismu v duchu světobčanském (dobu »Máje«) od r. 1860 do r. 1879;

b) Dobu zápasu snah národně výchovných se západnickým umělectvím (dobu »Ruchu« a »Lumíra«) od r. 1879 do r. 1894;

c) Dobu kritického a sociálního realismu a reakce proti němu od r. 1894 do r. 1914;

d) Dobu válečnou a popřevratovou od r. 1914 do dneška.

Mezní body tohoto rozdělení jsou vzaty většinou z dějin politických, ale s těmito událostmi života veřejného spadají v jedno významná dějstva kulturní. R. 1860 přináší po překonaném absolutismu a vyživší se reakci vzkříšení ústavnosti v Rakousku i začátek prudké protivídeňské oposice politické, která ustává r. 1879 vstupem Čechů na radu říšskou; uklidnění, dostavivší se dočasným mírným urovnáním politického zápasu, jest podmínkou kulturní pohody, příznivé zvláště životu vědeckému a uměleckému, což se zevně projeví jednak otevřením Národního divadla r. 1881, jednak vrácením Karlovy university národu českému r. 1882. Po patnácti letech, r. 1894, proces proti »Omladině« ukázal, kterak v pokrokovém hnutí, jež postupovalo souběžně s kritickým realismem, vedle obnovené radikální oposice protirakouské zmohtnělo i sociální vědomí, pronikající celou literaturou; v této době se v bojích

o Hálka hluchně přihlásila literární revoluce, jež ostře rozlišila dvě pokolení. Z nich mladší, vítězné, zůstalo v popředí slovesného života dvacet let do r. 1914, do vypuknutí války světové. Tato ve svých začátcích dovedla sice utlumiti skoro veškerý ruch literární, ale brzy bylo právě písemnictví použito za zvláště účinný nástroj jak národního odboje politického, tak i připravující se sociální revoluce; to se plně projevilo po r. 1918, kdy v obnoveném státě českém, rozmnoženém o Slovensko a tím přetvořeném v samostatnou republiku Československou, se literatura stala věrnou nositelkou jak národně státního úsilí konstruktivního, tak sociálních snah reformních. Teprve takto dovršeno národní obrození; uprostřed této fáze žijeme a proto jest doposud nesnadno periodicky učleniti kulturní a slovesný vývoj posledních dvou desetiletí.

a) **Doba tendenčního realismu v duchu světoobčanském** (od r. 1860 do r. 1879), jest ovládána generací zrozenou v l. 30. a prožívší rok 1848 v době chlepecké; útlak období reakčního silně na ni v časném jinošství působil. Do veřejného života vstoupilo toto pokolení zároveň s obnovením ústavnosti a s rušně ožilým novinářstvím, do jehož služeb mladí vyznavači Havlíčkovi horlivě postavili své síly. V reformních spisovatelích přechodu a reakce uznávali své předchůdce a sdíleli se s nimi jak o protihistorismus, tak o snahu překonati romantiku; jejich sociální zájem ještě stupňovali. Nově přinesli, byť jen dočasně, strohé světoobčanství, které se omylem vynášelo nad snahy národně obrozenské. Ale netrvalo ani desetiletí, a sami předáci školy se podřídili v teorii a zvláště blahodárně v praxi tendenci národně výchovné, shodující se v tom s mluvčími právě přicházející mezigenerace, která současně se zahájením prudké národní oposice r. 1868 obnovila národní a slovenské úsilí buditelské.

b) **Doba zápasu snah národně výchovných se západnickým umělectvím** (od r. 1879 do r. 1894), vyzbrojila zástupce dvou pokolení, z nichž starší, shromáždivší se v almanachu »Ruchu«, zahrnulo syny let 40., mladší pak, kupící se kolem časopisu »Lumír«, muže rozené v l. 1850—1860. Byli to téměř vrstevníci, tvořící současně a zúčastnění v týchž podnicích literárních, sotva pominuly vstupní boje mezi »Osvětou« a »Lumírem«.

Vůdčí jména básnická Sv. Čech a Jar. Vrchlický jasně znázorňují dvojí protilehlý směr; kdežto Sv. Čech (a vedle něho historičtí romanopisci) se namnoze vracejí k zásadám národního obrození a spolupracují o národně politické výchově, zesi-

luje kosmopolitická skupina s Jar. Vrchlickým v čele světoobčanské snahy předchozího pokolení, ale zbavuje je příchuti tendenční, stavějíc je do služeb čistého umělectví a provádějíc příklonu k evropskému západu reakcí proti slavjanofilství školy národní. Přes různost základních názorů stojí si skupina »Ruchu« s družinou »Lumíra« blíže, než sama zprvu připouští; teprve kritické boje mladšího pokolení proti ní ozřejmí toto vnitřní příbuzenství a zároveň podstatný rozdíl jejich od literární školy předchozí. Oba směry vyjadřují mladé, ale rozkvétající měšťanstvo české, vědomé si své síly a osnující kulturu jako výraz životního blahobytu. Z vědomí síly plyne důraz slova řečnického, vystupňovaného až k sebeúčelnému verbalismu, kdežto pocit pohody vede ke zdobnosti básnické, která často tlumí výrazovou přesnost i myšlenkovou obsažnost, což vzbuzuje odpor, plně zorganizovaný až v období následujícím.

c) **Doba kritického a sociálního realismu a reakce proti němu** (od r. 1894 do r. 1914). Realismem se tu rozumí vlastně hnutí dvojí, jedno literární, druhé ideové; mluvčími jeho byli mužové narození v l. 60. Realismus literární, připravovaný odporem moravských »národních«, kteří se v lečems vraceli k národně tendenčním snahám »Ruchu«, se postavil proti formalistnímu umělectví západnické školy Vrchlického, odmítaje jak novoromantický eklecticismus tak jazykové novotářství; osamostatnivší se kritika podporovala jej v jeho zápase, mířícím proti upřílišnému subjektivismu, ale i proti nadměrnému historismu a v neposlední řadě proti měšťanskému přehlížení problémů společenských. Za »pokrokářského« přerodu českého života na počátku let 90. splynul s realismem ideovým, jenž byl původně směrem kritickým a vědeckým mladších profesorů obnovené české university, později hnutím politickým s pozadím eticky i sociálně reformním. Analytičnost a protiesteticismus jej vyznačovaly především, a mohutná osobnost T. G. Masaryka byla tu stále bodem krystalizačním. Obojí realismus vynikal silným vědomím a svědomím sociálním, jsa naplněn touhou po společenském obrození národa, většinou proti dotud vládnoucí třídě měšťanské ve prospěch bezprávných vrstev lidových, odkud namnoze pocházeli neb kam se okázalými sympatiemi přimykali vůdcové nového směru; v tom se shodovali se snahami doby Nerudovy stejně jako v kritičnosti, ve zdůrazňování tendence, v odporu k slohu řečnickému a malebnému. Tyto snahy sociálně reformní nepominuly, ani když literatura, vedená kritikou nikoliv filosofickou a mravokárnou, nýbrž umělecky vzdělanou, zvláště ve Francii,

opustila realismus, zahájila po všech stránkách uměleckou reakci proti němu, dosahujíc hlavních úspěchů v umění syntetickém, hlavně pak v lyrice, kde se vystřídala hesla impresionismu a symbolismu, dekadence a novoromantiky atd. Ale z literárních hodnot zůstaly některé, jichž realismus nově dobyl, zvláště přesnost životního pozorování, opravdovost individuálního prožitku básnického, smysl pro sociální problémy; toho důkazem jest vedle vůdčího kritika tohoto období, F. X. Šaldy, i jeho výsostný básník Ot. Březina a pak i význační lyrikové ze samého soumraku této periody, rození již v l. 70. a 80., V. Dyk a Ot. Theer. Po stránce slovesného výrazu se vlastní období kritického realismu liší velice podstatně jak od literatury lumírovské, tak i od slovesného umění, jež po realismu nastoupilo a jeho zásadám čelilo. Realismus, zahrnuv zdobnou barvitost a řečnickou výmluvnost, se snažil odstraniti rozdíl jazyka básnického a řeči hovorové, dbal věcnosti až střízlivé, přesnosti často suché a názornosti nejednou drastické. Ale impresionismus, který po něm následoval, se již nespokojoval tímto zachycováním pozorovatelských postřehů smyslových, nýbrž se pokoušel vystihnouti vedle nich i dojemový vzruch citový a nervní a jednak určujícím adjektivem, jednak silnou aktivitou slovesnou vyjádřiti odstíny a polotóny, které realismu ucházely; tím obohatil nebývale slohové prostředky básnické, ale obnovil též malebnost slova, zvyšovanou vystupňovaným živlem metaforickým a to nejen v lyrice, ale i v próse výpravné a popisné.

d) **Doba válečná a popřevratová** od r. 1914 do dneška jest vývojově posud neohraničena a neposkytuje proto literárnímu dějepisovi ještě žádoucího přehledu. Ještě dříve, než světový otřes dějinný změnil veškerou tvářnost kulturního dění, hlásil se v písemnictví velmi patrný obrat, jednak zavrhováním trpného impresionismu, jednak zdůrazňováním praktických zřetelů a společensko-mravních důsledků tvorby slovesné; oba směry, jež určují kolem r. 1914 dráhu mladé, právě nastupující generace, zrozené v desetiletí 1885—1895, expresionismus a pragmatismus, jsou výrazem tohoto obratu. Když po dočasném umlčení všeho ruchu literárního písemnictví znovu — a to za vděčně pozorné účasti veřejnosti, která nyní uctívala jako za dob obrozenských ve spisovateli svého vůdce — nadešel rušný rozvoj slovesný, bylo patrné, že expresionismus nejplněji vyjadřoval vztah literatury ke světové válce a revoluci, a že pragmatismus mohl nabídnouti nejsvěžejší služby výstavbě státně politické a přestavbě sociální. V širokém a často neuvědoměném rámci tohoto úkolu nalézáme slovesné úsilí nejmladší

generace přítomné, zrozené kolem r. 1900 a prožívší v časném jinošství spíše následky světové války než přímo její dějstva. Těsně po převratu se dmula do vysoka vlna životního optimismu, vděčného za možnost návratu z válečných zkoušek k prostým radostem života soukromého i pospolitého, dočasně zatlačená revolučním patosem sociálním, který osud proletáře posouval do popředí všech dějstev. Vrátila se pak, ale za nové psychologické orientace, v t. zv. surrealismu, jako hedonistická oslava smyslových krás skutečnosti, avšak toto slovesné umění poetické stále zápasí s literární hnutím novoidealistickým, někdy observance přísně katolické, někdy v duchu oduševnělého pesimismu, jindy v patetické úctě k půdě a k tradici. Uprostřed této příliš živé přítomnosti, kdy se generace kvapně střídají a vnitřní souvislost směrů na pohled protichůdných není patrná, nutno se namnoze místo genetického a historického výkladu spokojiti s kritickým popisem.

Literatura předmětu. Z děl, objímajících jednak veškerý český vývoj slovesný (viz str. 9—10), jednak celou novou dobu literatury české (viz str. 218—219), jenom skrovná část obsahá také písemnictví obrozeného národa od r. 1860. Mezi pracemi, zahrnujícími též literaturu do obrazu celého vývoje dějinného, jest to především dílo Denisovo, které svůj výklad dovádí do konce stol. XIX.; doplňují je spisy: J. o s. P e k a ř, »Dějiny československé« 1921, Z. d. T o b o l k a, »Politické dějiny českoslov. národa od r. 1848 až do dnešní doby«, dosud ve 3 d., 1932—1936, J. a r. P r o k e š »Dějiny« v »Českoslov. vlastivědě« sv. IV. a I. doplněk, 1932—33. Z úhrnných podání literárních dějin zasahují sem uvedené spisy A r n a N o v á k a a A l b. P r a ž á k a v »Českoslov. vlastivědě«, poslední svazek L a i c h t r o v y »Literatury české XIX. stol.«, populární díla F l a j š h a n s o v o, P a l l a s o v o a Z e l i n k o v o, V á š o v o a G r e g o r o v o i J e d l i č k o v o (po dobu R u c h u), II. a III. sv. M á c h a l o v ý c h »Slovanských literatur« a W o l l m a n o v a »Slovesnost Slovanů«; z knih psaných pro cizince cizím jazykem jsou právě v novodobých partiích pozoruhodné práce C h u d o b o v a a zvláště J e l í n k o v a; hl. díla o slovenském písemnictví viz str. 261—262, jež doplňuje A l b. P r a ž á k, »L i t e r á r n í S l o v e n s k o l e t 50. a ž 70.« 1932. Souvislé vyličení literatury té doby i jejího vědeckého písemnictví podává velký »Památník na oslavu padesátiletého panovníckého jubilea císaře Františka Josefa I.« (1898), zejm. v stati J a n a V o b o r n í k a, »Padesát let české literatury«; cenu z tohoto Památníku mají hlavně údaje knihopisné. Prak-

tickou, ač nevědeckou pomůckou knihopisnou a životopisnou jest i Fr. Bačkovského, »Přehled písemnictví českého doby nejnovější« 1899. Dobově omezenou látku probírá dopodrobna monografie Mil. Hýska, »Literární Morava v l. 1849—1885« 1911; oba svazečky statí Jar. Vlčka, »Několik kapitol z dějin naší slovesnosti« a »Nové kapitoly z dějin literatury české«, oba 1912, obsahují monograficky zpracovanou látku pro období přechodní a Nerudovo. Vůdčí myšlenky moderního českého vývoje básnického vystopovali synteticky F. X. Šalda v »Moderní literatuře české«, 3. vyd. 1929, F. V. Krejčí ve »Zrození básníka« 1907 a Arne Novák v »Českém písemnictví sptací perspektivy«, 2. vyd. 1929. O jednotlivých druzích slovesných poučují Jan Máchal, »O českém románu novodobém«, 2. vyd. 1930, týž o dramatech a divadle v »Dějínách českého drama« 2. vyd. 1929 a Ot. Fischer, »K dramatu« 1919, o románu a povídce 3 sv. studií Karla Sezimy »o domácí próse soudobé«: »Podobizny a reliefy« 1927, »Kryštaly a průsvity« 1928 a »Masky a modely« 1930, pak Arne Novák stať »O české próze výpravné« 1932, úvod to k VII sv. »Výboru z krásné prózy československé« 1931—1932. Studiu poesie slouží několik antologií: Jar. Golla, »Antologie české lyriky« 1872, Fr. Bílého »Pater knihy plodů básnických« 1892, »Česká poesie XIX. věku« o V d., uspořádaná »Spolkem českých spisovatelů beletristů Máj« 1897—1899 s dodatkem »Nová česká poesie« (red. V. Dyka a A. Nováka) 1907, F. S. Procházky, »Česká lyra«, 4. vyd. 1926 a »Česká epika«, 3. vyd. 1924 a pro Slovensko Fr. Frýdeckého, »Slovenská poesie XIX. století« 1920—21. Historicko kritický soubor předních děl pozdní romantiky a tendenčního realismu obsahuje sbírka »Čeští spisovatelé XIX. věku« red. Jar. Vlčka 1904—1916 s cennými úvody a poznámkami; četné novotisky s úvody a místy i s výkladem ve »Světové knihovně«, hojněji ve »Sběrce souvislé četby školní«, redig. od r. 1910 Ferd. Strejčkem v nákl. Topičově, v obdobné jí knihovně »Světla«, vyd. od r. 1912 u J. Laichtra a zejména v »Kytici« Státního naklad., pořádané H. Siebenscheinem a P. Sulou od r. 1930. Z ikonografických pomůcek, opatřených namnoze životopisnými texty, nad Vilímkovo »Národní album« (1899) vyniká Bohumila Vavrouška, »Literární atlas československý« (od r. 1930), který obrazem

a slovním doprovodem sleduje látku od národního obrození, od r. 1860 zvláště podrobně.

Knihopis český ležel po II. vyd. Jungmannovy »Historie literatury české« r. 1849 ladem, až Fr. Doucha vydal »Knihopisný slovník československý« (1865), shrnující látku od poč. obrození r. 1774 do doby pořadatelovy r. 1864. Pokračovatele našel v knihkupci a nakladateli Fr. Aug. Urbánkovi, který r. 1865 a 1869 v publikacích knižních a v l. 1880—1883 ve 4 sv. časopiseckého »Věstníku« shrnoval obraz knižní produkce, navazuje při tom na V sv. Hovorkova »Slovanského katalogu bibliografického« (1877—1881). Pro l. 1884—1888 knihopisného souhrnu není, v l. 1889—1903 vydával »Spolek čsl. knihkupeckých účetních«, péčí L. K. Žižky, B. Foita a j. »Český katalog bibliografický«, jehož pokračováním jest Z d. Tobolky vědecky zpracovaná »Česká bibliografie« za l. 1902—1911 (vyd. 1903—1914) a méně spolehlivý »Jana Schmitta »Příruční seznam české literatury«, objímající látku 30letou (1916). V l. 1922—1925 vycházel »Bibliografický katalog« nákl. a prací »Čsl. ústavu bibliografického«, od r. 1926 nákl. a prací »Nár. knihovny«. Pro látku z l. 1900—1925 nejspolehlivějším souborem jest K. Nosovského a Vil. Pražáka »Soupis československé literatury za l. 1901—1925« (1931—1933). Slovenské písemnictví shrnuje knihopisně L. V. Riznera »Bibliografia písomnictva slovenského« v VI d. 1929—1935.

a) Tendenční realismus v duchu světoobčanském (1860—1879).

1. Povaha doby.

Poměry veřejné. Zápas liberalismu s absolutní mocí panovnickou a zároveň odpor národního cítění proti bezohledné svrchovanosti státu vyplňují sedmé a osmé desetiletí XIX. věku v dějinách evropských, ležící mezi rakouskou válkou se Sardinii a Francií a vítěznými ruskými boji na Balkáně, ukončenými kongresem berlínským r. 1878. V Rakousku bylo vítězství ústavního liberalismu nad neobmezenou vůlí panovníka a dynastie patrné, třebaže jeho výsledky zůstávaly daleko za nadějami demokraticko-republikánskými, jaké r. 1848 prožívali osvícení duchové všech národů pod žezlem habsburským, ale ústavnost a liberalismus přinesly vlastní prospěch toliko Němcům a Maďarům, kteří v bezohledně rozpínavém nacionalismu